

NÉHÁNY ETIKAI PROBLÉMA A MAI MAGYAR
IRODALOMBAN

Doktori értekezés

Papp Magdolna Éva

SZEGED

1982

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés.....	6.old.
I. A társadalmi tudat, a társadalom szellemi életfolyama- ta.....	9.old.
IV. 1. Az objektum-szubjektum között dialektikus kölcsön- hatás van az irodalomban.....	15.old.
II. 2. Az irodalom osztályjellegéről.....	19.old.
III. A folytonosság és megszakítottság a magyar irodalmi tudat fejlődésében.....	21.old.
IV. Az ellentmondások dialektikájának jelentkezése a mai magyar irodalomban.....	25.old.
IV. 1. Az ellentmondás szerepe a fejlődésben.....	25.old.
IV. 2. A felszabadulás utáni irodalom szakaszainak jellem- zői.....	29.old.
IV. 2/a. Az irodalom 1945-1956-ig terjedő szakaszának jellemzői.....	29.old.
IV. 2/b. Az irodalom 1957-1968-ig tartó szakaszának jellemzői.....	31.old.
IV. 2/c. Az irodalom 1968-tól napjainkig terjedő sza- kasza.....	33.old.
V. Az ellentmondások dialektikájának tükröződése a mun- kásosztályról, a parasztságról és az értelmiségről szóló irodalmi alkotások etikájában.....	34.old.
V. 1. A munkásosztály etikai kérdéseinek tükröződése a mai magyar irodalomban.....	36.old.

V. 2. A parasztság etikai kérdéseinek tükröződése a mai magyar irodalomban.....	53.old.
V. 3. Az értelmiség etikai kérdéseinek tükröződése a mai magyar irodalomban.....	63.old.
V. 4. A kispolgári tudat és magatartás tükröződése a mai magyar irodalomban.....	74.old.
VI. A marxista etika centrális kategóriái: a szabadság és felelősség.....	81.old.
VI. 1. A "Nem" szabadság, a tudomány és erkölcs kapcsola- ta.....	86.old.
VI. 2. Társadalmi szabadság /osztályszabadság/ etikai kérdései.....	91.old.
VII. A társadalom alapvető érdekeinek és követelményei- nek kifejeződése a munkavégzésben, mint elemi erkölcsi normában.....	112.old.
VIII. A boldogságnak, mint etikai kérdésnek tükröződése a mai magyar irodalomban.....	117.old.
IX. A mai magyar irodalomban jelentkező etikai kérdések főbb jellemzői, fejlődési irányuk.....	145.old.
Irodalomjegyzék.....	152.old.
Felhasznált irodalom.....	158.old.

Bevezetés

A szocialista országokban, így hazánkban is az elmúlt két évtizedben rendkívüli módon megnőtt az érdeklődés az erkölcsi kérdések iránt. Ez összefüggésben van a szocialista társadalom belső fejlődéstörvényeivel, a fejlett szocialista társadalom építésével, a szocialista építés gazdasági-politikai-ideológiai feladataival. "A politikai hatalom megragadása után a morális tényező szerepe nő és végül is a legfontosabb tényezővé válik. Az új helyzet nemcsak alapját képezi az új morálnak, hanem követi is az új morált." /1/.

A tudományos-technikai forradalomnak, a technika rohamos fejlődésének a munkatevékenységre, a termelő munkára gyakorolt hatásának is van olyan következménye, hogy a munkás néhány erkölcsi tulajdonsága /felelősség, lelkiismeretesség, fegyelmezettség, kollektívizmus/ a termelési folyamatban ugyanolyan mértékben játszik szerepet, mint a termelési tapasztalatok, a készségek, a tudományos és műszaki ismeretek, a fizikai és a pszichikai felkészültség.

A korszerű ipari termelésben a munkások erkölcsi tulajdonságai beletartoznak az erőnek abba a komplexumába, amelyek úgy jellemzik az embert, mint a termelőerők fő elemét. A korszerű technika a munkástól nagyobb figyelmet és felelősséget követel, így a fegyelmezettség és a felelősség a szakmai hozzáértés mellett a munkaerő fontos jellemzőivé válnak. Mindezek szerepet játszanak a termelés irányításának és el-

lenőrzésének korszerű módszereiben is.

Az erkölcsi problémák megnövekedett jelentősége tehát a szocialista építőmunka objektív szükségleteiből, a szocialista fejlődés intenzív szakaszának követelményeiből és az ezeket tükröző marxista, politikai feladataiból következik.

"Ami például az erkölcsöt és etikát illeti, a marxista politikának bizonyos követelményeit közvetlenül is át lehet és át kell vinni az erkölcsbe, a politika bizonyos követelményeit normaként állíthatjuk a szocializmust építő társadalom tagjai elé. A szocialista munka térhódítása ... elsőrendű erkölcsi követelmény." /2/.

Ezt szolgálja pártunk XII. kongresszusának célkitűzése: "A szocialista építés előrehaladásával, a nemzetközi harc erősödésével tovább növekszik a párt ideológiai nevelő tevékenységének szerepe. Az elméleti és nevelőmunka jobban segítse elő a szocialista tudat, életmód és életeszmeny térhódítását. A figyelmet a társadalom fejlődése szempontjából legfontosabb eszmei, erkölcsi kérdésekre kell összpontosítani: a közérdek tiszteletben tartása és szolgálata, a munka becsületének növelése, a kötelezettségek teljesítése, a közösségi szellem erősítése, határozottan fel kell lépni a kispolgári életfelfogás, az önzés, a jogtalan előnyszerzés, a közömböség ellen. Társadalmunk erkölcsi arculatát tekintve is egyre inkább a munka társadalma legyen." /3/.

Szocialista társadalmunk igénye, hogy a szocialista er-

kölcs normáit, követelményeit az egész társadalom, különösen a felnövekvő nemzedék jellemző tulajdonságává tegye. Ez pedig csak tartós és igen összetett folyamat eredményeképpen valósítható meg.

I. A társadalmi tudat, a társadalom szellemi életfolyamata

A társadalmi lét és a társadalmi tudat dialektikus kapcsolatban van egymással, a társadalmi lét a meghatározó. A társadalmi tudat a társadalom szellemi folyamata különböző formáinak: erkölcs, vallás, művészet, tudomány, filozófia, politika, jog/ együttesét jelenti, többé vagy kevésbé tudatosan átgondolt eszméket, elméleteket, másrészt társadalmi hangulatokat, érzelmeket. A társadalmi tudat lényegében a társadalom anyagi életének sajátos, viszonylagos önállósággal rendelkező terméke és visszatükröződése. Önálló fejlődésre képes.

A társadalmi tudatot meg kell különböztetni az egyéni tudattól. A kettő feltételezi egymást, vannak azonos vonásai, de ugyanakkor különböznek is egymástól. Feltételezik egymást, mert a társadalmi tudat az egyes emberek egyéni tudatán keresztül nyilvánul meg. Közös vonásuk abban áll, hogy a társadalmi tudat az egyéni tudatokban jelentkező általános, lényeges, egy-egy vonatkozásban jellemző vonásokat foglalja magába, másrészt az egyéni tudatban konkretizálódik a társadalmi tudat. Az egyéni tudat számtalan egyedi vonatkozással rendelkezik, kifejezésre jut benne az egyes ember egymástól eltérő gazdasági helyzete, életkörülménye, szokása, hajlama, ízlése, neveltetése, erkölcsi alapállása. A társadalmi tudat objektívvé válik az egyéni tudattal szemben. Minden egyén készen találja előző nemzedékek, osztályok társadalmi tudatát. Az egyéni tudatot sohasem lehet me-

chanikusan levezetni a társadalmi tudatból, mert előfordul, hogy az egyes egyének gondolkodásmódja, erkölcsi tartása, világnézete gyökeresen különbözik az általános és osztályára jellemző tudattól. A társadalmi tudatformákat meghatározza a kor gazdasági és osztályszerkezete, valamint a kiemelkedő hatású tudatforma, például a középkorban a vallás, ma a szocialista társadalmakban a marxista filozófia. Az erkölcsi tudat, mint ideológiai tudatforma osztályérdeket, rendszerint az uralkodó osztály érdekeit fejezi ki. A szocialista társadalomban az uralkodó osztály, a munkásosztály érdekei kifejezik az egész dolgozó nép, minden egyén érdekeit. A tudati folyamatoknak mindig anyagi hordozójuk van, a társadalmi tudat nem létezik megfelelő anyagi hordozók nélkül. Ahhoz, hogy az emberek tudományos kutatásokat folytassanak, művészeti alkotásokat hozzanak létre, etikai műveket írjanak, a társadalomnak termelnie kell, mer: anélkül egyáltalán gondolkodó ember sem létezhetne. A szellemi kultúra mindig feltételezi a társadalom anyagi kulturáját, de fordítva is igaz, az anyagi kultúra is mindig szükségképpen létrehozza a szellemi kultúra valamilyen formáját. A társadalmi tudat egymással összefüggő eszmékből áll, tudatformákból, amelyek között kölcsönös kapcsolat van. A kapcsolatok egy adott korszak különböző tudatformái esetében tartalmilag nagyon különbözőek lehetnek. A politika és az erkölcs mindig nagy hatással volt az irodalomra. Ez a hatás azonban a magyar irodalomban másképpen jelentkezett József Attilánál, vagy Herczeg Ferencnél, - míg az utóbbi a polgári morál képviselője, - addig József Attila

a munkásosztály erkölcsét, a proletárerkölcsöt képviseli. Az osztálytársadalmakban az erkölcs fejlődése az adott osztályok gazdasági, politikai viszonyait tükrözi. A marxizmus klasszikusai szerint minden korszak uralkodó osztályának gondolatai uralkodó gondolatok. Így a szocialista társadalomban is a munkásosztály erkölcsi alapelvei a meghatározóak, az irodalomban pedig a szocialista realizmus mint irodalmi irányzat tükrözi az etikai normákat.

Az etika, mint a tudatforma fejlődése kölcsönhatásban van a szellemi kultúra egyéb részeivel /tudomány, filozófia, jog, vallás, politika/. Mivel az etika maga is tudomány, eredetileg a filozófia részeként alakult ki. A legtöbb filozófus már az ókortól kezdve kifejtette saját etikai nézeteit is /Arisztotelesz: Nikomachosi etika, Platon: Az államról írt művében/. Az etika önálló tudománnyá alakulása után is szoros kapcsolatban maradt a filozófiával, - a marxista etika is felhasználja a marxista filozófia módszerét, a dialektikus materializmust. A természettudományok fejlődésétől is függ az etika kutatási területének terjedelme. Ma a tudományos - technikai forradalom új etikai kérdéseket vet fel, és új erkölcsi magatartásformákat alakít ki, amelyeket különböző irodalmi művek is tükröznek. /Például: háztartás gépesítése, televízió, autó hatását vizsgálják az emberek életmódjára, viszonyaira/.

Az etikának minden korban szoros kapcsolata volt a joggal mint tudománnyal. A jog egy osztály érdekeinek szabályokba való rögzítése, amelyek megszegését az adott osztály államhatalma mindig megtorolta. A hatalomra kerülő osztály erkölcsében már előbb

tükröződik a magatartásforma, csak később szentesíti jogilag is. A jogi igazság sosem eshet egybe teljesen az erkölcsi igazságszolgáltatással, az erkölcsi igazsággal. Az erkölcsi ítéletnek nincs szüksége bizonyíthatóságra.

Az etika és a vallás között szoros, de egyirányú kapcsolat volt, amennyiben etika mindig létezett a vallástól függetlenül is. Az ókori Karneádész ír olyan népekről, akiknél a vallás nyomait sem találta, de bizonyos erkölcsi szabályozó erőt felfedezett. - A vallások viszont mindig tartalmaztak erkölcsi parancsokat. A vallásban közvetített erkölcsiség tartalma attól függött, hogy az adott osztály erkölcsé milyen szerepet játszott a társadalmi fejlődésben. Ma is érvényes a vallás több évszázados erkölcsi tilalma a hívők számára. Ezt idealista szemléletű költőnk, Pilinszky János munkássága is bizonyítja.

Az etika és a politika szoros kapcsolatát már Arisztotelesz kifejtette. Szerinte az államnak etikai célja van, az erkölcs célja pedig, hogy jó állampolgárokat neveljen, tehát az erkölcsnek politikai célja van. Különösen fontos ez a kérdés napjainkban, amikor az emberi élet legalapvetőbb tevékenysége, a társadalmi tevékenység, azaz a politizálás. Az ember tudatosan alakítja saját és mások sorsát, választ jó és rossz között, tehát a tettek politikai és erkölcsi tartalma szorosan összefügg. Átmenetileg lehet ellentmondás a politikailag helyes vagy helytelen erkölcsileg jó vagy rossz között. Több

irodalmi alkotás foglalkozik ezzel a kérdéssel, legjellemzőbb példa Galgóczi Brzsébet: "A főügyész felesége" című műve, amely az ötvenes évek koncepciók pereinek politikai és erkölcsi ítéletei között meglévő ellentmondásokról szól. A szocialista társadalom arra törekszik, hogy a politikai és az erkölcsi jó egybeessen.

Az etika szoros kapcsolatban van az irodalommal. Már a görög drámák egyik célja az erkölcsi nemesítés volt. Minden magas színvonalú irodalom erkölcsi szituációkat tükröz. Morális problémákat tudatosít az emberben, érzékelteti a problémákat, ideálként állítja a jót. Az irodalom nem az általánost tükrözi a társadalomban, hanem az egyes viszonyát az általánoshoz, az általánost az egyeseken keresztül, konkrét, érzéki módon. A társadalom problémái, az egyes korszakok zöbösen absztrakt módon jelennek meg az irodalmi alkotásokban, hanem mindig emberi sorsokon keresztül. Bemutatja az író a pozitív és a negatív magatartásformákat, és kialakít egy értéksorrendet. Ennek az értéksorrendnek a milyensége, az író erkölcsi fejlettségi szintjétől is függ. Az író mindig az erkölcsi jót dolgozza fel, akkor is, ha negatív figurát állít műve középpontjába, hiszen akkor is elrettenteni akar a rüszttől. Megismerteti az embereket saját koruk, és az előző nemzedékek erkölcsével, segít ítéletet alkotni és erkölcsi példaképet ad. A legjobb irodalmi alkotás sem tud alapvető változást létrehozni egy ember már kialakult erkölcsi magatartásrendszerében, hiszen elsősorban léte határozza meg tudatát,

így előfordulhat, hogy egy kispolgári mentalitású ember jól szórakozik, sőt fel is háborodik egy irodalmi mű által tükrözött kispolgári gondolkodású szereplőn, de nem ismer magára. A magyar irodalomra is jellemző volt az etikai tartalom. A nagy magyar írók Janus Pannoniustól Juhász Ferencig filozófusok is voltak, akik műveikben mindig a legfontosabb etikai kategóriákat dolgozták fel.

II. 1. Az objektum-szubjektum között dialektikus
kölsönhatás van az irodalomban

Az objektum-szubjektum dialektikája az irodalom területén is komoly nehézségeket rejt magában. Látszólag egy feloldhatatlannak tűnő ellentmondással kerülünk szembe, amikor a következő megállapítással találkozunk: a valóság esztétikai visszatükrözésében az objektum az elsődleges, a meghatározó, s ugyanakkor a következő megállapítás is igaz, az irodalmon belül az objektum nem létezik szubjektum nélkül.

A művészi visszatükrözésben az objektum, vagyis a valóság a szubjektum cselekvése során a művészi tevékenységen keresztül elevenedik meg. A valóság, a valóság része tehát azon a prizmán törik meg, amelyet a művészi tevékenység állít eléje. E prizma - Vagy Shakespeare szavaival élve - a művész által oda tertott tükör az objektumot mássá alakítja, mit egyébként az anyagi valóság önmagában, ahogy a művészi szubjektumhoz való viszonyán kívül létezik.

Az objektum elsődlegessége a művészi szubjektumhoz való viszonyában több oldalról is függő, illetve változó. A tárgyi oldalt tekintve, például bármely más tudatformának képezheti tárgyát, lehet objektuma, tehát a művészettel szembeni függetlensége más tudatformában való tükröződésében is realizálódik, így az etikában is.

A tükör oldaláról vizsgálva a tárgyi oldalt, azt mondhatjuk, hogy az objektív tárgyi világnak nem minden területe, vagy

viszonyai képezik feltétlenül az irodalmi tükörkép tárgyát. Lehet olyan területe, amelyet nem tükrözhet az irodalom, csak abban az esetben, ha arra társadalmi objektivitás rakódik. Így az irodalom által közölt etikai kérdések egy része is koronként, társadalmanként változik. Janus Pannonius hazaszeretetről írt verseinek nem volt része a magyar nyelvhez való hűség, mert latinul írt, Balassi Bálint nem írt más népekkel való szolidaritásról, holott egyformán fenyegetett a török, a proletár nemzetköziség csak a marxista etika része, így csak a szocialista realizmus tükrözheti.

Az objektum és szubjektum fellepnek önmaguk korlátaiként is, azaz önmaguknak és egymásnak is függvényei, determinánsai is egyben.

A művészi kép relativ önállóságának oldaláról tekintve a következő az, ami feltűnik: a tükör, a prizma az, ami visszadja, megtöri, életre hívja a valót, a létező objektumot. Továbbá a művészi ábrázolás nem pusztá leképezése a valóságnak, hanem alkotott valóság, átformált, teremtett világ is egyben. Juhász Ferenc a költészet feladatának a cselekvő költészet kialakítását tartja.

Az irodalom vonatkozásában az objektum nem más, mint az a terület, amelyre az irodalmi alkotótevékenység irányul, az irodalom tárgya. Bár az irodalom tárgyát illetően egymástól eléggé eltérő véleményekkel találkozunk, mégis élesen szemben áll az idealista nézetekkel a tekintetben, hogy semmiképp se lehet az

irodalom tárgya a valósággal szembe állított művészi én önkifejezése, és nem lehet öncélú formajáték sem, "elefántcsonttorony" sem. Nagy magyar költőink mindig így éreztek. Már Petőfi Sándor figyelmeztette a költőket:

"Ha nem tudsz mást, mint eldalolni
Saját fájdalmad s örömed:
Nincs rád szüksége a világnak,
S azért a szent fát félretedd." /4/.

Az irodalom tárgya csakis a társadalmi - emberi világ körén belül fogalmazható meg, nem lehet célja a művészi visszatükrözésnek, az önmagába vett, társadalom nélküli, természeti-tárgyi világ. Ha pedig a művészetnek, mint tükörképnek a formája a társadalmi-emberi világ, nyilvánvaló, hogy az emberi érzelmek, indulatok, gondolatok, erkölcsi magatartásformák is ide tartoznak. Ezért fontos a kapcsolata a két tudatformának, az etikának és a művészetnek.

Az irodalmi szubjektum elsődlegesen a művész, aki fókuszja a valóságos társadalmi szubjektumnak. A társadalom, a kor, a nemzet, az osztály, a rétegek, a csoportok tudati, etikai, érzelmi képei elevenednek meg az író által, amelyek alakítják, befolyásolják, determinálják az írókat az alkotótevékenység egész folyamatában, az ábrázolás "hogyan"-jában, s a "mit" ábrázolásban. Váci Mihály, aki falusi környezetben született és élt, a városba kerülve is a vidéki élet szépségéről, tisztaságáról, átláthatóságáról ír, úgy érzi nem tudja átkarolni a városi sokasá-

got, nem találja emberségesebbek a városi élet zaklatottságát, egyre gyorsuló ütemét, benzingőzös levegőjét és a tömegben kitermelt magányt.

Garai Gábor a nagyvárosi nyüzsgésben a jövőkor technikai csodáinak óriási városainak neonfényes előtörténetét látja, és ez a kommunista társadalomban vetett hitét támasztja alá. Ladányi Mihály viszont a várost a magány, a prostitúció, az iszákosság melegágyának látja.

Az írói nagyság feltétele, hogy tehetségével, adottságaival felül tud emelkedni a szűk, egyéni létén, - nézetén, konkrét történelmi osztály létében, s hogy ez a felülkerekedés osztálytartalmát tekintve elégséges, illetve igazi alapokat nyújt a számára az "emberi" színvonalig jutásra. Ebben nagy szerepe van saját erkölcsi arculatának. A költőket, írókat egyéni életükben sok sértés éri, családjuk, munkahelyük, meg nem értettség a kritikusok részéről, de az igazán nagy költők mindig felül tudnak emelkedni egyéni sérelmeinken, és küzdeni tudnak az általános emberi, erkölcsi normák alapján, az osztályérdekekért és az emberek iránti elkötelezettség, felelősségvállalás hajtja őket, akkor is, ha esetleg a konkrét embereket kisszerűnek érzik, vagy éppen meggyűlöltek.

A valóság művészi képében az írók nem pusztán csak a saját érzéseiket, érzelmeiket adják, egyben koruknak, osztályuknak lényegéről alkotott véleményüket is. Amikor Ladányi Mihály saját halálába kívánczoló érzelmeiről vall, akkor korunk öngyilkos je-

költjeinek vonásairól is szól. Sarkadi Imre, - helytelenül -, nemcsak hősei sorsát ítélte kilátástalannak, hanem önmagáét is, s ezért lett üngyilkos.

II. 2. Az irodalom osztályjellegéről

Az irodalmi alkotások osztályjellege a mű eszmei mondanivalójában rejlik. Az adott kor osztályai közötti viszonyok hatása alól nem vonhatja ki magát az író. Akarva-akaratlanul is, valamelyik osztály álláspontját, érdekeit, célkitűzéseit vetíti elénk közvetett, árnyalt formában, magáévá téve, vagy elvetve azokat. Weöres Sándor, amikor költészetében olyan általános célt tűz ki, hogy a vers "szép" legyen, és zenei, - tartalmában a "jó" és a "rossz" különbségét közvetíti, akaratán kívül a marxista etika igényének megfelelően alkot, azzal a kritikával, hogy az általában vett "jó" nem létezik.

Weöres Sándornak az az igyekezete, hogy örök emberi erkölcsi kategóriákat közvetítsen minden konkrét osztály erkölcsétől függetlenül, - téves. Hiszen a centrális erkölcsi kategória, a szabadság tartalma más a burzsoá, és más a szocialista etika szerint. Ezért tartjuk magasabbrendűnek a tudatosan elkötelezett írókat, Váci Mihályt, Garai Gábort, Juhász Ferencet, Ladányi Mihályt, akik a marxista etika egy-egy jellemzőjét tudatosan választják témájukká, - például a kommunizmus megvalósításáért vívott harcot, a szocialista humanizmust, a proletár internacionalizmust, a szolidaritást.

A polgári etikusok körében fogalmazták meg igen ólesen azt

a véleményt, hogy az osztályjelleg "értékrontó".

A szocialista művészetben belül csak az olyan alkotás tekinthető helyes alkotásnak, amely védelmezi a proletariátus eszméjét, azt olyan képekben fejezi ki, amelyek a művet befogadó érzelmeire közvetlen művészi kifejező eszközökkel hatnak. Ezért éri vád Juhász Ferencet, - aki a legfontosabb erkölcsi kérdésekről ír : békeszeretet, humanizmus, kemény harcos elkötelezettség, boldogság, de olyan bonyolult, nehezen érthető, biológiai, csillagászati szakkifejezésekkel zsufoltan, - hogy nevelő hatása az embereknek csak igen kis részére érvényes, mivel megértése magas szintű műveltséget igényel.

III. A folytonosság és megszakítottság a magyar
irodalmi tudat fejlődésében

III. 1. Erkölcsi tapasztalatok átörökitése
íróink munkásságában

A szocialista művészet csak folytatása lehet az előző korok művészetének. Nem szabad azt a következtetést levonni, hogy amelyik irodalom nem proletár, az már ellenséges irodalom lenne. Ilyen álláspont szerint megfosztanánk a proletariátust az emberiség eddigi értékeitől, amit a kultúra, az irodalom területén alkotott. Természetesen a múlt irodalmában sem minden érték, - éppugy mint a tudományok, az ismeretek terén is számos hamis, helytelen ismeret halmozódott fel, az irodalom is kitermelt vélt hamis értékeket is, amelyek átvételére, megőrzésére nem törekedhet az új osztály. Lenin többször hangsúlyozta, hogy a proletariátus saját kultúráját másként nem tudja létrehozni, csak: "... ha pontosan ismerjük az emberiség egész fejlődése által létrehozott kultúrát, csak úgy, hogy ezt a kultúrát átdolgozzuk - ha ezt nem értjük meg, nem is fogjuk ezt a feladatot megoldani. A proletár kultúra nem pottyán le készen valahonnan, ismeretlen helyről, nem azoknak az embereknek a kitalálása, akik magukat szakembereknek nevezik a proletárkultúra terén. Mindez merő sületlenség. A proletárkultúrának ama felhalmozott tudás törvényszerű továbbfejlődésének kell lennie, amelyet az emberiség a tőkés - földesuri - hivatalnoki társadalom igája alatt szerzett meg." /5/.

Írásaiban, beszédei en, személyes beszélgetési során következetesen kifejti, hogy a múlt és a jelenkor minden irodalmi értékét át kell menteni, de hangsúlyozza, hogy nem válogatás nélkül, hanem kritikailag. "Ugy tűnik nekem, - mondja Clara Zetkin-nel beszélgetve, hogy - tulontul képrombolók vagyunk. Tartsuk meg azt, ami szép, vegyük mintául, induljunk ki belőle még ha "régi" is. Miért is fordulnánk el az igazán széptől, miért is vetnénk el egyszer s mindenkorra mint a továbbfejlődés kiindulópontját, csak azért, mert "régi"? - De rögtön hozzáteszi Lenin a következőket: "Miért is borulnánk le az új előtt mint valami istenség előtt, amelynek engedelmeskedni kell, csak azért, mert "új"? Ez esztelenség, nem más, mint esztelenség."/6/.

Lenin szerint az irodalom a népé, a széles dolgozó tömegekbe kell gyökeret eresztenie, el kell érnie a tömegek megértését és szeretetét, az ő érzéseiket, gondolataikat és akaratukat kell kifejeznie. A proletariatus osztályérdeke és céljai alapja az egyetemes emberi érdekeknek és egyetemes emberi céloknak, mert múlt és jelen irodalmi, etikai értékelésében és átértékelésében nem szűkül le mércéje csupán önös érdekeire, célkitűzéseire, hanem kiterjed mindarra a pozitívra, haladóra, maradandóra, amit az emberiség fejlődése során létrehozott, s ez a jövő emberének produktumára is érvényes.

A felszabadulás előttt kor társadalmainak költői, írói antagonisztikus osztálytársadalomban alkottak. Megítélésük aszerint történik, hogy műveikben melyik osztály érdekeit tükrözték.

Nagy magyar költőin az elnyomottak oldalán álltak, mindig a haladó eszmei - erkölcsi téziseket fogalmazták meg. Adott társadalmi viszonyok között az adott erkölcsi értékrend fontossági sorrendje és tartalma változott. A költők nagyságát az mutatta, hogy mindig felismerték melyik etikai kérdés időszerű, s néha az általános etikai kérdések hangsúlyozása is haladóvá tette őket. Legfontosabb etikai kérdések az antagonisztikus társadalmakban az elnyomás elleni küzdelem, a nemzeti függetlenségért vívott harc, a nép érdekei melletti elkötelezettség és a hazaszeretet. Ezek tartalma mindig változott, másként nyilvánult meg Petőfi Sándor, Ady Endre, vagy József Attila korában. Petőfi Sándor az 1948-as forradalom előkészítője és aktív harcosa is volt, - tehát ő élte a szabadságharc minden folyamatát, életét is áldozta érte, és szolidaritást hirdetett a szomszédos népek forradalmával. Két centrális etikai kategóriája volt: a szabadság és a szerelem, amelyek egy ember életének értelmét adják. Ady Endre csak a forradalmi helyzetet érte meg, de hasonlóan gondolkodott mint Petőfi Sándor, és örömmel üdvözölte az 1905-ös orosz polgári demokratikus forradalmat. József Attila már az imperializmusról, a fasizálódásról adott helyes karképet, és a szocialista forradalom megvívására ösztönzött verseiben. A proletár erkölcs legfontosabb elemei: a szabadság, a hazaszeretet, a proletár internacionalizmus központi helyet kaptak költészetében, bemutatta a marxista erkölcs normáit, és a munkásosztály melletti elkötelezettségről példát adott a felszabadulás utáni

íróknak, költőknek.

A felszabadulás előtti kor társadalmának nagy költői szép példát állítottak elénk a dolgozó nép érdekeinek védelméről, a család, a szülők szeretetéről, a magyar nyelv iránti tiszteletéről, és megfogalmazták egyéb sorskérdésekről etikai állásfoglalásukat, így a boldogságról, a szerelemről, a halálról. Gondolataikat a marxista etika is megőrizte a folytonosság jegyében, íróink követendő példaképüknek tartották őket. Más, nem haladó tartalmu etikai állásfoglalásaikat elvetették, például Ady Endre a betegséget, a szorongást, a halálfélelmet az istenhez való fohászkodással vélte feloldhatónak. Azt a gondolatot, hogy az etikuss magatartás istenhez való hűség, a mai magyar irodalomban Pilinszky János vette át.

IV. Az ellentmondások dialektikájának jelentkezése
a mai magyar irodalomban

IV. 1. Az ellentmondás szerepe a fejlődésben

A filozófusok az ókortól kezdve az ellentmondásokat a mozgás az elevenesség, a fejlődés hordozójának tekintették. Már Herakleitos a dialektika legfontosabb törvényének tekintette. Minden a dolgokban, a dolgok közt meglévő ellentétek viszályából fakad, hogy a jelenségek önmaguk ellentétébe alakulnak át /a hideg meleg lesz, a meleg kihül - a nedves szárazzá, a száraz nedvessé válik - a halálból élet, az életből halál születik/

Schelling szerint sem ragadható meg semmilyen mozgás, hanem ellentétek kölcsönhatásának tekintik. A marxista filozófiában ez a belátás az ellentétek egységéről és harcáról szóló törvény formájában jelenik meg. Ellentétes dolgok, jelenségek egymást feltételezik, átmennek egységsba, ellentétességük viszonylagos, ez objektív tényállás. Ezért vallják a marxizmus klasszikusai az erkölccsel kapcsolatban, hogy csak az erkölcs lehet igazán erkölcestelen.

Az ellentétek egymásra vonatkozását nemcsak az ellentétek egységének, egymást feltételezésének mozzanata jellemzi, hanem a pólusok kölcsönösen egymást kizárásának mozzanata is.

A burzsoá és a proletár erkölcs a kapitalista társadalomban nemcsak feltételezi, de ki is zárja egymást.

A szocializmusban a közösségi tulajdon hatására kialakult a közösségi érdek - és a csoport, illetve a magántulajdonnal még

fenálló csoport és magántulajdonosi érdekek közti ellentmondás.

Az ellentétek állandó kölcsönhatásban és harcban vannak egymással. Valamennyi dolog környezetével ellentétviszonyt alakít ki, kihat környezetére, és az visszahat rá. Ezért egy-egy erkölcsi magatartásformát sem lehet csak önmagában vizsgálni, csak környezetével kölcsönhatásban, ok-okozati összefüggésben. Íróink nemcsak bemutatják a jelenséget, hanem igyekeznek feltárni a lényegét. Állandóan rákérdeznek ú miért ilyenek az emberek, hogyan lehet a jót általánossá tenni, a rosszat felszámolni.

Az ellentétek egy ponton átmennek egymásba, ez a fejlődést biztosítja. Az etikában a fejlődést mindig bizonyos lehetőségeknek a valóságba való átmenete, a lehetőség és a valóság helycseréje jelzi. A "van"-ból a "kell" a lehetőségen át valósul meg. Vannak olyan átcsapási folyamatok, amelyeket ösztönözni, és olyanok, amelyeket gátolni kell. Az etika fejlődésében elő kell mozdítani olyan folyamatokat, amelyek progresszív mozgást, előrehaladást, fejlődést eredményeznek. Meg kell viszont akadályozni azokat a folyamatokat, amelyekben egy pozitív, hasznos jelenségből, negatív, káros jelenség válik. A bérezéssel kapcsolatban meghirdetett elv az anyagi érdekeltség elve, - helyes elv, - de ha már csak ez lebeg az emberek szeme előtt, káros erkölcsi jelenséggé válhat, önző, mások rovására anyagi haszonra törő, az erkölcsi elismerést semmibe vevő egyéneket alakíthat ki.

A szocialista társadalomban a termelési mód két eleme, a termelőerők és a termelési viszonyok között is alakulhat ki át-

átmenetileg ellentmondás, de általában véve nem akadályozza a haladást, mert nem antagonisztikus, a társadalom saját követelményévé tette a kettő közötti feszültségek megoldását a fejlődés érdekében. Ez nem zárja ki a régi és az új közötti harcot, sőt feltételezi. A régi és az új ellentmondása a szocializmusban más természetű, mint a haladás és a reakció küzdelme az osztálytársadalmakban. A még meglévő erkölcsi tartás - a dogmatikus korszakra jellemző -, nem tekinthető reakciónak, csak már tulhaldottnak, és abban is fellelhetők az újhoz kötődő előzmények, semmi sem abszolú módon régi vagy új. A szocializmusban is sor kerülhet heves összeecsapásra a régi és az új között, - az új csak sok vesződség árán, elkeseredett ellentmondás azonban sohasem alakulhat ki, mert megszűnnek az antagonisztikus osztályérdekek. A szocializmusban is létezik harc, konfliktus az egyén és a közösség között, de ezek feloldhatók.

Az új és a régi közötti ellentmondás nemcsak a termelőerők és a termelési viszonyok egyenlőtlen fejlődéséből fakadhat, hanem az új eszmék viszonyából a régi szokásokhoz megnyilvánulhat az állam szerkezete, a nemzeti formák módszerei egy időpontban ellentmondásba kerülhetnek a tömegek fejlődő tudatával. Ekkor választanak íróink műveik témájaként kérdéseket, - hogy a hatalom és az erkölcs viszonya. Lehet ellentmondás a munka területén a belső igényből dolgozók és az anyagi haszonért dolgozók, az újítók és a régi munkamódszerek őrzői között, az eltérő élet-

szinvonál miatt, a politikailag fejlett és elmaradott emberek között. Az ellentmondást mindig úgy kell feloldani, hogy a haladó váljon uralkodóvá. A régi lassan eltűnik, és az új szokássá válik.

Az ellentmondások a szükségszerű és a véletlen problémáját is felvetik, az írók sokat foglalkoznak azzal a kérdéssel, hogy a régi kultúra kialakulása szükségszerű vagy véletlen volt. Abban közös a véleményük, hogy a szocializmusban a tudatosság, - mégpedig az egyeseké pont úgy mint a társadalomé, - lép a vakon működő erők szabad játéka helyébe. A haladás a szocializmusban az önálló és szabad döntések kockázatával történhet.

Szilágyi Imre: "A tévedés és kockázat" című írásában kifejti, hogy az új megvalósítása mindig bizonyos kockázatot rejt magában, de ez nem rettenthet el, akkor sem, ha tévedést is hordoz. Jogunk van tévedni a jobbjért, - tévedni szabad -, de kijavítása egyik legfontosabb erkölcsi kötelességünk.

Lenin is foglalkozik ezzel a kérdéssel, s a "lét" és a "le-gyen", a tettek és a szavak egységéért harcol. Az embereknek kötelességük elismerni azt, ami van, mert az téved igazán, aki azt veszi valóságnak, amit kívánatosnak tart. A szocializmus eddigi építésének tévedéseit a "van" részeként kell kezelnünk. Ez a dialektikus viszony megköveteli, hogy a személyi tévedhetetlenség kultuszát tagadjuk. Az a helyes eljárás, ha a "van"-nak alapján mondjuk ki a pozitív normákat, ekkor az ideális követelmény és a reális előfeltételei között az ellentmondás megszűnik, így a "lét"

és "legyen" viszonylagos egysége megvalósul.

Íróink kritikai álláspontját is ez a felfogás határozza meg.

IV. 2. A felszabadulás utáni irodalom szakaszainak jellemzői.

Az irodalomtörténészek a felszabadulás utáni irodalmat a folytatás, az eltérés, az újat kezdés, és a régivel való szakítás bonyolult együttesének tartják. A folyamatosság és a megszakítottság egysége szempontjából kell vizsgálni az irodalmi alkotásokat. Külön irodalomtörténeti korszaknak tekintik az egységes irodalom szempontjából, amelyet szakaszokra bontanak ugyan, de nem felejtik el, hogy egy-egy szakaszt nem lehet metafizikusan elválasztani egymástól, hiszen egy-egy író, költő egész életpályáját jelenti, akik különböző történelmi, gazdasági, politikai történéseket tükröznek különböző időpontokban született műveikben.

Az irodalomtörténészek három nagyobb szakaszra bontják az irodalmat a felszabadulástól napjainkig: 1945-1956-ig, 1957-1968-ig és 1968-tól napjainkig. Mindegyik korszakot más-más gazdasági, politikai helyzetet jellemez, így másként tükrözi az irodalom tartalmilag és formailag.

IV. 2./a. Az irodalom 1945-1956-ig terjedő szakaszának jellemzői

Ezt a korszakot különbözőképpen ítélték meg. Voltak, akik a személyi kultusz torzulása és az ezt tükröző irodalom sematizmus miatt egyoldaluan, csak negatívan értékelték. Tény, hogy egyoldaluan értelmezték az akkor alkotó írók, költők Lenin véle-

ményét az irodalomról, mely szerint az irodalomnak pártosnak, és nyilvánvalóan a fejlődés irányába mutatónak és feladatkije-lőlnök kell lennie. Az irodalom szinte programszerűvé vált. Elitélése azonban nem helyes, hiszen egy problémával tele kor-szakot, - amikor az államhatalmat nemcsak javitgatták -, hanem gyökeresen le is rombolták, mivel kitaposott ösvényen nem mehet-tek, természetes, hogy hibákat is követtek el, és akkor is vol-tak költőink, íróink, akik akkor is a jó tartalom és a forma egységében ábrázolták a forradalmárok küzdelmét, az új élet meg-valósításáért folyó harcban.

Ábrázolták a hősiességet, a helytállást az ország ujjaépi-tésében és a szocialista gazdasági élet kialakításában, magas erkölcsi színvonalukat bizonyítja, hogy egyéni érdekeikről, ké-nyelmükről mindig le tudtak mondani a közösségi érdekért, mert tudták, hogy a kettő csak együtt valósítható meg. 1949-ben írta Benjámin László:

"Mi dolgom? ... Mint csepp a folyamban,
Olvadok, hömpölygő koromban,
Végzem, amit kimért,
Szolgálva magamat - és az országot,
a nép, az emberiség harcát,
az örök életért!" /7/.

Nagy László költői pályája is akkor indult. Realista módon elemezte az 1954-ben megírt verseiben a korszakot, tiszteli ered-ményeit, és felhívja a figyelmet az ellentmondásokra, ostromozza

a hibákat, és azokat, akik gyáván hallgatnak, ahelyett, hogy segítenének kijavítani ezeket a hibákat:

"... hallgat gép és ember és állat,
csak a bedőfött vágyak élnek, felkiabálnak!
hivom a mindenséget hűkkentő új csodákat!" /8/.

IV. 2/b. Az irodalom 1957-1968-ig tartó
szakaszának jellemzése

1956 után nemcsak a szocialista rendet, hanem az irodalmi életet is újjá kellett szervezni. 1961-ben nemcsak a mezőgazdaságot szervezték át, hanem az Írószövetséget is. Az irodalom a nemzeti lelkiismeretvizsgálat központi helyévé vált. Ekkor született Juhász Ferenc egyik legszebb verse: "Babonák napja csütörtök: Amikor a legnehezebb" -, amelyben egyetlen értelmes cselekedetnek a szocializmus építését tartja:

"S elindulok hazafelé, ázottan, életre szántan,
a kék, zöld, piros esőben, a szocializmus korszakában."

/9/.

Az irodalomban szemléletváltkozás és új minőség jelenik meg, a hatvanas években megerősödött a morális megközelítés, új, művészi eszközökkel vizsgálták az új témákat: a hatalom és az erkölcs kapcsolatát, az emberi magatartásformákat a történelem különböző eseményeivel szemben.

Sokszor áttételes formában tükrözték. Régi történelmi korok konfliktusait dolgozták fel példaként. Erkölcsi kérdések tágabb teret kaptak, akkor születtek nagy művek a közéletiséget ábrázó-

ló irodalomban /például Sántha Ferenc: Husz óra/, s ugyanekkor született a végletes magányt ábrázoló irodalom is.

A társadalom dinamikusan átrendeződött, a hagyományos falu, a tradicionális paraszti életforma a mezőgazdaság átszervezésével forradalmi változáson ment keresztül, a falusi munkaerő egy része a városba ment, ipari munkát vállalt. Ezzel gondolkodása, életmódja kezdett átalakulni. Az addig magáénak vallott értékekben megrendült, az újat még nem tette magáévá. Juhász Ferenc akkor írt verse is a hűséget és a magányt fejezi ki:

"El kéne szaladni,

Itt kéne maradni." /10/.

Az irodalom visszahozta a kritikai mozzanatot, kialakul a folytatás és az újrakezdés dialektikus egysége. E korszak legnagyobb költője Váci Mihály volt, aki mindig a dolgozó nép érdekeit tartotta szem előtt, és soha nem tévedett, mindig tudta a helyes irányt, és a hibák ellenére is fanatikusan hitt a szocializmus igazságában. Keményen ostorozta a hitetleneket, a tévókat és azokat, akik elfelejtették, hogy nem lehet megállni, ha egyéni céljaikat elérték, mert az egész társadalom célkitűzését kell folyamatosan megvalósítani. József Attila szavaira figyelmeztetett:

"A Mindenséggel mérd magad ... " /11/:

"csak az uralkodik, azé a hatalom,

az hódít hazát, jövőt lelkeket,

Kié az erkölcs, tudás, szorgalom," /12/.

A világmegváltás után az egyéni felelősség lehetőségeit, határait feszegetik íróink. A társadalom mozgását nem a történelmi eseményekre összpontosították, hanem az ember erkölcsi választására. Megnő az individuum és a világ kapcsolatát ábrázoló művek száma.

IV. 2./c. Az irodalom 1968-tól napjainkig
terjedő szakasza

Az írók az ugynevezett nagy kérdések helyett az egyén erkölcsi problémáival foglalkoznak. A hetvenes évek irodalma kevésbé izgalmas, kevésbé látványos, mint a hatvanas éveké. A mindennapok kerülnek előtérbe, azt vizsgálják íróink, hogy az egyéni életben hogyan alkalmazzák a demokratizmust, mit jelent a munkásosztály hatalma a gyakorlatban, a közösségi érdekek megvalósítása milyen teret kap az egyéni érdek mellett. Több szót kap az egyén életében magvalósuló elemi normák vizsgálata: a munkához való viszony, a másik ember tisztelete és gyűlölete, az anyagi javakhoz való viszonyulás, a szerelem kérdése. Nagyobb szerepet kap a család, - az emberek visszavonulnak a magánélet szféréjába, és visszahúzódnak a közügyekbe való beleszóláskor. Juhász Ferenc a hatvanas években a folyamatos cselekvés etikai magatartását hirdette meg, ugyanakkor a hetvenes évek irodalmában erősödött az egyének tehetetlenségének, közömbösségének az ábrázolása.

V. Az ellentmondások dialektikájának tükröződése
a munkásosztályról, a parasztságról és az ér-
telmiségről szóló irodalmi alkotások etikájában

Az irodalmi alkotások azzal az igénnyel lépnek fel, hogy a fennálló gazdasági-társadalmi formációt tükrözzék, az egész és a rész dialektikáját vizsgálják. Az egyes társadalmi mozgásszakaszokon belül az általános törvényszerűségek sajátos, konkrét formában nyilvánulnak meg, hiszen a művészi gyakorlat nem különül el a társadalmi gyakorlattól, hanem azzal egységben funkcionál. Amit a filozófia nagy vonalakban előre lát, azt a művészet a maga eszközeivel menet közben is érzékeltetni tudja. Hogy a lét és a tudat a gyakorlatban hogyan hat egymásra, annak a filozófia csak a törvényszerűségeit állapíthatja meg, árnyalt megelevenítésük viszont a művészek feladata. Az objektív valóság tükrözésén túl, céljuk a haladás irányába mutató jelenségek példaként állítása, és a fejlődést gátló hiányosságok kiküszöböléséért cselekvő, pozitív erkölcsi normákkal, pozitív magatartással rendelkező emberek kialakítása. Szem előtt tartják, hogy világviszonylatban a különböző társadalmi formációk egyidejű létezése rossz hatással is lehet az emberek gondolkodására.

A gazdasági válság "begyűrűzése" együtt jár az egzisztencialista színezetű gondolkodás feléledésével. Lukács György megállapítása szerint erre mindig fel kell figyelni, mert ez az új nihilizmus tünete, - válságtünet.

Már Marx hangsúlyozta, hogy tiszta formáció abszolút érte-

leben nem létezik, mivel a társadalom állandóan változik. Az uralkodó vonások mellett vannak idegen elemek is.

Az uralkodó szerepet a gazdasági viszonyok töltik be, azonban ugyanaz a gazdasági bázis különböző konkrét körülmények között sok változatot hozhat létre. A külső /világgazdasági, társadalmi/ tényezők mellett alapvetően a belső ellentmondások a meghatározóak. Ezek megoldása jelenti az adott konkrét társadalom fejlődését. A szocialista társadalomban is létezik az egyenlőtlenség, a termelés és a szükségletek viszonya még nem érte el a megfelelő fokot, a természet és az ember közti ellentmondás is a társadalmon belül, mint a termelés és a szükségletek ellentmondása jelenik meg. A falu és a város, a fizikai és a szellemi munka közti ellentét sem szűnt még meg. Az irodalom feltárja ezeket a belső ellentmondásokat, okaira is rámutat, de megoldásuk konkrét módját nem találja, feladatkijelöléssel nem foglalkozik, csak a kritikai szintig jut el. Az elmélet és a gyakorlat összhangját követelik, bírálják azokat a hibákat, amelyek a fejlődést hátráltatják.

A fejlődés meggyorsult és váratlan átmenetek jellemzik. A szocializmus alapjainak lerakása után magasabb szinten kell tovább építeni a gazdasági-politikai és a kulturális szférában a társadalmat, de még mindig problémát jelent az örökölt hatás és az új gazdasági nehézségeket kísérő erkölcsi magatartásformák megítélése. Az írók műveikben bizonyosfokú türelmetlenségről árulkodnak ezekkel a kérdésekkel kapcsolatban. A szocializmus

dialektikájának is kulcskérdése az ellentmondások szerepe. A szocializmus sem ellentmondásoktól mentes társadalom, érvényesül az ellentétek egységének és harcának a törvénye, ami a fejlődés mozgatórugója. Lenin írta: "Az antagonizmus és az ellentmondás egyáltalán nem ugyanaz. Az első eltűnik, a második megmarad a szocializmusban." /13/. Az ellentmondást magyarázhatjuk objektív és szubjektív, külső és belső okokkal. A szocialista társadalomban lévő ellentmondások sokfélék, a törvények nem érvényesülnek tiszta formában, nem mind ismerhetők fel, a véletleneknek is nagy szerepük van. Az ellentmondások többségének objektív okai vannak. Az irodalmi alkotások az objektív okokat a szubjektumokon keresztül szemléletes, érzéki formában jelenítik meg.

Íróink, költőink vizsgálják a különböző osztályok, rétegek helyzetét, erkölcsi arculatát, egymáshoz való viszonyát. Sarkadi Imre, Garai Gábor, Váci Mihály, Örkény István az értelmiség, - Kertész Ákos, Fejes Endre, Moldova György a munkásosztály, - Galgóczi Erzsébet, Doboz Imre, Végh Antal a parasztság erkölcsi, világnézeti problémáival foglalkoznak, - azaz a fejlődés irányát meghatározó tényezőket keresik. A dialektikus vizsgálódás, a tükrözés jelentősége megnőtt.

V. 1. A munkásosztály etikai kérdéseinek tükröződése a mai magyar irodalomban

A gazdasági növekedéssel és fejlődéssel, a társadalmi munkamegosztás elmélyülésével párhuzamos jelenség a népesség átré-

tegződése /társadalmi mobilitás/ a mezőgazdaságból, vagyis a faluból az iparba, a városba áramlása /területi mobilitás/. Szocialista körülmények között a társadalmi átrétegződés számos összetevőjét, elemét tudatosan és tervszerűen határozzák meg. Így például az állami szervek szabják meg az ipari fejlődés ütemét, technikai felszereltségének színvonalát, tehát ezzel együtt munkaerő-szükségletét is. Elkészítik továbbá nemzetgazdasági szinten az ország munkaerőmérlegét, ennek alapján a beiskolázások mutatószámait. Az iparfejlesztéssel párhuzamosan meghatározzák a szolgáltatások szektorának fejlődési ütemét, munkaerőszükségletét, majd ezeknek ismeretében tervszerűen történik a városfejlesztés is. A főbb folyamatok tudatos ellenőrzése mellett azonban az összfejlődésen belül számos spontán folyamat is található. A mezőgazdaságból a munkaerő elvándorlása nemcsak mennyiségi kérdés: a mezőgazdasági és ipari munka szétválása számos spontán elemet tartalmaz. Ebben a folyamatban a mezőgazdasági dolgozó kezdetben az iparban is dolgozik, de mezőgazdasági tevékenységével még nem hagy fel teljesen. Fokozatosan egyre inkább az iparban dolgozik, majd felhagy a mezőgazdasági munkával. Másrészt a családon belül egyesek többé-kevésbé kiválnak a mezőgazdaságból, mások nem. Néha felemás helyzetek alakulnak ki. A családfő már az iparban és a városban dolgozik, jövedelme nem a mezőgazdaságból származik. Munkahelye szerint ipari dolgozó, lakása szerint azonban falusi lakos. Élelmiszerét nem vásárolja meg, mint az ipari dolgozó, hanem egy részét maga, vagyis csa-

ládja termeli. A társadalmi munkamegosztás árnyékában sajátos családi munkamegosztás jön létre. Spontán eleme a fejlődésnek az is, hogy a város és az ipar befogadóképessége nem azonos, ezért az elvándorlás felemás módon zajlik le. Az ipar befogadóképességét az újonnan létrehozott munkahelyek biztosítják, ami csak ipari beruházást igényel. De a város befogadóképességét a lakásépítés, a közlekedési hálózat, az egészségügyi ellátás, az iskolahálózat kiépítésének üteme határozza meg. Az iparosítás üteme és munkaerőigénye általában meghaladja a városok befogadóképességének ütemét. A városban tudnak munkát adni, de lakhelyet nem tudnak biztosítani minden új ipari dolgozónak. Ezért az ipari és mezőgazdasági munka elválása, mint a gazdasági növekedés egyik legfontosabb eleme, számos spontán folyamatot tartalmaz, aminek leglényegesebb, legfontosabb két követelménye a termelési szerkezet és a településszerkezet ellentmondása és az ennek következtében kialakuló ingázás.

A munkásosztály nyitott osztály, a parasztságból folyamatosan feltöltődik. Egyik része továbbképzés eredményeként értelmiség lesz. Íróink a munkásosztály különböző rétegeinek erkölcsi arculatát vizsgálják.

A munkásosztály etikai kérdéseivel foglalkozó művek sorában egyik igazán meghatározó mű Fejes Endre: "Rozsdatemető" című alkotása, amelyben a felvetett problémák továbbéltek és ma is megoldandó feladatot jelentenek. Maga Fejes Endre is megvizsgálta, hogy mi lett ezeknek a típusoknak a sorsa később, átalakult-e,

és milyen irányban erkölcsi tartásuk? Regényében a munkásosztálynak egy olyan rétege kerül előtérbe, melynek tagjai még nem tudnak élni a közösségi rend adta lehetőségekkel. Nem jutottak el az ösztönösségtől a tudatosságig, a vegetálástól az emberhez méltó életig. Tagjai csak testben tagjai a mi társadalmunknak, a fejlődés, a kor eseményei rajtuk kívül zajlanak. Talán jobban élnek a technika áldásaival, de annál kevésbé a kultúra és az emberség igényével. Periférikus kis világ, erkölcsi, szokásbeli, izlésbeli "rozsdatemető", amelyben az emberek szürke, igénytelen, kisszerű események nélküli életet élve, ugyyszólván elrozsdásodnak, - ez a regény színtere,

Rétegről beszélünk, de mind az öreg Hábetlerhez hasonló altiszt-típus, mind a fiához hasonló rokonszenves, de a teljes emberi öntudathoz még el nem jutott férfi típusa jellegzetes alakja a mai magyar munkásosztálynak.

Ezért is aktuális a regény. Az emberek, akikről az író szól, léteztek Magyarországon, a harmincas, a negyvenes, az ötvenes években, nemkülönben léteznek ma is. Élnek, dolgoznak a megélhetésért, örülnek, ha jobbat ehetnek, szebb ruhában járhatnak, ha megközelítik azt az életszinvonalat, amelyet azelőtt a "jobbsorsu" kispolgároknál láthattak. A kispolgári volt az ideáljuk külsőségekben, magatartásban, erkölcsben egyaránt. S a szocialista rendben is csak azt a lehetőséget látták, hogy ezt a célt elérhessék. Valamiféle helycserére gondoltak a kispolgársággal. Főként ez az oka annak, hogy bár generációk változásával élet-

módjuk, életkörülményeik változnak - a gyerekek gazdagabbak és szabadabbak szüleiknél, - nem tudnak mit kezdeni jobb anyagi lehetőségeikkel és szabadságukkal. Egyszerűen nem jutottak el odáig, hogy megtudják, mi között is lehetne, kellene választaniuk. Ugyanis kocsmá és zenés presszó-beli szórakozás, szoba-konyhában és modern öröklakásban zajló élet között semmi különbség nincsen ugyyszólván, ha e változások nem járnak együtt az emberek tudatának változásával. Ha az emberekhez, külső körülményeik nyomása alatt, s jórészt mechanikus testi és lelki megnyilvánulásaik folytán egy "tett"-nek mégcsak a lehetősége sem ér el. Ha továbbra is élnek emberhez méltatlan, de már a környező és épülő szocializmust meggyalázó értelmetlen életüket.

Ezek az emberek nem rosszak, még kevésbé gyűlöletre méltóak, hiszen életüket a múlt determinálja. /Sőt, a jelen is, - olyan értelemben, hogy a kispolgáriság nemcsak tudatmaradvány, mivel az átmeneti kór, a benne ható gazdasági tendenciák is talaját képezik. A "mindenki képessége szerint, mindenki munkája szerint" elv lehetőséget nyújt az emberi szolidaritás kibontakoztatására, de nem zárja el az utat a másokkal nem törődő önzés előtt sem. Az szocializmusnak ez nem hibája, hanem jellegével összefüggő sajátossága./. A Hábetlerek mögött ott van az épp hogy két évtizede felszámolt anakronisztikus félféudális világ, s kimondhatatlanul ott az egész magyar múlt. Minthogy az emberek múltjában rejlik vegetálásuk fő oka, az író felidézi a múltat.

Az öregeket alig érheti vád, nekik egyszerűen nem volt le-

hetőségük, hogy másképp éljenek. A regény elénk hozza azt a társadalmi valóságot, amely a múltban képes volt egy társadalmi réteget pozitív társadalmi haladástól elszigetelt kispolgárrá degradálni.

Fejes Endre úgy ábrázolja e rétegnek a tagjait, mint a magyar feudálkapitalista társadalom megnyomorítottjait, mint egy-két munkásnemzedék kispolgársággal sujtott, kifosztott rétegét, mely "hol lehet altiszt, azt kutatja". Az egyes szereplők tudatvilágát gondosan egyezteteli az egyéniségüket kialakító régebbi korszak viszonyaival, s jelenlegi életükkel.

Idősebb Hábetler János életét a véletlenek irányítják, élete véletlenét természetesen rendként éli át. Ami van, már igazolta magát előtte. Vallásos ember, a k.u.k.-hadsereg neveltje, aki istentől lefelé egészen közvetlen feljebbvalójáig egységes és jól működő gépezetnek látja a világot. Hábetler János írni-olvasni tud, a gondolkodás nem kenyerre, a Tanácsköztársaság bukása után a félelemmel és a nyomorral olyan mélyre taszítja őt az ellenforradalom, hogy fektéből térdre is csak úgy emelkedik, ha lélekben továbbszolgáló altisztként süvegeli urait. A törvénytisztelő szerencsétlen szolgálólek belső támasza a család. Az asszony, a család, egy-két kártyázó és iszogató szomszéd. Nyomasztó világ, szomoru kis örömeivel, az emberi méltóság látszatát kölcsönző szertartásaival, melyben minden eltorzul és degradálódik.

Idősebb Hábetler felesége, Pék Mária, már gyanakvó szemmel

tekint a külső rendre. A Nagyfuvaros-utca stagnáló, változatlan mikrovilága és a század első felének roppant történelmi változásai között roppant ellentét feszül. Az író tisztában van ezzel, hogy a körülmények meghatározó ereje nem jelent mechanikus determinizmust, - azaz a művész a körülmények és a jellem, az egyéniség kölcsönhatásában érzékeli az emberi valóságot, a figurák mozgását. Azok a körülmények, melyek az öreg Hábetlert szolgává alacsonyítják, Pék Máriában ellenállásra, dacra, jellemerőre találhatnak. Őt is megnyomorítja helyzete, de jelleme épp marad, lehetőségei körein belül cselekvő-alakító ember. Bár nem jut el az öntudatos proletárasszony színvonalára, mert újra és újra lehuzza a "hábetlerizmus", a maga módján azért erősen megküszködik ezzel a pusztító erővel. De ő is csak láncszem, nem szakadhat ki körülményeinek hálójából, - nagyszerű ereje a mosóteknőbe és a család összefogásába szorul.

A fiú, Jani tragikus sorsa az író mondanivalójának lényegét fejezi ki: igaz, hogy sorsuk függvénye a multnak és a jelennek, jellemüknek és a társadalomnak, de akinek módja van rá, hogy értelmesebben, boldogabban éljen és nem használja ki a lehetőségeket, az önmaga felelős a bukásáért. Mert ha az 1945 utáni körülményekben voltak is olyan mozzanatok, amelyek gátolták, nehezítették ennek a rozsdatemetői bétégnek a felívelését a munkásosztály utjaira, a körülmények alakulásának tendenciája mégis ezt az emelkedést segítette. Tehát a korábbi objektív feltételekre háruló felelősség mind nagyobb mértékben változik át sze-

mályes felelősségé, a Hábetler-család tagjainak személyes felelősségévé a saját sorsuk iránt. S nyilvánvaló, hogy ez az áttó-
lódás és ez a felelősség elsősorban a fiatalokat érinti, s nem az
öregeket.

Jani, aki szélesebb kapcsolatban van a külvilággal, érzi és
átéli azt a kettőséget, hogy szűkebb környezete asszinkronban
van a külvilággal. Érzi, hogy nem jól élnek, látja, hogy másképp
kellene élni, de nem tudja, hogyan. "Némely dolgot nem értett meg
a külvilágból." Figurája azért tragikus, mert egyre csak lázado-
zik, de emelkedni, tevőlegesen változtatni nincs ereje. Nem ké-
pes arra, hogy a hábetlerizmussal szembeni kritikáját mondaniva-
lóvá rendezze, ezért nem képes értelmes, érdemben változó
cselekvésre sem, csak indulati reakcióra. Végül is azért gyilkol,
hogy elhallgatassa azt az embert, aki voltaképpen a saját felis-
meréseit fogalmazza meg, aki kimondja mindazt, amit sajátmaga
nem mert és nem is tudott kimondani. /Hábetler Jani legközeleb-
bi irodalmi rokona talán Kertész Ákos: "Makra" című regényének
cimszereplője, aki maga is tragikus alak: nem mer időben változ-
tatni az életén, de amikor rájön, hogy hogyan kellett volna
irányt változtatni, már nincs energiája az újrakezdésre/.

Jani mellett a másik előremutató alak Seres figurája. Ez
az ember, habár a tudatos életnek csak egy alacsonyabb fokára ju-
tott el, de eljutott, s önerejéből, önmaga emberségéből. Naiv és
képzetlen ember, de amikor az ország kifogástalan vezetésébe ve-
tett naiv hitét durván szétfoszlatkák a tények, akkor a naivitás

mögött nem ürességet találunk, hanem jellemerőt, amely képes szembefordulni az ellenforradalommal. Hite és akarása megérdemel minden tiszteletet. Alakja egyben példa arra, hogy országunkban nemcsak a legmagasabb marxista képzettséggel rendelkező emberek meritették, illetve meritik ki a kommunista emberség kritériumát.

Hábetler Jani testvérei, a lányok mégcsak nem is tragikus figurák. Önmaguk a hibások abban, hogy - holott a munkáshatalom gyermekei lehetnének -, deklasszált férjek és szeretők körén belül járnak ágyról-ágyra. Még kispolgári szemléletű szüleik pozitív vonásait: a szorgalmat, az igyekvést, a becsületességet, a józanságot sem viszik tovább, holott ezek az utak lehetnének járhatók az új társadalomhoz. Az etikai szabályok semmibevevése, a kispolgári anarchizmus és az igénytelenség vezérli az életüket. Nincsenek eszméik, céljaik, nincs tartásuk. Külsőségekkel álcázott üresség, külsőségekben megnyilatkozó "modernség" jellemzi őket. A hagyományok, a szokások irányító ereje náluk már nem érvényesül, saját belső kritikájuk még nem fejlődött ki. Náluk tapasztalható a legnagyobb távolság a lét és a tudat szférája között. A szocializmus viszonyai közepette nőttek fel, de a szocializmus eszméi meg sem érintették őket: sorsuk alakításával gyakorlatilag is bizonyítják mindenfajta tartalmasabb életviteltől való teljes idegenségüket.

Fejes Endre világában a hábetlerizmus nem úgy jelenik meg, mint sorscsapás, hanem úgy, mint "történeti kategória", vagyis

egy olyan jelenség, amelynek volt történeti kezdete és ugyanígy lesz társadalomtörténeti vége is. Az író egy társadalmi jelenség könyörtelen diagnózisát adja, abban a tudatban, hogy csak a realitások ismeretében lehet lépéseket tenni e jelenség felszámolása irányában.

Mert a megszüntetés már jórészt adott lehetősége törvényszerűen valósággá fog változni. De hogy mikor válik a lehetőségből valóság, az tőlünk is függ. A jólét és a szabadság növekedése, az erkölcsök és a szokások megváltozása az a talaj, amelyből előbb vagy utóbb kitermelődik a szocialista módra élő-gondolkodó ember, aki meg tudja teremteni magának az emberhez méltó életet.

Problémát jelent társadalmunkban a munkáscsztály egy része, a faluról felkerült, szakképzetlen emberek csoportjának helyzete. Nem tudnak kellőképpen beilleszkedni, munkásszálláson laknak, ahol nem alakulnak ki igazi közösségek, könnyen perifériára sodródhatnak, magányosságukat alkoholba fojtják, bűnözők közé kerülhetnek.

Fejes Endre: "Jó estét nyár, jó estét szerelem" című művében azt vizsgálja, hogyan alakul a faluból a nagyvárosba kerülő, munkássá váló parasztfiu sorsa. A fő problémának azt látja, hogy a régi környezetétől, a családjától elszakadt, - a faluhoz már nem kötődik, a városban viszont sem anyagiakban, sem szakmailag, sem emberileg nem találja meg számítását. Gyökértelenné válik, elidegenedik a munkájától, mivel szakmai képzettséggel nem rendelkezik, csak nehéz fizikai munkát kap. Elidegenedik az emberektől,

mert nem tudja problémáit megbeszélni velük, mivel az az elvük: "Engem nem érdekel a magánélete." /14/. Albérletben lakik, miután ezeket kifizeti, alig marad pénze, keveset eszik, egyetlen ruhája és két pár cipője van. Ellentmondásként lebeg előtte mások anyagi jóléte, könnyű és kellemes életvitele. Elkápráztatja a nyugati államokból érkező turisták költekezése, az osztályon felüli éttermek csillogása, áhitattal szemléli a gazdag nők eleganciáját, ápoltságát, ékszereinek sokaságát. Főnöke hiába figyelmezteti, hogy munkásfiu létére a helyes erkölcsi utat válassza, figyelmezteti családjá felszabadulás előtti helyzetére, anyja tisztességes életére, aki emberül dolgozott, hat gyereket nevelt társadalmunk hasznára, - a fiu mégis az erkölcstelen utat választja, - görög diplomatának adja ki magát, és három napig, míg tart a fizetése a gazdag emberek életét próbálja élni. Az igazi szerelem alkalmas lenne a megtisztulásra, de itt szembeke-
rül a két erkölcsi álláspont, - a munkásé, - aki csak szeretne hasonlítani az általa irigyelt emberekhez, - és a régi társadalom erkölcstelenségét, nyugat imádatát a családból hozó, disz-
szidálni szándékozó lány valóban romlott gondolkodása. Ez a kon-
fliktus olyan feloldhatatlannak tűnik, hogy az áldiplomata mun-
kásfiu megöli a lányt.

A deviáns magatartás okait kutatja Moldova György is a "Mandarin, a hires vagány" című novellájában. A város periferiáján élő munkásfiu annyira vágyik az őt megértő emberi kapcsolatokra, hogy egy gátlástalan galeribe sodródik, amelyet az erő-

sebb törvénye határoz meg. A társadalomra és a környezetükre veszélyes bandává alakultak, akik megvetették a munkát, terrorizálták a környékükön lakó embereket. Moldova György a közösség felelősségére is rámutat, hogy ez csak azért fordulhat elő, mert a "tisztességes dolgozók" önző módon saját otthonuk védelme mögé húzódnak, és gyévan viselkednek a csoport agresszivitásával szemben, amitől az felerősödik. Az író szerint kollektív felelősségvállalás kell, mert azok is a rosszat választják, akik eltűrnek. Ez vezet el odáig, hogy végül ettől az életmódtól megundorodó és kiválni akaró Mandarint megölik, nem engedik, hogy különbb legyen, mint ők.

A munkásosztály etikai kérdéseivel foglalkozó Kertész Ákosról írja Pomogáts Béla: "Abból lesz jó regényíró, aki jól és közelről ismeri az életet, aki változatos körülmények között szerzett bőséges tapasztalatot. Munkás volt, de nem pusztán munkásokat akart ábrázolni, hanem eleven embereket." /15/. Ezért mondja Makrával: "... mert ő nem MUNKÁSOSZTÁLY, hanem MAKRA FERENC ..." /16/.

Az író általános erkölcsi kérdésekre felel művében, akkor is, ha csak a munkásosztályon keresztül mutatja be a legfontosabb etikai szabályokat, amelyek szerint az emberi cselekedeteket megítéli. Harcot hirdet a közösségi gondolkodás normáinak uralkodóvá válásáért, a kispolgári magatartás ellen. "Az, aki anyagi érdekeinél, karakterénél fogva jól érzi magát kispolgári környezetében, nem csak nem fog magára ismerni, ... akkor a

darabot rágalmazásnak, torzításnak fogja tartani és nem igazságnak." /17/. Azt vizsgálja az író, hogyan kellene élni a szocialista társadalom biztosította lehetőségekkel. Nem lehet régi, elavult környezet normái szerint gondolkodni, pedig szükségszerű ellentmondás alakul ki a jövő által igényelt ujjal, amely ellentmondást Makra végül is úgy old meg, hogy öngyilkos lesz. Ezért nevezi a művet Pomogáts Béla a megalkuvás kudarcának. Ez helytelen megoldás, hogy éppen az az ember, aki a munkásosztály igazi, magasabbrendű erkölcsiségét képviseli, kénytelen ezt az utját választani. Ez a megoldás azt mutatja, hogy az ember erkölcsi magatartása konfliktusoktól terhes. A tragikus konfliktusba kerülő ember harcol a jónak elismert értékekért. Ez lehet tévedés is, így anakronizmusa miatt az ember pusztulásával is végződhet.

Makra olyan ember, aki szorgalmas munkás, tudott dolgozni, és szeretett is, aki úgy érezte, hogy szerencsétlenné válna, ha a szerszámot el kéne dobnia, mert neki a munka egzisztenciát, rangot jelentett, mások megbecsülését, önbizalmat és belső tartást. A munkát tartotta élete értelmének, ettől érezte, hogy szükség van rá a világban, mert munkájával létrehozott valamit a társadalom, a környezete számára. Makra a körülötte lévő emberek életét akarja élni, ahogy az emberek nagy többsége él, igyekszik eltűnni a szürke tömegben, nem akar sem különbséget, sem hitványabb lenni, mint a többiek. Kispolgári életmódra vágyott, családra, otthonra, kényelmes butorokra, amelyeknek központi problémája, hogyan lehetne minél több pénzt összegyűjteni. Makra

küzdelme, hogy hasonlóvá váljon környezetéhez, - hiábavaló -, iszik velük együtt, de lényeges fordulónál nem tud magas erkölcsi normái miatt közösséget vállalni velük, mert amikor az egyik rossz hírű lányt meg akarták erőszakolni, Makra megvédte, mert "... egyszerűen nem birt elszakadni a kiszolgáltatottság látványától ..." /18/, pedig még az édesanyja is az elfogadott erkölcs nevében megfedte dicséret helyett: "Mit kellett neked ellenkezni ... Nem tudta volna meg senki sem" /19/.

Makra irtózik a hazugságtól, a képmutatástól, új törvényt akar csinálni, az őszinte, tiszta élet szabályait, nem fogadja el környezete normáit, akik azt tartják, hogy amíg jelenség szinten erkölcsösnek tűnnek, ennek érdekében hazudnak, csálnak, alakoskodnak, - addig nincs baj, akkor mindenki mindent eltusol, elnéz, megbocsát. A törvény szerintük nem attól törvény, hogy betartják, hanem csak attól, hogy titokban szegik meg. Makra morális érzékkel dönt, állandó összeütközésbe kerül környezetével, elvegyülése sikertelen marad. Makrában erősebb az elvegyülés vágya a kiválásnál. Élete egyetlen igazi szerelme, Vali lehetőséget kínál egy magasabbrendű életvitelre, szobrász lehetne Makra, mert tehetséges, végezhetne társadalmi feladatokat elkötelezett emberként, és azzal élhetne, akit igazán szeret. Vali tanítja dialektikára, nem fogadja el Makra világnézetét, hogy el kell fogadni a sorsot, ha nem szerinte lehet változtatni a dolgokon, ha a világ rossz, át kell alakítani. Makrából embert és művészt és partnert akar faragni a maga számára: " ... csak ki kell

szekálni belőle a gátlásait s a kispolgári stupiditást." /20/. Vali nem vállalt szerepjátszást, hitt az ember természetes szabadságában, és megvetette az anyagi javakért lelkesedő embereket, akik semmiféle magasabbrendű eszmét nem voltak képesek követni. Makra ösztönös munkástudatát át akarta alakítani, ezért állandóan vitatkozott vele a fontosabb kérdésekről, a vallásosságról, a forradalmiságról, a család szerepéről és a munka értelméről. Makra istenhitét is ellentmondásosnak tartja Vali: "Jegyezd meg, fiam, isten azért nincs, mert nincs, és nem azért, mert ha lenne, gonosz lenne a te érzelgő katolikus szived szerint. És felejtsd el a tizparancsolatot, elavult." /21/. Makra a közvetlen tapasztalat útján vált ateistává, ellentmondást látott isten és az emberek közötti kapcsolatban, míg ő szép időért imádkozott, a parasztok esőért könyörögtek. A bombázások alatt sem imádkozott, mert ha ő elimádkozná a bombát maga felől, más fejére hullana. Sokat vitatkoznak a "Ne ölj" valláserkölcsei formulán. Makra pacifista, semmilyen helyzetben nem találja jogosnak az ölést. "A gyilkosság az gyilkosság." /22/. Valinak nehezen sikerül megértetnie vele, hogy bizonyos helyzetekben nemcsak jogos, hanem kötelessége is az ölés. "... mi lenne a forradalommal, a jogos önvédelmi harccal, ha ölni semmi körülmények között sem volna szabad, akkor gyilkos volt az a jugoszláv vagy francia partizán, aki lelőtt egy rohadt fasiszta németet?" /23/. Eltérő szerepet tulajdonítanak a családnak, - Makra csak a hivatalos formához ragaszkodik és a boldogságot csak a gyerme-

kekkel tudja elképzelni, amikor Vali elveteti közös gyermeküket, mert az akadályozná őket a nagy művésze válásban, Makra csalódottságában elhagyja. Visszamenekül kisszerű környezetébe, Magdust veszi feleségül, akit nem szeret, és templomban esküszik, mert az öregek nem bocsátanak meg, ha nem egyházi esküvőt tartana, bár ateista, közben: "... égett a szegyénytől a pofája, s úgy sompolygott be a templomba ..." /24/. Módos kispolgárként rendezte be életét, aminek az lesz az eredménye, hogy: "... tiz éve szoborra merevedett, aki nem tud mozdulni többé ..." /25/, amiről a környezete is úgy vélekedett, hogy ilyen környezetben nem is lehet kibírni az életet. A kispolgári tartalomhoz megfelelő formai elemek tartoznak: horgolt csipketerítőcskék felgom-bostúzva a fotelek támlájára, a vitrin üvege mögött porcelán állatkák, bekeretezett családi képek a falon, ablak előtt filodendron. Makra egyénisége semmilyen nyomot nem hagyott egész környezetén, eltékozolta képességeit, készen kapott szerepre kényszerítette magát, de szűk volt neki, összeroppantotta gerincét. Olcsó kalandba keveredik munkahelyén, az érzéki élvezeteket kergeti Sztanek Edittel, feleségül akarja venni, mert nem bírja a hazugságot, de végül is a családjá, gyereke iránti felelősségérzete miatt nem képes megtenni, csak vergődik a két nő között. Ilyen konfliktusokba kerülő emberek különbözőképpen reagálnak a megoldandó problémákra. Makrának, aki rendkívül lelkiismeretes, vivó-dást jelent, hogy szeretője kedvéért elhagyja családját, míg az életben más típusú emberek könnyedén megoldják az ilyen szituá-

ciókat. Az egyik ember nehezen tud dönteni, a másiknak ez kevés gondot jelent. Makra is mérlegeli a választás lehetőségét, de úgy gondolja, hogy erkölcstelenül viselkedne, ha azokat, akik eddig vele éltek elhagyná egyéni érzelmei miatt. Öngyilkosságával véli feloldhatónak, hogy egész élete lehetőségét elveszítette azzal, hogy eleve ezt az életmódot választotta. "... a világ olyan üres, ... ez a tökéletes semmi, amiben mozog, nincs ellenállás, mert nincs felelősség, és bárhová mehet, mert minden mindegy, mert nincs hová mennie, ..." /26/. Az egész "összeszematolt", hazug, értelmetlen életéért fizet most. Ugy érzi, ha nem bír változtatni rajta, akkor miért csinálja tovább.

Makra esetében ez a legrosszabb megoldás, bukásának oka, hogy nem tudott önmagával egyenesbe kerülni, hogy mindig a rosszat, a hamisat választotta, azt, amit elvártak tőle, de nem az igaz emberek, hanem azok, akik maguk is alkalmazkodtak, maguk is csak hazug szerepet játszottak. Makra elérte, hogy volt állása, pénze, lakása, felesége, gyereke, szeretője, tökéletes embernek tartotta magát az átlagos felfogás szerint, mégis halálra ítélte ezt az énjét, mert szembekerült saját választásával, és annak következményeivel. Ugy érezte, lehetősége pillanatnyi, és megismételhetetlen, az idő visszafordíthatatlan folyamat, így nem tudja újra élni tehetségének, emberségének megfelelő másik életét, ezt pedig nem akarta folytatni tovább. Makra választása rossz irányba való választás, helytelen példát ad, nem követhető, mert az uralkodó osztály, a munkásosztály tagja, nem torpan-

hat meg a problémák előtt, nem ítélheti kilátástalannak a helyzetet, hanem feladata éppen a fejlődés irányába mutató harc, és személyes sérelmei ellenére kell legyen elég ereje a küzdelemre és a régi maradiságot, az önzést képviselő környezetén való győzelemre. Nehéz a feladat, de eszmei elkötelezettség birtokában megoldható.

V. 2. A parasztság etikai kérdéseinek tükröződése
a mai magyar irodalomban

A parasztság helyzete speciális problémákat is tartalmaz. Legjelentősebb az ipar és mezőgazdaság, a város és a falu között még ma is meglévő különbség. A mezőgazdasági munka gépesítése még most sem számolta fel a fizikai munkát és a munka idényjellegét. A parasztság szakmai képzettsége, műveltségi szintje elmarad a társadalom másik osztályától, a munkásosztálytól, - illetve egyéb rétegeitől. Erkölcseiben is tradicionális vonásokat hordoz. Érzelmileg is a faluhoz kötődik, idegen a városi élet, ahol hiányoznak a közvetlen emberi kapcsolatok. Családi keretben folyó háztáji gazdálkodást is folytat, sok esetben piacra is termel.

Fokozatosan alakul át, már nem nagy családokban folyik a gazdálkodás, a fiatalok nagy része a városban munkás, hivatalnok lett, vagy iskolába jár.

Az ipar behatolásával párhuzamosan a visszaáramlás is megkezdődött. Különösen fontos, hogy a nők számára is biztosítanak munkalehetőséget, ezzel nőtt a szabadságuk foka, önállóbbak lettek, - azonban falun még ma is inkább megtalálható a férj és a

feleség között az ur és szolga viszony.

A társadalom hozzájárul a létbiztonság erősödéséhez, kulturáltabbá, kényelmesebbé tételéhez, van orvosi ellátás, fizetett szülési szabadság, gyermekgondozási segély, ovoda és tanulmányi kollégium.

Egyre inkább a szocialista életmód erkölcsi vonásai bontakoznak ki, most még keverednek a régi és az új vonások.

A szövetkezeti forma jó alapot biztosít a közös és az egyéni érdek összekapcsolására. A termelőszövetkezetek vezetőinek és tagjainak közvetlen érdeke a közös gazdaság termelésének fejlesztése. A termelőszövetkezeti tagoknak a közös munkában történő rendszeres részvételét, munkájuk minőségének javítását az anyagi érdekeltség elvének helyes alkalmazása, a munkadijazás szocialista elvének, - mindenki képességei szerint, mindenki munkája szerint -, betartása biztosítja. A munka szerinti elosztás és az anyagi érdekeltség szocialista elvét sokszor megsértik a gyakorlati végrehajtás során. Ennek következtében szembekerülhet egymással a közös és az egyéni érdek, és a különböző üzemekben, munkafolyamatokban dolgozó termelőszövetkezeti tagok munkadijazásában nagy aránytalanságok keletkezhetnek, egyesek aránytalanul és indokolatlanul magas jövedelemhez jutnak. Az ilyen jelenségek komoly politikai és gazdasági károkat okoznak, amorális következményei vannak. A termelőszövetkezeti tagok anyagi érdekeltségének elvét sokan, mint egyéneknek az érdekeltségét értelmezik és figyelmen kívül hagyják a csoportok, és az

egész társadalom érdekét.

A parasztság tudati fejlődésének üteme lassabb, mint a munkásosztályé, gondolkodásukban a kispolgári elemek még elevenek, és a magántulajdonosi gondolkodásmód csökevényeként jelentkező individualizmus, és néhol a nacionalizmus is megtalálható

A parasztság helyzetével, etikai kérdéseivel foglalkozik Dobozy Imre egyik legszebb novellája: "A fák sokáig élnek" címűben találkozunk ezekkel a kérdésekkel. A parasztság legalapvetőbb etikai normája a munkához való viszony. Évszázadok óta kemény fizikai munkát végez, mégis belső igénnyé vált, mert alkotó tevékenységnek tartja eredményét, közvetlenül szemlélheti, szereti a természetet, mert közvetlen kapcsolatban van vele. Nehézségei mellett a szépségét is meglátja. A munkája olyan, hogy közvetlen, azonnali eredménnyel nem kecsegtet, hiszen a növények, a gyümölcsfák hónapokig, évekig tartó, gondos munka után hozzák meg gyümölcsüket, mégis újból és újból minden területet felhasználva termővé tesznek, lehet, hogy a jövő nemzedéke számára. Mivel a munka a lényeg, ezért erejük van mindig előlről kezdeni. Egy ilyen embert ábrázol Dobozy Imre is novellájában, akit "öreg"-nek nevez, s ezzel akarja érzékeltetni, hogy az egész paraszti osztály jellemző tulajdonságának tartja a munkaszeretetet. Ezért névvel nem jelöli meg, és nem választja ki a többiek közül. A történelem különböző sorsfordulóit megsínyli, amikor már termőre fordulnak földjei, mindig elveszik tőle, - 1945 előtt csalással, azt ígéri neki, hogy nem vágják ki fáit utépités miatt, ha eladja, holott

nem is akartak utat építeni azon a területen, csak szépen termő gyümölcsösét akarták megszerezni. Erősebb volt benne az elvégzett munkához és eredményéhez való ragaszkodás, mint magántulajdonosi szemlélete, és inkább odaadta a gyümölcsöst, csak megmaradjanak a fák. Többször is előlről kezdte, de 1953-ban tagosították, 1958-ban szövetkezetet szerveztek, nyolcvan éves korában újból volt ereje egy darabnyi dinnyeföldön termelni. A novella az egyéni és a közösségi érdek összhangjának egy szép példáját adja, amikor az új elnök elrendeli, - mivel a termelőszövetkezetben minden gyümölcsöt az "öreg" kezemunkájának köszönhetek, - az első termésből az első kosárral mindig neki küldtek, és ő végül is főleg abból élt meg, hogy ezeket eladta. Amikor megkérdezték tőle, hogy érdemes volt-e olyan sokat dolgozni, akkor ezt válaszolta: "A fáim tovább élnek, az egyszer biztos. Én már régen nem leszek, a fáim még mindig ..." /27/.

Galgóczi Erzsébet: "Kinek a törvénye?" című novellájában egy termelőszövetkezet életének problémáján keresztül vizsgálja a parasztság erkölcsi fejlettségi szintjét. Arra próbál választ keresni, hogy egy ember, aki az ötvenes években elkötelezett, közösségi érdekeket akár személyes szabadsága árán is védelmező forradalmár volt, a hatalom és az anyagi jólét hatására hogyan jutott el odáig, hogy hűtőszekrényeket védelmezzon, és az ő bűnrészesességét nyíltan hangoztató fiatal rendőrt elgázolja.

A fő ellentmondás a termelőszövetkezet elnöke és a falu közti ellentét. Az író az okokat az elosztás szocialista elvé-

nek megsértésében látja: "A Máténak van tizennégy ezer forint fizetése: Havonta! Efölé még évente felszed nyolcvan-százezer forintot. És ezért a kisujját sem mozditja!" /28/. Az elnök munka nélkül él jól, már a munka ellenőrzését is más végzi, ő a hideg italok mellett otthon heverészik.

Galgóczi Erzsébet szerint a munka nélkül szerzett jövedelem megrontja a gyenge jellemű ember erkölcsét, és a környezetében élő és dolgozó embereket is, a családjáét is. Lánya dolgozni és tanulni sem szeret, a fiatal rendőrrel úgy nyilatkozik, hogy a "parádéskocsisom". Apja, hogy főnöke el tudja simítani törvénytelen dolgait, lányát ajánlja fel cserébe. Aki az anyagi hatalmat birtokolja, azé az erkölcsi hatalom is, rá tudja kényszeríteni akaratát másokra is. A faluba érkező, a szocialista erkölcsiséget képviselő fiatal rendőr, amikor felelősségre vonja a termelészövetkezeti tagokat, amiért eltűrik a basáskodást, a következőképpen védekeznek: "Ez a Máté olyan rafinált lett, nem lehet megfogni. Ha én felszólalok egy gyűlésen, s kipakolom ezeket, több minden történhet, és előre egyáltalán nem lehet kiszámítani, hogy melyik. - Az ujjain sorolja. - 1. Másnap kinevez brigádvezetőnek. - 2. Elveszi a fogatomat, s mehetek kapálni. - 3. A fiának ösztöndíjat ad az Akadémiára. - 4. A fiának megvonja az ösztöndíjat. 5. Elüldöz a faluból ... És még sok minden előfordulhat. Csak egy nem: hogy a Mátét leváltsák." /29/.

Galgóczi Erzsébet az ellenőrzőszervek felelősségére is rámutat: "Az évvégi ünnepi gyűlésen ... teljes létszámmal kivonul

a Máté összes haverja, az ilyen minisztérium, az olyan minisztérium, ... a párt, a megyei tanács, a járási tanács, ... a Nemzeti Bank, ... a Rendőrség, ... a Hazafias Népfront, ..." /30/.

A termelőszövetkezet tagjainak hiába az a véleménye, hogy nincs kedvük eltartani egy "vörös bárót", nem mernek szembeszállni az elnökkel kapcsolata miatt, így az "ösztönös mozgalom" megoldásait választják: kiszurják az elnök autójának kerekein a gumit.

A fiatal rendőr meg nem alkuvó erkölcsi tisztasága azt bizonyítaná, hogy társadalmunkban létező ilyen magatartású emberek garanciát nyújtanak arra, hogy a negatív erkölcsöt képviselő emberek végül is elbuknak. Galgóczi Erzsébet megoldásával azért nem értünk egyet, mert az egyetlen tisztességes, nem korrumpálható embert is megölik, és az elnök büntetlenül megussza, mert az orvos, aki szintén lekötöztetettje, - "bebizonyítja", hogy nem volt alkohol az elnök vérében, holott az egész megyei vezetőség-barátaival együtt ivott. Az ilyen befejezés peszimizmust sugároz, olyan meggyőződést alakíthat ki az emberekben, hogy nem érdemes erkölcsösnek maradni, nem szabad szembeszállni a szocializmus erkölcsi elveit megsértő hatalommal. A gyakorlat azt bizonyítja, hogy az erkölcsös embereket tisztelik, és szembe is szállnak a különböző fórumokon a közösségi érdekeket megsértőkkel.

Kevésbé kemény és kegyetlen módon mutatja be ugyanezt a problémát Végh Antal: "Ha az isten nyulat adott ..." című művé-

ben. Végsőkig szatirikus, groteszk formába sűrítve mutatja be a mai falu erkölcsi arculatát, vezetők-vezetettek kapcsolataát, a demokratikus irányítás szintjét, a közösség felelősségét az eseményekért, nemi erkölcsüket, a család szerepét, a munkához, a keresethez való viszonyukat. A termelőszövetkezeti parasztság kettős természetét bírálja, a közös tulajdonon dolgozik, a közből részesedik, de néhol olyan erős a magántulajdonosi vágy, hogy a közös tulajdonban lévő eszközöket is saját tulajdonnak tekintve, felhasználják. "Szokás volt, hogy délután négyig becsületesen szántott minden gép a közösből. Négy után - sipirc a maszekokhoz! Így lehetett elérni, hogy a nyolcvan-, kilencven-, százforintos közösbeli keresetért hajtott mindenki. Mert délután, estefelé még megkeresték a maguk öt-hatszáz forintját."

/31/.

Ha egy vezető abszolút hatalomra tesz szert, azért Végh Antal szerint az egész közösség felelős, mert nem élnek a szocialista demokrácia által biztosított jogaikkal, ezt viszont azért teszik az író szerint, mert már van mit veszteniük és nem akarják családjuk anyagi és erkölcsi biztonságát veszélyeztetni, inkább gyávaságból megalkusznak és erkölcstelenné válnak, így nekik is mindig jut valami a közösből. "A bóbiskoló, álmos, réveteg tekintetű vezetők még fel sem emelték a kezüket, amikor az elnök megállapította:

- Egyhangulag, elvtársak! Ez szép! Megállapítom. Bár nem egészen ... A szocialista demokrácia adta lehetőségekkel élve, én

tartózkodom, elvtársak! De alávetem magam az egyébként egyhangu határozathozatalnak. ... - Most egy laza fröccsöt, Julietta! Nekem utoljára ... Első a tagság meg a vezetőség ..." /32/.

Mindig az egyéni, vagy a szűkebb csoportérdeket követik az osztársadalmi helyett, Végh Antal egy groteszk példán mutatja be a csoportérdek érvényesülését az osztársadalmival szemben: a fővárosi metróépítkezés anyagát, a külföldről importált eszközzeit, műszaki gárdáját folyamatosan megszerzik a tsz metró építéséhez. Milyen okokban látja az író, hogy a közös tulajdon rovására érvényesíthetik: a felettes hatóságok korrumpálhatóságában, - az elnök hatalmát támogatják a "fél disznók" és a "demizson pálinkák" küldözgetése miatt.

A tagok is elvtelen módon fejezik ki kritikájukat, az őszinte bírálat helyett névtelen leveleket küldözgetnek. Eltűrik, hogy az elnök a közös tulajdont sajátjának tekintse, amikor az elnök a közösből négy zsák tápot vitet haza, önként tizenkettőt visznek, viszont az állatgondozónak a zsebét is kiforgatják, hogy nem visz-e el egy pár kilót. Az elnök csak a tagok számára tartja kötelességnek a munkát, ő viszont nem dolgozik, magas fizetést ad a helyette irányítónak, ő csak reprezentál. Az osztársadalmi tulajdont is elfecsérlik, kijátszák a törvényeket, így mindig kapnak állami dotációt, és ami nekik nem elég gazdagságos, akkor sem foglalkoznak vele, ha ez társadalmi érdek. "Mert mi ötszáz tehénre vesszük fel a dotációt. Igaz, hogy nincsen, csak száz, de micsoda munka és találékonyság kellett ah-

hoz, hogy a száz tehenet ötszáznak könyvelhessem el! Jött a bank-ellenőr. Megnézte az első száz tehenet, aztán egy kis ital, egy kis harapnivaló. Kerülő uton vitték a következő majorba "tehenlátni". Az alatt az idő alatt a fejőgulyások toronyiránt odahajtották a száz tehenet a következő majorba, újabb ivás, újabb harapások. Aztán a következő major. Egészen az ötödikig. A bankcsoportvezető meg is állapította, hogy ilyen szép, azonos színvonalu állományt nemigen látott mostanában.

Egy hétig feküdtek a tehenek az iszonyu nagy hajsza miatt. Egy hónapig nem adtak tejet. De a következő héten felvették az ötszáz tehen után az ötmillió állami dotációt." /33/.

A csoport vagy az egyén mindenáron személyi tulajdonra törrő magatartását nem lehet elfogadni, helyes irányba kell terelni, nem gátolhatja az össztársadalmi célkitűzéseket. Ezért íróink következetes harcot hirdetnek a szocializmus építésével ellentétes tendenciák ellen.

Az emberek egy részénél eluralkodott az eszközfétisizmus. A pénzszerzés nem eszköz valami alapvető szükséglet, vagy az élet kényelmesebbé és kulturáltabbá tevő tárgy elérésére, hanem céllá vált, gyűjtési szenvedéllyé, vagy státuszszimbólumok gyűjtési lehetőségévé.

A Népszabadság így ír erről a problémáról: "... egyesek a munka menetében az országos érdekek védelmezése helyett gyakran rosszul felfogott helyi, csoportérdeket hangoztatók uszályába kerülnek." /34/.

Az ilyen közösségekben tudják, melyek a helyes erkölcsi szabályok, de csak beszélnek a jóról és a rosszról, de egyénileg nem vesznek részt a rossz elleni harcban. Ez a rossz terjedését, állandósulását segíti elő. Hatására egyes közösségekben az emberekben előbb-utóbb urrá lesz a szkepszis, a cinizmus, a közömbösség. Fásultság tapasztalható, közös rendezvényeken való részvétlenség, közérdekű kérdések iránti érdektelenség, nincs alkotóvita. Lenin hangsúlyozza: "... az állam ereje a tömegek tudatosságában rejlik. Az állam akkor erős, ha a tömegek mindent tudnak, mindenről véleményt tudnak alkotni és mindent tudatosan tesznek." /35/. Ezt a gondolatot Végh Antal művében így fogalmazza meg: "... csodákat tud művelni egy nép: ha van perspektívája!" /36/.

Ezt fékzi le a közömbösség, a cinizmus, rombolja a szocialista tudat és erkölcs térhódítását. Képtelenné teszi az embereket arra, hogy helyes ismereteket igazságnak fogadjanak el, minden cselekvést megkérdőjeleznek. Közömbös lesz a társadalom és a környezetében élő emberek problémáival szemben, nem ismeri a segítségnyújtást, lelki üresség lesz az eredménye. Az embereknek érezniük kell, hogy szükség van rájuk, számít véleményük, egyéni kezdeményezésüket nem szabad vezetői hiúságból visszafojtani, valóban legyen minden ember saját sorsának aktív, céltudatos irányítója. Végh Antal állami metróépítésének műszaki gárdája nemcsak a magasabb fizetés miatt hagyja ott vállalatát, hanem mert az érdekes, az államnak sok devizát megtakarító találmányu-

kat nem fogadták el.

A közömbösség bűnrészesség, - mondják íróink. A dolgozók, mivel saját anyagi helyzetük jó, közömbösen nézik, hogyan herdálnak el körülöttük milliókat értelmetlenül. Irányító és ellenőrző tevékenység ilyen területeken formálissá válik, önzés és harácsolás válik uralkodóvá.

Íróink kemény kritikai álláspontja mögött a segíteni akarási szándéka húzódik, megpróbálják megértetni az emberekkel, hogy a negatív erkölcsi tulajdonságokat le kell küzdeni önmagukban és környezetükben.

Az erkölcsi tudat és gyakorlat új típusu egységet kell kialakítani a szó és a tett egységét!

Az ideális erkölcsiség a "kell" nem valósulhat meg tiszta formában a gyakorlatban, de törekedni kell felé, az erkölcsi elvek és normák, a jó érvényesítésének és a rossz leküzdésének állandó folyamatában egyre magasabb szinten realizálódjanak. Az erkölcs történelmi és osztályjellegű. Az uralkodó osztály erkölcsé, uralkodó erkölcs. A szocialista társadalomban lévő közös erkölcsi vonások mellett megtalálhatók az egyes osztályokra, rétegekre jellemző speciális erkölcsi tulajdonságok is.

V. 3. Az értelmiség etikai kérdéseinek tükröződése a mai magyar irodalomban

Az értelmiségi réteg származását, szakmai végzettségét tekintve sokrétű. Megtalálhatók a múlt rendszerből örökölt értelmiségi foglalkozású emberek is. A felszabadulás után összetéte-

le megváltozott, de a fejlődése, átalakulása nehéz folyamat volt, mert a régi értelmiségi magával hozta a reakciós rendszer erkölcsi normáinak egy részét. Lenin sokat foglalkozott az értelmiségi réteg tulajdonságaival, Lenin szerint: "sajátos helyzetben van a többi osztályok között azért, hogy részben a burzsoáziához huz kapcsolatai, nézetei révén, részben pedig a bérmunkásokhoz, annak irányában, ahogy a kapitalizmus egyre inkább megfosztja az értelmiséget önálló helyzetétől, függő bérmunkássá teszi ... a társadalmi réteg átmeneti, bizonytalan, ellentmondásokkal teli helyzete tükröződik abban, hogy az értelmiség között különösen széles körben terjedtek el ... felemás, eklektikus nézetek, az ellentétes elveknek és álláspontoknak a zagyvaléka, az a törekvés, hogy szavakkal legmagasabb szférába emelkedjenek, és üres szövegekkel elkenjék a lakosság történelmi csoportjai között felmerülő konfliktusokat." /37/.

Lenin egy másik munkájában kimutatta azt is, hogy: "az értelmiséget mint a kapitalista társadalom különleges rétegét általában épp az individualizmus és a fegyelemre és szervezethez való képtelenség jellemzi ... az értelmiségnek ez a tulajdonsága elszakíthatatlan kapcsolatban van ... életkörülményeivel, kereseti viszonyaival, melyek igen sok tekintetben hasonlítanak a kispolgári életkörülményekhez." /38/.

A felszabadulás után kialakult új értelmiségi réteg rendkívül összetett lett, a munkásosztály és a parasztság soraiból fejlődött ki. Így az értelmiségi réteg erkölcsi arculata is sok-

szinű lett. Fontos kérdés, hogyan alakul magatartása, mert egyre növekvő a szerepe a társadalomban a tudományos-technikai forradalom eredményeképpen. Az értelmiség társadalmi jellegét és strukturáját csak úgy, mint társadalmi szerepét, az adott osztályviszonyok természete határozza meg. Az értelmiségi réteg jellemzői: eszmék és nem-anyagi értékek létrehozója, hivatásszerűen végzett, alkotó jellegű szellemi munka, általában felsőfoku végzettség. A marxista irodalom olyan társadalmi csoportnak tekintette, akik szellemi munkát végeznek, azonban a tudományos-technikai forradalom feltételei között egyre nehezebb a fizikai és szellemi munka megkülönböztetése, így az értelmiségi, főleg a mérnöki tevékenység megkülönböztetése a szakképzett munkásétól. Alapvető feladatot teljesítenek a társadalmi rendszer működési és fejlődési folyamatában. Az értelmiségi leglényegesebb funkciója, hogy olyan eszméket és értékeket hoz létre, amelyek utólagosan materializálhatók. A művészek, írók esetében is érvényes, hogy csak akkor tölthetik be társadalmi rendeltetésüket, ha tárgyasultak elképzeléseik. Az értelmiség egyik sajátos funkciója közvetlenül érinti az összes egyén és társadalmi csoport érdekeit, amelyek a társadalom irányításával, a társadalmi viszonyok szabályozásával kapcsolatos. Így a tudományos, jogi értelmiségi réteg, és a marxista filozófiát a tömegek felé közvetítő egyének. Ezért fontos, hogy milyen fejlettségű, erkölcsi arculatu ez a réteg, milyen példát mutat. Az értelmiség társadalmi funkciói meghatározzák az általa végzett szellemi munka számos

jellemző vonását - magasfoku komplexitást, alkotó jelleget és függetlenséget. Ebből fakad magasabb társadalmi státusa és presztízse, mivel magasabban kvalifikált, jobban is fizetett.

Az értelmiség fő munkaadói az osztályok, főleg a munkásosztály, ezért szoros kapcsolatba kerülnek egymással és az értelmiségi tudata visszatükrözi a tulajdonformákban, osztályokban végbemenő változásokat. Az értelmiség különböző rétegeinek származási és gazdasági integrációja következtében eltűnik éles ideológiai polarizációja. Megnő az értelmiség azon rétegeinek szerepe, amelyek a politikai felépítmény intézményeiben tevékenykednek. Ebből a tényből egyes nyugati ideológusok azt a következtetést vonták le, hogy a vezetés minden területen az értelmiség kezébe csuszott át.

Ellentmondások az értelmiségen belül is megtalálhatók, a régiek kezdenek eltűnni, de helyettük újak jönnek, ahogy a társadalom fejlődik. A tudományos-technikai forradalommal párhuzamosan nő az értelmiséggel szemben támasztott szakképzettségi és kulturális, ideológiai követelmények rendszere. Ennek nem mindenki képes eleget tenni, például a vidéken élő és dolgozó értelmiségiek nehezebben jutnak hozzá a szakirodalomhoz, nagyobb anyagi áldozatot követel a továbbképzés fedezése. Ma is a mérnökök, orvosok, tanárok egy része kedvezőtlen egészségügyi feltételek, munka-, és életkörülmények között dolgoznak.

Az értelmiségi réteg erkölcsi problémáival Sarkadi Imre foglalkozott kisregényeiben. Sarkadi hősei is a szabadság útját

keresik, de nem a hétköznapi élet szokásai, törvényei szerint. Szüknek érzik a hétköznapiakat, a társadalmi kööttségeket nem tudják elviselni, nem találják a helyüket. Azt gondolják, semmiért nem felelősek, végzetes szabadsággal rendelkeznek, függetlenségükben önmaguk megrontói lesznek. A "rossz" választását megsínylik, a hazugság és a jólét elsorvasztja őket. Világos értelemmel haladnak a szakadék felé, sőt mámort lelnek a veszélyben, de hideglelős örömmel nézik mások szenvedéseit. Ugyanakkor vágyódnak az új, a megnyugtató keretek után. Mivel a társadalommal nem találják meg az egészséges kapcsolatot - önpusztító magatartásba menekülnek.

Sarkadi Imre véleménye szerint: "Ha az ember jól érzi magát, ital nélkül is jól érzi magát." /39/. Széttépett harmónia helyett a meghasonlottság lép, álarcot viselnek a többi ember előtt. Félnek, de száznegyvennel vezetik autóikat rossz utakon, hogy imponáljanak környezetüknek, hirdetik, - hogy a fizikai teljesítmények roppant alkalmasak az egocentrizmus kifejlesztésére, de a munkánál még a látványa is kényelmetlen a számukra. Nem tudnak beilleszkedni, lenézik az embereket, akik szerintük csak azért viselkednek a kialakult morális törvények szerint, mert félnek. Évezredes törvények ostobák számukra, ezért nyíltan hangoztatja "A bolond és szörnyeteg" című mű orvosa: "Nem érzek magamra nézve kötelezőnek semmiféle társadalmi törvényt." /40/. Ez a gondolkodás végül is egy tiltott abortusz végrehajtásába sodorja, amivel megöli az egyetlen nőt, akivel azonos erkölcsi síkon állva

még továbbélésre ítéli önmagát.

A szocialista társadalomban is szükségszerűen létezik el-
lentmondás a meghirdetett elvek és a gyakorlat között, mivel osz-
tálytársadalom, és a különböző osztályok, rétegek erkölcsi normái
az általános jegyeken túl speciális eltéréseket is mutathatnak,
kis részük egészen negatív erkölcsi tulajdonságok hordozója le-
het. Ez a társadalom azonban már magában hordja az osztályok
megszűnésének a feltételeit, így a negatív emberi magatartásfor-
mák értelmetlensége is egyre nyilvánvalóbbá válik.

A munkásosztály és a parasztság között, - anyagi helyzetét,
életmódját tekintve nincs lényeges különbség. A munkásosztály
nagy része ma is faluból jár városi munkahelyére dolgozni, így
bizonyos kettősséget is mutat tudata: munkáslétét is tükrözi,
ugyanakkor otthon is gazdálkodik, kertjét műveli, állatokat tart
és eladja.

Jelentős társadalmi réteg az értelmiségi, amelyik életmód-
jában, tudati fejlettségi szintjében eltér a két osztály viszo-
nyaitól. Nagy részének értékszemlélete más. Amíg a munkás-, vagy
paraszti osztályhoz tartozó emberekre általában jellemző, hogy
meglévő anyagi eszközeiket még több elérésére koncentrálják, -
addig az értelmiség egy része, ha elérte Marx által meghatáro-
zott alapot, - előbb enni, inni, lakni ... kell-t, igyekszik ma-
gasabbrendű szükségleteit kielégíteni, utazik, saját könyvtárat
hoz létre, lemezeket, műtárgyakat vásárol. Van egy rétege tár-
sadalomunknak, amely mindezt nem ilyen magasabbrendű célból teszi,

hanem sznobizmusból, vagy státuszsimbólum szerepet szán ezeknek a tárgyaknak, vagy későbbi anyagi értéküket veszi figyelembe.

Sarkadi Imre kritizálja ezt a jelenséget "A gyáva" című kisregényében. Minden szereplő dicséri a szobrász gyenge alkotását, mert azt gondolja, másképp nem látszana műértőnek: "... minden ujonnan jött görcsösen összeszedett néhány szak'ifejezést, hogy az elragadtatását kifejezze ..." /41/.

Az értelmiség nagy része önként, belső igényből, rendszeresen tanul, továbbképzzi magát szakmájában, nagyon sok területen hivatásból dolgozik, tudja, ha a gyorsan fejlődő társadalom követelményeivel lépést akar tartani, ezt csak így érheti el. Eszmeileg is teljes tudásra törekszik, sokan elvégzik a MLEE-et, ahol elvértve akad a munkásosztály soraiból hallgató, a parasztságból pedig szinte egyáltalán.

Ennek ellenére a két osztály soraiban összesen nem található annyi nihilista és cinikus, mint az értelmiségi foglalkozásuk körében. Sarkadi Imre foglalkozik műveiben az értelmiségnek ezen problémáival. Az értelmiség főképpen a munkásosztály és a parasztság soraiból származik, eszközkategória kell, hogy legyen az uralkodó osztály, a munkásosztály érdekeinek megvalósításában, akik az egész társadalom érdekeit is képviselik. Egy részük nem elég következetesen képviseli ezt az elvet.

Íróink éppen a falu és a város közötti különbségben látják az okát annak, hogy miután elvégzi az egyetemet, nem akar visszamenni falujába, vagy a kisvárosba. "A gyáva" hősnője irtózva

figyeli a vidéki életmódot, a zsufolt, kényelmetlen butorokkal berendezett lakást, a házimunkába belefáradt, rosszul öltözött feleségeket, a gyerekeket, akiket teherautóval viszik a legközelebbi iskolába, - iszonyodva nézi -, hogy az étkezéssel kárpótolják a szürkeséget, nemigen beszélnek másról, csak az ebéd-ről. "... hogy én ezt az életet válasszam, ... borzalommal töltött el hirtelen, ..." /42/. "... a világ valahogy olyan szűknek bizonyult, mint a rosszszabott ruha, ..." /43/. Nem a munka fegyelmét választják, a nehezebbet, - a küzdelmet, nem nyujtanak segítséget ahhoz, hogy a vidéki élet is hamarabb érje el a fővárosi szintet, hanem inkább elmenekülnek a felelősségtől. "Gyáva vagyok otthagyni a jólétet, autót, a villalakást, a külföldi utazásokat, s mindazt, ami beletartozik még ..." /44/.

Íróink nem tudják feltárni az okok láncolatát, hogy az életmód közti különbségnek objektív gazdasági okai vannak és szubjektív türelmetlenséggel nem lehet máról-holnapra felszámolni azokat. Sarkadi Imre sem érti, hogy egy olyan lány, akire az volt a jellemző, hogy mindent megcserez, amit akar és igazi közösségi emberként kezdte, hogyan juthat el odáig, hogy férjével való együttélése is csak üzlet, és egyetlen vágya maradt: Villában lakni, kaviárt enni, pezsgőt inni, - akinek az egyik nap olyan mint a másik, és irigylí a munkáslányokat, mert nem unatkoznak, van bennük egészséges életöröm, de ő maga a munka adta értelmes élet lehetőségével nem él, sőt mások munkáját is idegenkedve szemléli és folyton azon töpreng: "hogyan kerültem én ide". Könnyebb inni,

luxus környezetben a sznobok elismeréseit, bókjait hallgatni, mint dolgozni. Ezért egyetlen lehetőségét is elmulasztja, a szerelmet jelentő gépészmérnök mellett új, munkás életet kezdeni vidéken. Visszariasztja a vidék elmaradottsága. A létfenntartási szükségleteinek szintjét sem fedezné az ott kapott fizetés.

Sarkadi Imrének "A gyáva" című kisregényét a kritika, mint az új erkölcsi tartalmu mű születését köszöntötte, amely "... kétféle erkölcsöt ütköztet össze: az élősdit nihilizmust és a társadalom számára hasznos munka morálját." /45/. Általában a szerelem "tisztítótüze" keresztül nyújtva az önfelszabadítás lehetőségét, fokozva ezzel a kathartikus élményt.

Sarkadi Imrénél az volt az újszerű, hogy ugynevezett negatív hősöket állított a középpontba, így érvényesítette a szocialista erkölcs negatív jelenségeinek kritikáját. Sarkadi Imre művei a maga korában még csak figyelmeztetések voltak arra a realitásra, ami napjainkban vált egyre nyomasztóbb igazsággá, hogy "... a mi átmeneti szocialista körülményeink között is kitermelődhet az élősdiség, a tartalmatlan és céltalan egyéni életforma ..." /46/.

Íróink szerint ezt az erkölcsi magatartást ki kell irtani, mert nihilizmusával, cinizmusával fertőzi környezetét, követendő példa lehet az anyagiakat mindenféle értelmes társadalmi és egyéni eszme fölé helyező emberek kialakulásához.

A régi és az új értelmiség között feszülő ellentmondást mutatja be egy család létén keresztül Szabó Magda: "A disznótor" című munkájában. A régi értelmiségit képviselő feleség léha, fel-

színes életmódjával, erkölcsi felfogásával szembenáll az új értelmiséget képviselő férj, aki munkáscsalád fiából lett tanító, és akit a szocialista ember erkölcsi vonásai jellemeznek. A feloldhatatlan konfliktus végül gyilkosságba sodorja, ezzel jelképesen is megsemmisíti a régi értelmiséget. Szabó Magda az új értelmiség fő ellentmondásának azt tartja, hogy gyökértelen, a régi értelmiségi lenézi, származása szerinti családjától már ő szakadt el.

A szülők és gyerekek között feszülő ellentmondást dolgozza fel Palotai Boris: "A szürkezakós" című novellájában. A parasztasszony anyja meglátogatja a városban az értelmiségi fiát és idegennek látja. Megpróbálja felfedezni a régi fiát ebben a szürkezakósban, de semmi sem emlékezteti rá, eltávolodott tőle. Nem érti az életét, házasságait is riadtan figyeli, de mindig megpróbálja elfogadni a helyzetet. Fia házasságai az anyja szerint azért nem sikerülhettek, mert fia saját erkölcsi normáitól eltérő normákat hordozó nőt választott, színésznőt, majd elvált asszonyt gyerekekkel. A paraszti erkölcsi ítélet szerint mindkettő kétes erkölcsűnek számít. Végül a parasztasszony az elvált asszony gyerekeiben találja meg a megoldást, azt a reményt, hogy fiának értékessé válhat az élete azzal, hogy felnevelhet egy, a helyét már biztonsággal megtaláló új embert.

Az értelmiség szétszórt, polarizált szakmai származás szerint. Anyagi helyzetüket tekintve sem egységesek. Ellentmondást jelent az, hogy az értelmiségi életmódhoz adott anyagi feltéte-

lek szükségesek, de ezt nem mindenkinek sikerül megteremtenie. Az értelmiség bizonyos csoportját még a magántulajdonosi szemlélet hatja át, a meggazdagodás vágya hajtja. A másik része, a többség tudatos, szocialista értelmiség erkölcsének megfelelő magatartást tanusít, életmódot folytat. Ezt harcok árán valósítja meg, mert érvényesülnek a visszahúzó erők. Az anyagi javak felhalmozása, a léha nemi erkölcs, sok esetben az összeköttetések érvényesülnek a valódi tehetség helyett. A munkahelyeken megtalálható laza munkafegyelem, szakmai féltékenység, intrika, ami a magyar értelmiségnek sajátos módon a szükségesnél erősebb vonása, és meghaladja az egészséges fejlődést ösztönző versenyszellemet. Értelmiségi munkakörökben nem valósul meg a teljesítmény szerinti elosztás elve, emiatt egy részük azt vállalja, amit jól fizetnek.

Szilvási Lajos: "Ott fenn a hegyen" című regényében bemutatja egy kutató vívódásait, aki erkölcsi választás előtt áll, új megbízást vállal, ami a korábbiánál sokkal kevésbé igényli a képességeit, szorgalmát, de jóval több jövedelemmel kecsegtet, így az egész családja jobb anyagi helyzetbe kerülne, ezzel megoldaná feleségével való állandó konfliktusát, akit, mint nőt nagyon szeret, de akinek nem tudja anyagiak, és szabad idő hiányában nyújtani azokat a körülményeket, amelyeket az követel magának, -vagy marad régi kutató munkakörében, ami a társadalom számára hasznosabb, viszont keveset fizetnek érte, és minden idejét leköti. Annak ellenére, hogy a felesége választat elé állítja, elhagy-

ja fiával együtt, ha nem vállalja magasabb jövedelemmel járó új megbízatást, a kutató mégis, érzelmei ellenére, belső, erkölcsi késztetése hatására megmarad a korábbi munkájánál. Ez bizonyítja, hogy a szocialista társadalomban már kialakult egy réteg az értelmiségiek körében, amelyik a társadalmi érdeket fölérendeli egyéni érdekeinek.

V. 4. A kispolgári tudat és magatartás tükröződése
a mai magyar irodalomban

A kispolgári mentalitás társadalmunk minden osztályában, rétegében megtalálható, ezért a kispolgáriság tünetével, mint a szocialista építéstől idegen elemmel, - ámde sajátos módon jelenlévővel foglalkozni kell. Az MSZMP dokumentumai is több ízben állást foglaltak ezzel a kérdéssel kapcsolatban. "Társadalmunkban, s ezen belül közéletünkben ... még megtalálhatók a burzsoá ideológia, a nacionalizmus, gyakrabban a kispolgári gondolkodásmód és erkölcs maradványai, sőt újraéledésének tünetei ... kevésbé egységes a közhangulat a kispolgári szemléletmód és erkölcs, a befeléfordulás, a közösségtől való elzárkózás helytelenítésére." /47/.

Íróink feladatuknak tartják a közhangulat egészséges irányba történő kialakítását a káros jelenségek elítélésével.

Sajátos történelmi tény a kispolgári hagyományok erőssége, mint erről Losonczi Ágnes az 1920-as - 30-as évekre utalva ír: "A kispolgári lét valóságos társadalmi bázisán él a lakosság egyharmada, de egy másik egyharmada az, amelyik ennek a létnek a

vonzáskörében él, amely számára ez az életszint és létforma jelentette az ideált." /48/.

A kispolgári gondolkodás jellemzői: pénzimádat, felhalmozás, eszközfétisizmus /autó mint státuszszimbólum/, - a munkát robotnak tekintik, - befeléfordulás, a család keretei mögé huzódás, individualista, egoista, szűklátókörű, nem politikus gondolkodásmód jellemzi őket. A befeléfordulás sajátos, - egészen más szférában és megnyerő külsőben feltárulkozó megnyilvánulás a kispolgár családcentríkussága. Ennek objektív alapja, hogy a család termelőközösségi funkciója a kispolgári termelési tevékenység során hagyományosan előtérbe került, akár a legkülönbözőbb, - kisipari, kistermelői, kiskereskedői foglalkozást is űzte a család. A családi orientáltság növekedése Koroknai Zsuzsa szerint: " ... a család ilyen sajátos szerepe nem más, mint némiképp kitágult individualizmus." /49/.

A szocialista erkölcsnek vitathatatlan a primátusa a kispolgári erkölccsel szemben, mert meghaladja azt, annak végletességét, álradikalizmusát, látszatcselekvését.

A kispolgárság tünetével foglalkozik Szakonyi Károly: "Az adáshiba" című drámájában.

A befeléforduló, családcentríkus, de a családban is idegen maradó és egoista magatartást egy grotesz viszonylatban, a televízió izoláló, elérdektelenítő, elidegenítő hatásával együtt mutatja be. A televízió nézése korunk egyik leghatásosabb pótcselekvése, - mert közben nem kell ráfigyelni más emberek, sőt

a közvetlen családtagok lényeges problémáira sem. Sorsdöndő fordulatok felett is értetlenül siklanak el. Igazán nem értik meg a magasabb színvonalu műsorokat sem, sajátos, szűklátókörű gondolkodásuknak megfelelően átértékelik. A magasabbrendű erkölcsi értékeket, mint a szolidaritás vagy a proletár internacionalizmus, - nem tudják helyesen alkalmazni.

"Már megint ezek a tüntetések. Mindig a tüntetések..."

/50/. "Na, ezek az oroszok! Oroszok, mi? Mondtam! Villanyerőmű meg vaskohászat. Naponta kétszer! Szerintem ott már nincs is más, csak villanyerőmű meg kohó!" /51/. "Na, megint ezek a négerek! Ez egy tábornok?! Nevetnem kell! Láttál te már ilyen suvickos tábornokot?!" /52/.

A más földrészeken lejátszódó háborúkkal kapcsolatban csak a külsőségeket veszik észre, hogy a katonák fehér ruhákban vannak, és ez csupa piszok lesz. Ellentmondása korunknak, hogy amikor minden emberben az aktív és a helyes irányba folytatott politizálási készséget akarja társadalmunk kialakítani, akkor az emberek egyik része irtózik a politikától, inkább visszahúzódnak a magánélet szférájába, kényelmesre kialakított otthonukba, nyaralójukba és a jó enni-innivalók között próbálják leélni életüket. "... tudom, mi a lényeg. Legyen az embernek egy kis otthona, egy kis biztonsága ..." /53/. "Tudod jól, hogy rögtön gyomorgörcsöt kapok az izgalomtól, ha így beleártod magad a politikába." /54/. "Minket soha nem bántottak. Sem azok, sem ezek! Persze, ehhez érzék kell! Fennmaradni!" /55/.

Anyagias szemlélet jellemzi a családot. Nyaralótelek vásárlás a lényeg, - hogyan lehet használt téglához jutni, akár törvénytelen uton is, olcsó kőműves kell, - nem hiba, ha részeges is, s egy fogadáson a feleség azt kérdezi a miniszterhelyettes-től, hogy mikor emeli a férje fizetését.

Elméletben hagyomány és szülőtisztelők, rendszeresen idézgetik gyermekkoruk családi eseményeit, apjuk szokásait próbálják ma is átültetni sikertelenül, mert saját gyermekeik konkrét sorsára sem figyelnek, azt sem tudják, hogy fiuknak hanyadik születésnapját ünneplik a nagy diszvacsorával. Maguk is érzik az ellentmondást, hogy miközben a családba kapaszkodnak, mint védőbástyába, ez nem igazi közösség, hiányzik az igazán emberi melegség és szeretet. Ezt is át akarják hárítani a társadalomra és saját magukat így hiba nélküli embereknek tüntetik fel. "A hagyománytisztelet a lényeg! A hagyományt ... a mély érzelmeket továbbvinni, ez a lényeg! Az a baj, hogy ez hiányzik itt! A családi hogymondjam, az hiányzik itt! Széthulló család, széthulló nemzet! Ezt már Széchenyi is megmondta!" /56/.

Hiányzik a családból, a családra jellemző funkciók közül, éppen a leglényegesebb, a világnézeti, pszichikai nevelés, nem tudnak hitet, életcélt adni gyerekeiknek, mivel ők sem tudják megfogalmazni, hogy mi lehet az. Spontán módon, máról-holnapra élnek, csak sodortatják magukat. A gyerekeik is bizonytalanok, tétovák. Tudják, hogy hit nélkül nem érdemes élni, de nem tudják, hogy az új generációt milyen elvek szerint alakítsák.

A női egyenjogúság is csak elméletben létezik a családon belül, az anya, ha megszólal, csak leintik, ezért ő folyton csak arra vigyáz, hogy ne zavarja őket. A többiek kiszolgálása a fő feladata, a sütés, a főzés, a mosogatás, s ebben a sziszifuszi munkában észrevétlenül elmúlik az élete, miközben nem fejlődik semmit, döbbenten kérdezi: " ... Nem is tudom, megvan-e még a Velencei-tó?" /57/. Izlése megrekedt a "régi" világ hagyományainál, még mindig Rudolf Valentino filmjei jelentik számára a minőséget, olyan fáradt lesz estére, hogy mindig elalszik televízió nézése közben, így a történelmi eseményeket, a változások mélységét sem érti meg, bosszantónak találja, hogy a tragikus, a halált követelő politikát közli a televízió és ezzel a sötét hangulatot, a félelmet idézi elő. Aggódik gyermekeiért, de nem érti sem erkölcsi, sem pszichikai problémájukat, többszöri közlés után sem hajlandó tudomásul venni, hogy lánya, Vanda nem tulórázik a munkahelyén, amikor későn jön haza, mivel már régen elbocsátották az állásából is. Az anya, miközben gyerekei élete törik darabokra a szeme előtt, züllik el a lánya, végig egy régi családi porcelán eltörésén sajnálkozik. Minden igyekezete abban merül ki, hogy egyen, igyon az egész család a televízió nézése közben eleget.

Az író bemutatja, hogy a fiatalabb generáció ezzel az erkölcsi magatartásformával nem ért egyet, lányuk, Vanda egy otromba akváriumnak látja, amelyben az élet csak néhány buborék. Különféle kitörési kísérleteket mutat be az író, hogy van válasz-

lehetősége az embernek, azonban Vanda, mivel a rossz utat választotta, egy szerelem nélküli házasságot, így még mélyebbre zuhant, elhagyta férjét és pillanatnyi érzéki gyönyörökben keresett örömet és a továbbéléshez erőt. Az egész emberiséget érintő események elől tudatosan elzárkózott, teljesen közömbössé vált: "Holdraszállás, szivátültetés, zeneszerző komputer! De ez engem mind nem érdekel!" /58/.

A "jó" választását Imrus, a legkisebb fiu képviseli, akinek sikerül egy bőrönddel a kezében végképp elhagyni ezt az akváriumot, miután rájött, hogy ezt a mozdulatlanságot még Krisztus sem tudná megváltoztatni. Az író, az albérlő személyét Krisztussá változtatva mutatja be, hogy ezekről az emberekről a legszebben, a legmeggyőzőbben megfogalmazott elvek is leperregnek, anélkül, hogy egyáltalán értelmükig elhatolnának. "Azt akarom, hogy felemeljétek a fejetekeket, és elhagyjátok a kicsinyesség, a zsugoriság, a közömbösség igáját ... s legyetek egymás iránt szeretettel, s cselekedjétek a jót, ..." /59/. "... ha követtek, nem fogtok belesüppedni az ostobaság mocsarába, a tudatlanság poklába, a kishitűség ingoványába ... ember nem lesz embernek farkasa ..." /60/. Miután a szép szavakkal nem ment semmire, megpróbálta "csodákkal" átalakítani őket - a béna Szücs bácsi, a krimi izgalmai közben felugrik a tolószékből, de sem környezete, sem saját maga nem veszi észre, hogy járni tud, és a film után önként visszaül a tolószékbe. Nem is igénylik ezek az emberek a megváltást, jól érzik magukat az állóvízben. Tudat alatt, ösztö-

nösen megvan bennük a természetes emberi igény, hogy megértsék magukat és megértsék őket. A darab elején kifejtik, hogy fontos dolgokat kellene megbeszélniük egymással, és a darab végén sajnálkoznak, hogy semmit sem beszéltek meg egymással.

Az író pesszimistán szemléli a társadalomnak ezt a rétegét, megváltoztathatatatlannak itéli őket és úgy gondolja, hogy a legfiatalabb nemzedéket képviselő Imrus a típusa a jövő emberének, aki igazi közösségi ember lesz. A marxista etika szerint azonban minden ember nevelhető, erkölcsi normái alakíthatók, csak így haladhatunk a "van"-ból a "kell"-be. Ezt úgy lehet elérni, ha konkrét célt és feladatokat tűzünk az emberek elé, amelyek biztosan vezérlik cselekedeteiben és életmódjában, de ez még nem történt meg.

"A szocialista életmód modelljét a magasan fejlett gazdaság körülményeire még csak általános körvonalaiban kezdjük kidolgozni, - az ellentmondás itt abban áll, hogy nem mondhatunk le, még ha akarnánk se tudnánk lemondani a fogyasztási javak termelésének növekvő üteméről, - az emberek fogyasztásának, mindennapi szükségleteinek kielégítéséről, - ezt ugyanakkor még nem sikerült egy olyan cél-, érték- és normarendszerbe beállítanunk, amely távlataiban egy szocialista életmód modelljét előlegezi." /61/.

VI. A marxista etika centrális kategóriái:
a szabadság és felelősség

"Jöjj el, szabadság! Te szűlj nekem rendet," /62/.

Ennek mindenekelőtt az érték kategóriáját kell a definiálás igénye nélkül megközelíteni. Az érték is mint a többi filozófiai kategória értelmezhető idealista és materialista, metafizikus és dialektikus módon. Kant szerint a világban lévő sokféle művészen elrendezett teremtmények hiábavalóan léteznek, "...az egész teremtés puszta sivatag, hiábavaló és végcél nélküli lenne"/63/, " ha nem lennének köztük eszes lények, emberek. Az ember ugyanis minden dolognak megadja a maga értékét, de nem azért, hogy megismeri ezeket, mert ez az aktus még nem tétel: fel végcél...amelyre való vonatkozásban már van a világszemléletnek valamely értéke."/64/. " Nem is a tetszés, a jólét és az élvezet , vagyis a boldogság az érték, hiszen, ha az ember az itt-létet önmaga számára végső szándékká teszi, még nem ad választ arra, hogy milyen célból létezik, vagyis milyen értékkel rendelkezik"/65/. "...az érték tehát az, amit egyedül az ember képes magának megadni , és ami abból áll, amit ő tesz, ahogyan és amelyen elvek alapján cselekszik, nem mint a természet tagja, hanem a megkívánóképességének szabadságában, azaz a jóakarat az, ami egyedül lehet életének abszolút értéke és amelyre való vonatkozásában a világ létezésének egy végcélja,."/66/.

Napjaink társadalmi valóságának, a társadalmi létviszonyok elemzése útján arra a megállapításra jutottak a filozófu-

sok, hogy az etika egyre centrálisabb kategóriájává a szabadság és a vele szorosan összefüggő felelősség kezdenek válni. Több szerző foglal el olyan álláspontot, hogy az etikai gondolkodás az erkölcsi tudat tengelyében a közösség, a kollektiva fogalma áll, - így többek között Szilágyi Imre is, - aki szerint igazi közösség nélkül nincs és nem is lehet erkölcs, ezen belül szabadság és felelősség sem. A szabadság fogalmának fontos szerepe van a marxista filozófiában. "Nem létezett és nem is fejthető ki komoly etikai koncepció a szabadság különböző vonatkozásainak elemzése nélkül. Választhatok-e a jó és a rossz között? Felelős vagyok-e tetteimért, vagy sem? Feltételezi a szabadság az aktív cselekvést? Nem mond-e ellent az elkötelezettség az önállóságnak? Olyan kérdések ezek, amelyek megválaszolása nélkül lehetetlen az erkölcs elméleti megközelítése." /67/.

A szabadság már csak azért is alapja az erkölcsnek, mert az erkölcsi normák, parancsok sajátosságai közé tartozik egy lényeges vonatkozásuk: úgy követelnék az embertől, hogy feltételezik az ember szabadságát, ugyanis az erkölcsi követelésüket teljesíteni kell, de módjukban van áthágni, megszegni is azokat. Az erkölcsi kötelesség feltételezi az egyén szabadságát, a választás lehetőségét. A szabadság a társadalom fejlettségi színvonalának és haladásának is mércéje. A társadalom funkcionálásának feltétele, hogy környezetével, a természettel szemben bizonyosfokú önállóságot élvezzen. A társadalmi haladás szükség-szerű követelményei a szabadság fokának növekedése. Az emberi,

társadalmi szabadság növekedésének arányosan növekszik a felelősség is. Minél nagyobb lehetőségek nyílnak az emberek arra, hogy a természetre és a társadalomra átalakító hatást gyakoroljon, annál nagyobb a felelősségük az általuk kitűzött célokért, megvalósításuk tartalmáért és következményeiért. A hatalmas tudományos felfedezések, amelyek megnövelték az ember lehetőségeit a természet és önmaga átalakítására, de amelyek között vannak olyanok is, amelyeket fel lehet használni az emberiség javára és ellene /atomenergia/, - óriási mértékben megnövelték az emberiség és az egyes ember sorsáért való felelősséget.

A szabadság és felelősség összekapcsolódik az erkölcsi választás problémájával. Minden szituáció ad lehetőséget választásra, szabadságra. Ennek mértéke függ azoktól az objektív tényezőktől, feltételektől, amelyekbe az ember belekerül, valamint az egyéntől, hogy tudniillik mennyire képes helyesen tükrözni az objektív szituációt, ennek erkölcsi jelentőségét, függ tehát az egyén erkölcsi meggyőződésétől, tudásának szintjétől, erkölcsi tulajdonságaitól. A szocialista társadalomnak különösen jellemző vonása a szabadságnak, és vele együtt a felelősség objektív körének, valamint a szubjektív felelősségérzetnek az elmélyülése. Ennek objektív alapja és oka az, hogy a társadalmi tulajdonon alapuló gazdasági viszonyok s a társadalmi és egyéni érdek ebből fakadó összhangja. "... a társadalom minden tagját érdekeltté teszi abban, hogy miként fejlődik a társadalom egésze, növeli az egyén jogát, a társadalom ügyeibe való beleszó-

lás lehetőségét, valamint a társadalmi viszonyok változásaira gyakorolt befolyását. Ezen a talajon fejlődik ki a szocialista emberének a közös ügyért végzett felelőssége." /68/.

A szabadság megvalósulásának első feltétele a szükségszerűség felismerésén alapuló szabadság, másrészt az olyan cselekvés, amely a külső környezet, - társadalmi és természeti erők feletti uralomhoz vezet. A polgári szabadságfelfogás negatív értelmével, - a társadalmi szükségszerűségtől való függetlenséggel szemben a marxista szabadságfogalom hangsúlyos állítást, - valami feletti uralmat, - és csak ennek mozzanataként tagadást fejez ki, valamitől való függetlenséget fejez ki.

Az egyéni szabadság tartalma mindig annak a társadalomnak, osztálynak a szabadság állapotától függ, amelybe az egyén beleszületik, egyszersmind attól is, hogy az egyén cselekedeteiben miképp és mennyire realizálja a társadalom, az osztály által elért szabadságtartalmat.

A szabadság egyik válfaja, az ugynevezett akaratszabadság, az ember viszonylagos magatartási autonómiája, már az ókortól kezdve foglalkoztatta a filozófusokat. Demokritosz "vak" determinista állásponton volt, a protestánsok az "eleve elrendelés" elvét hirdették, így viszont az ember cselekedeteiért nem vonható felelősségre.

Más törekvések viszont az "itt"-ben és a "most"-ban több irányból motivált egyéni cselekedet következményeiért egyértelműen a viszonyokat elszenvedő alanynak tulajdonították a fele-

lősséget anélkül, hogy a motiváló eredőket valamiféle vád érné. Az akaratszabadság marxista értelmezését Földesi Tamás így fejtette ki: "Az emberi akarat /és maga az emberi tudat/ viszonylag szabad az objektív körülmények között, vagyis bizonyos fokig választhat a felmerülő körülmények között, választását az objektív környezet nem határozza meg teljesen." /69/. Az ember akaratát, történelmileg jelentős cselekedeteit "akaratától független" tényezők határozzák meg, ezek azonban nem azonosak a determináló tényezők egészével. Az objektív külvilág nem határozza meg teljes egészében az ember akaratát és cselekedeteit, vagyis az objektív törvényszerűségek adta keretek között az embernek van viszonylagos, - bár nem meghatározatlan, hanem a szubjektum által meghatározott autonómiája. Ez azonban a szabadságnek a formai oldala, mert csak azt jelenti, hogy az ember tehet valamit az objektív törvénnyel szemben, de nem ad választ az eredménnyel kapcsolatos kérdésre.

A marxista etika egy újfajta, a régit megszüntetve megtartó szabadságfogalmat állít fel, amelyet az alábbiak jellemeznek:

- Eredményes cselekedet az objektív törvényszerűségek felismerésén és felhasználásán alapszik.

- Az akarat szabad, amelyik eredményes cselekedetben nyilvánul meg.

- Az ember nem egyszersmindenkorra szabad, hanem történelmileg fejlődő szabadsága van.

- Nemcsak az objektív, hanem az egyéni törvényszerűségeket

is fel kell ismerni.

A szabadság részei: természeti /"nem" szabadság/, társadalmi /osztály/ törvényszerűségeivel való kölcsönhatása és az egyéni szabadság.

VI. 1. A "nem" szabadság, a tudomány és erkölcs kapcsolata

Engels az Anti-Dühringben így fogalmazza meg a szabadság fogalmát: "A szabadság tehát természeti szükségszerűségek megismerésén alapuló uralom magunk és a külső természet felett, így természetesen a történelmi fejlődés terméke. /70/.

Ma az ember uralma a természet felett, mint etikai kérdés úgy vetődik fel, hogy mi a kapcsolat az erkölcs és a tudomány között. A tudományos-technikai forradalom jelenti az emberek uralmát, szabadságuknak fokát a mai korban. Sokan korunk centrális problémájának tartják, mivel a tudományos-technikai forradalom mélyreható változásokat idézett elő azzal, hogy közvetlen termelőerővé vált. A technika áthatja az emberi viszonyokat a családi és a legintimebb szféráit is /fogamzásgátlás/. A technika fejlődése olyan méretű, hogy az egész emberiség elpusztítására alkalmassá vált, ezzel viszont megnőtt az emberek, a tudósok felelőssége. Ez újabb erkölcsi kérdéseket vet fel.

Nyugaton nő a gengszterizmus, de a szocialista társadalomban is a bűnözés, - szorongásból, félelemből, létbizonytalanságból fakadóan nyugaton a kábítószerfogyasztás, a szocialista országokban az alkoholisták száma, és mindkettőben az alkoholis-

ták száma. Ezek okát sokan a modern technika diktálta rohanó életmódot tartják hibásnak, ami miatt nő a neurózisban szenvedők száma, és az öngyilkosoké.

A tudomány és erkölcs ellentmondásaként való értelmezése nem mai probléma. Már Rousseau is úgy foglalt állást, hogy a tudományok és művészetek tökéletesítése megrontotta a lelkeket. A kezdeti munkásmozgalomban a "géprombolók" is a gépekben látták a munkanélküliségük és a kizsákmányoltsági fokuk növekedésének okát. A modern konfliktusoknak sem az az oka, hogy a technika az ember fölé nőtt, hanem társadalmi okai vannak, természetes, hogy az új technika új tulajdonságu embereket követel. A technika és az önszabályozás problémája etikai kérdés, a szabadság körébe tartozik. Az egész társadalom fejlesztése etikai kérdés, közös felelősség. "A társadalom tudományossá válása pedig abban fejeződik ki, hogy egyre nő a társadalmi tudatosság szerepe, és az irányítást képesek leszünk felemelni a közvetlen napi célkitűzés szintjéről a távolabbi perspektivikus tervezés szintjére, - nő a tömegek műveltsége, kulturáltsága, tudományos felkészültsége, és az erkölcsi értékrendszer is új alapelvvel, a tudományosság erkölcsi normájával gazdagodik." /71/.

Költőink is különbözőképpen foglalkoznak ezzel a kérdéssel. Jobbágy Károly a televízió egymástól elszigetelő hatásáról ír. A nyugati filozófusok szerint a technika elemberteleníti az embert, félelmet, szorongást szül, azzal, hogy gyengének, kiszolgáltatottnak érzi magát az egyén a technikai csodák árnyékában.

Jobbágy Károly szerint: "A gyár is költészet, de a gyárban emberek is vannak" /72/. Az embert csodálatosnak tartja, mert csak ő tudja mozgásra bírni a holt anyagot, kitalálni számolócsodákat, csak az ember képes tervezni és terveit megvalósítva legyőzni az egész világot. A technika áldásai megkönnyítik életét, hisz tonnákat emel, hegyeket mozdit és emberarcuvá teszi a természetet.

"Én szeretem a gépeket,
de csak azért, hogy boldogabban,
pihentebben öleljelek
a lánykarok kinn, a szabadban ..." /73/.

A "szépség" ma sem vész el, csak tudni kell felismerni, a villamos csengésével, a vas sikításával, a kipufogó robajával, egy lány szépsége és egy rigó hangja szembeállítva a mindenséget képviselheti.

A költő szerint nem a tudomány fejlődése a hibás azért:

"És ha a kis szobában
nincs hely az ágy hol álljon,
levegő sem jut néki ...
- az anya elvetéli." /74/.

Ellentmondásnak tartja, hogy amikor az ember rakétákkal és számítógépekkel a végtelent győzi le, szűk "ketrecekben" lakik.

Jobbágy Károly szerint a magas színvonalon szervezett technika csak a szocialista erkölcsöt képviselő emberekkel együtt fejthet ki jó hatást, különben megnehezítik vele és kellemtelenné teszik egymás életét.

"a technika? - csak ingerel,
autókon süvitenek el
a finom, doktorált kannibálok." /75/.

Ugyanezt a gondolatot Bari Károly a "Város" című versében
így fejezi ki: "... Eget-hasogató csörömpölés
a párnám, nem tudok aludni," /76/.

A technikai vívmányok behatolnak a művészet minden területére, átalakítják a művészi alkotás, ábrázolás tárgyát, tartalmát, témavilágát, felujtva a művészi tevékenység eszköztársaságát, kifejezési lehetőségeit. Garai Gábor a család egyik etikai problémáját így fejezi ki:

"s Ünnepe délután hitvesi motorokkal
szeretkeztek, helikopterre vágyva." /77/.

Vérsi Endre korunk emberideáljának a fizikust tartja.

A művészet és a technika között vitathatatlan a kapcsolat, minden művészetnek anyagi oldala, technikai része is van az eszmei tartalom mellett. A művészet mindig is ábrázolta a technika produktumait. Homérosz Odüsszeia című eposzában leírást ad egy pajzsról, amelybe belevésték az akkori társadalomra jellemző vonásokat, Leonardo da Vinci repülőgép, buvárfelszerelés tervezeteket rajzolt. A művészet nem zárkozhat el arisztokratikusan korunkban sem a tudományos-technikai forradalom eredményeitől, elefántcsonttoronyba húzódó művészet nem kell. Kritikusaink közül néhányan ilyen vonásokat figyelnek meg Weöres Sándor költészetében, aki főleg a "szép"-re, a zeneire koncent-

rál, - figyelmeztetik, hogy a nem állásfoglalás is állásfoglalás. A technikai haladás ráerőlteti magát az élet minden területére, mindent átfogó jellegűvé válik. Az ember azért fejleszti termelőeszközeit, hogy szükségleteit minél magasabb szinten elégíthesse ki, növelje a természet feletti uralmát, szabadságát. A kialakított technika nem nőhet az ember fölé. Vannak olyan nézetek, - főleg egyes nyugati országokban, - amelyek szerint a technika uralmodik az embereken, ez az elidegenedés alapja, különösen a haditechnika mérhetetlen fejlődése hat embertelenítően, mindenki gyorsan akar élni, "használd ki minden perc virágát" etikai magatartást alakítanak ki. Kétségtelen, hogy a haditechnika hat a művészetre is. Nyugati filmek, irodalmi művek születnek, amelyekben reklámozzák, félelmet, lázadást fejeznek ki a lelkiismeret ébresztése céljából. Sok művész aggodalommal tekint nálunk is a tudományos-technikai forradalom folyamataira, pedig a szocialista társadalomban feloldódik a kizsákmányoló társadalmakra jellemző ellentét, a termelés és a társadalom között, a tudomány közvetlen termelőerővé válik, és minden eredménye az ember szabadságának növekedését segíti elő a természet fölött.

Ezt a problémát Váci Mihály elemzi helyesen költészetében, aki a technika vívmányaiban a kommunista társadalom megvalósításának egyik eszközét látja, és a marxista etika ideáljának, a sokoldaluan képzett embertípusnak és a szocialista humanizmusnak az eljövételét látja. A jövő nemzedékétől reméli, hogy meg-

teremti az összhangot az ember és találmányai között és a technika századában is megmarad a romantika, a szerelem, a virágok, a madarak és a napsütés szeretete.

VI. 2. Társadalmi szabadság /osztályszabadság/ etikai kérdései

Az erkölcs történelmi és osztályjellegű. Az uralkodó osztály erkölce, uralkodó erkölcs. A szocialista társadalomban is így van, de az antagonisztikus osztálytársadalmaktól eltérően a munkásosztály forradalmi osztály, célja önmagának mint osztálynak a felszámolása, és összemeri érdekek megvalósítása, és egy magasabbrendű erkölcsi magatartás kialakítása. A permanens forradalom elméletét vallja, békés uton akar elérni a kommunista társadalomba. Ehhez magas szintű világnézeti, erkölcsi alapállású emberekre van szükség. Íróink, költőink sokat foglalkoznak a forradalmiság kérdésével különböző megközelítéssel. Az általános megközelítés - általában egy eszme, és annak győzelméért harcoló emberek sorsa, mint például Ördögh Szilveszter: "Koponyák hegye" című művében, Páskándi Géza: "Vendégségben", vagy egy konkrét mozgalom kapcsán fejti ki a forradalomról alkotott véleményét, mint Kocsis István: "A nagy játékos" című drámájában, vagy nem a múlt mozgalmait hozza példának, hanem a jelen körülményei között próbálja megfogalmazni, hogy mit jelent forradalmárnak lenni, így Somogyi Tóth Sándor foglalkozik a "Próféta voltál, szívem" című művében.

Általában egy eszméért való harc közben tanúsított erkölcsi

magatartásformákat vizsgálja Ördögh Szilveszter: "Koponyák hegye" című műve. Az elvontabb erkölcsi mozzanatok /elvek, eszmények/ lassabban reagálnak a társadalmi viszonyok változásaira, általánosabb jellegűek. Így irodalmi alkotásokban ritkábban jelentkeznek. Ördögh Szilveszter ebben a művében érdekes, szimbolikus formát választott, - Jézus történetét, - új felfogásban, általános etikai elveinek kifejtésére. A megváltás esélyeire koncentrálnak mutatja be az embereket, társadalmat megváltó eszme kialakulását, győzelemre vívó emberek személyes áldozatát, az áldozat értelmét, érvényességének és hiábavalóságának ellenmondásait. Minden eszménynek vannak mártírjai, a kérdés az, hogy megéri-e, hogy egyetlen életét adja oda érte az átlag felé emelkedő személyiség. Megérdemli-e a többi ember, akik nagy része nem is értik meg egészen, vagy gyáva, többre becsüli személyes jólétét. Az író a dialektika tagadás-tagadásának törvénye szerint építi fel művét. Dosztojevszkij Karamazov-testvérek című művének mottóját dolgozza fel: "ha a földre esett gabonamag el nem hal, csak egymaga marad, ha pedig elhal, sok gyümölcsöt terem." Egy ember áldozata biztosítja hozzájárulását egy eszme örök életéhez. Judás árulását újszerűen állítja be az író, Jézus választja ki tanítványai közül erre a célra, mint a legöntudatosabbat, aki nemcsak hitt neki, de értette is, nemcsak követni tudta, de lépett is. Jézus ezzel az önfeláldozással akar életet adni a római Birodalom elleni mozgalomnak. Az író rámutat, hogy a tömegek igazságfelismerése és cselekedete nélkül nem létezik

mozgalom. A szabadság marxista felfogását vallja, nem elég a szükségszerűség felismerése, de cselekedni is kell. Az író gyötördik a moralitás és a társadalmi cselekvés ellentmondásossága felett. A hatalom kérdésében helyesen látja, hogy az életre-halálra szóló harc kérdése, de a végeredményben a hatalom megszerzéséért folyik. Ezzel kapcsolatban negatív álláspontra helyezkedik, a harc szerinte emberellenes, megalázó a győztesre és a vesztesre nézve is, a hatalomra kerülők pedig erkölcstelenné válnak: "... győztesen csak parancsokat adhatunk a népnek, nem igazságot... Farizeusokká lennénk, s nem igaz emberré." /78/.

Pilátus monológjában a demokrácia és a zsarnokság fogalmát modellszerűen mutatja be, azoknak a hatalmi szervezeteknek a manipulatív mechanizmusát, amelyek visszaélnék a "népképviselő" jogával. A nép pusztán hivatkozási alap, kisserűség, egyéni becsvágy, közöny, lelkiismeret, a hatalom minden áron való megtartására ösztönzi a "választott" vezetőket. Az ókori latin mondás példájára: "kenyeret és cirkuszi játékot a népnek", mondja az egyik szereplő, Annás: "A nép mindig megnyugszik, ha történik valami." /79/. A hatalmon lévő emberek minden eszközt megragadnak, hogy helyüket megtartsák. Választhatnak, hogy megölik Jézust, vagy lefizetik. A meggyőződést azonban nem lehet mindenkiktől pénzért megvásárolni, amikor rájönnek, hogy nem megvásárolható, a népet, a hatalmat akarja, akkor halála jelenti az egyetlen megoldást. Az író pesszimistán ítéli meg a nép és a történelmi személyiség kapcsolatát. Kaifás: "És ha ellenünk fordul

majd a nép?! A nép soha nem áll ki egy emberért, tudhatnád! ... Mindig csak egy ember áll ki a népért! Soha fordítva!" /80/.

Ördög Szilveszter keserűen állapítja meg, hogy az emberek nagy része rossz cél irányába is manipulálható, bizonyos esetekben ők követelik a "cirkuszi játékot", amin levezethetik felgyülemlett feszültségüket, és szégyelt tehetetlenségüket. Az ember személyisége tömegben eltűnik az író szerint, míg istennek gondolták Jézust "csodái" alapján, addig alázatosak voltak, amikor kiderült, hogy csak ember, akkor halálát követelték durván, gúnyolódva. Ilyen tömeggel, amelyikben hiába próbálta megkeresni az "embert", "A kiszolgáltatottat, a csodálatosat, az ujrateremtethetlent," /81/, s ilyen kormányzóval mint Pilátus, aki mosta kezeit, és a meglévő hatalmat biztosító erővel szemben erőt senki sem képvisel a másik oldalon. Az író a mozgalmi magatartás két végletét ábrázolja a tanítványok alakjában. Simon derék, szolgálatkész, de értetlen résztvevő, aki azt hirdeti, hogy: "sése lakunk jól, ha csak tehetetlenkedünk ..." /82/. János okos, de fanatizmusa nem emberközpontu. Judás köti össze a mester abszolút ideálját a mindennapi gyakorlattal. Az író a népet sejtjeire bontva illusztrálja egy-egy ember erkölcsi állásfoglalását. Az emberek egy része csak a munkájával törődik, pénzt akar szerezni, hogy megéljen, a békességet szereti, mert akkor lehet adni-venni, akkor van haszon. Az a véleményük, hogy csak azok lázadnak, akik nem szeretnek dolgozni, ezért éhesek, aztán elégedetlenek. Nem látják a lényegét, hogy szegénység és

gazdagság nem munkaszeretet kérdése, hanem a társadalom tulajdonviszonyainak eredménye. Az író Cirenei Simon földműves alakjában érzékelteti az emberek másik csoportjára jellemző magatartást, akik minden mellett elsietnek, mert folyton félnek, hogy belekeverednek valamibe, és nem tudják tisztára mosni magukat. Jézust egyik tanítványa, Péter egyenesen megtagadja attól való félelmében, hogy sorsában osztoznia kell. A gyávaság és bátorság kérdése már Arisztotelesz etikájában fontos helyet kapott. Szerinte a bátorság tulajdonságát kell kialakítani az emberben a gyávaság és a vakmerőség között. Konkrét esetben nehéz az egyénnek vívódás nélkül, határozottan és egyértelműen eldöntenie, hogy mikor bátor. Bizonyos történelmi körülmények között, ha felkészült is a halálra, lelkiileg a legerősebb embert is gyötri a halálfélelem. Ezt Jézus vívódásain keresztül mutatja be az író, aki annak ellenére, hogy az életet csodálatosnak tartja, a halált választja. Judás szerint éppen a halál választása a gyávaság, a megalkuvás, a menekülés. Konkrét esetben a bátorságot, a gyávaságot relatívnak érzi az ember. "Talán mégis inkább vissza kellett volna ütni. Talán mégis inkább beszélni kellett volna. Talán gyávaságból hallgatott. Talán gyávaságból beszélt volna. Talán gyávaságból ütött volna vissza." /83/.

Az árulás megítélése is különböző, ezzel kapcsolatban az emberek állásfoglalása érdekeiktől függ, egyik része hősnak tartja Judást, aki megmentette a hatalmat egy lázítótól, a másik fele elítéli, besugónak tartja.

Fontos szerepet kap a műben a szeretet és a gyűlölet kérdése. Jézus alakján keresztül mutatja be a szeretet kétféle felfogását: az egyik a keresztényi felfogás, hogy szeretnünk kell ellenségeinket is, a másik pedig az osztályharc kérdése, hogy ellenségeinket gyűlölni kell és ha a forradalmi harc úgy kívánja, meg is kell ölnünk őket. Az író a leglényegesebb emberi kapcsolatnak tartja. A mai kor egyik nagy ellentmondása, hogy amikor a humanizmus gondolatát tették meg a marxista etika és az emberi viszonyok egyik legfontosabb kérdésévé, akkor egyre terjed a közömbösség, a meleg, baráti kapcsolatok helyett, a rideg, személytelen érdekviszonyok alakulnak ki. Egyre több irodalmi alkotás foglalkozik az elidegenedés problémájával, az emberek elmagányosodásával. Ürdögh Szilveszter szerint legfontosabb a világon, hogy ne gyűlöljük egymást, hanem szeressük, mert ez erőt, ad, cselekedetre ösztönzi az embert pesszimista visszavonulás helyett. Az író a közöny világméretűvé válása elleni állásfoglalást választja műve keretéül. "A Föld észre sem vette, hogy oldalán a heg.", hangzik az első rész egyik mondata, és a befejezés: a történelem megy tovább, az idő elmúlik a nagy események fölött is, mégis lesznek mindig emberek, akik vállalják életük kockáztatásával is, hogy egy adott helyzetből, egy eszmét követve, továbblépésre kényszerítsék a többieket is.

Általában egy eszme győzelméért folytatott küzdelemről szól Páskándi Géza: "Vendégség" című drámája is. A fő kérdés mellett egyéb etikai kérdésekkel kapcsolatos állásfoglalását

is kifejti: a jó és a rossz, - a hűség és az árulás, a választás, a hatalom kérdését.

A Vendégség hőse, Dávid Ferenc, a XVI. századi hitujító mozgalom legnagyobb alakja, a még teológiai mezbe öltözött filozófiai gondolkodás legjelentősebb magyar elméje. A marxista etika kategóriáinak dialektikus megvilágítására választja az író ezt a témát. Nyomon követhető, hogy adott történelmi szituációban hogyan cselekszenek az emberek. Mennyire hatnak a társadalmi determináció törvényei, mennyire haladhatók meg, ha egy ember képes túllépni rajtuk. Vizsgálja, hogyan valósul meg a marxi gondolat, hogy az ember szerzője is, nemcsak szereplője saját sorsának. Hogyan lehet becsületesen élni, ha a társadalmi körülmények éppen a becsstelenségre kényszerítik a létfenntartásért. A drámában az író a jó és a rossz kérdését a dialektika törvénye szerint, az ellentmondás egysége és harcaként oldja meg, egy hiten belül van az áldozat és a besugója. A dráma nemcsak a jó és a rossz ember találkozása, a közös nőhöz /Máriához/ való viszonyában mindkettő romlott. Ezt a különös kapcsolatot az író metafizikusan oldja meg: a csak eszmékben élő két férfi, s a közéjük került, csak test nő, - viszonylatában, amelyben végül a test veti rabságba a szellemet.

Páskándi Géza témaválasztása szimbolikus, eszközül szolgál saját korának szánt etikai állásfoglalások kimondására. Bemutatja, hogy a hatalom fél az ujítóktól, akik állandóan kérdeznak és ezzel gondolkodásra késztetik az embereket. Olyan emberekkel

bástyázzák körül magukat, akik feltétel nélkül szolgálják. Fő politikai elvük, hogy oszd meg és uralkodj. "... Azt akarta, hogy egy hiten belül áruljuk el egymást." /84/. Az uralkodás, a hatalom létének feltétele, a besugók rendszerének kiépítése és a terror, hogy az ujitásnak gátat vessenek. Nem elég a tett, a gondolat kifürkészése a fő céljuk. Erre minden eszközt elfogadhatónak tartanak. Az író azzal érzékelteti ennek határt nem ismerő tulzásait, hogy Dávid Ferencnek a saját házába helyezi el az árulóját. Bemutatja az író, hogy ilyen alapokon nyugvó társadalomban nem alakulhat ki a bizalom légköre. A saját besugóikban sem biznak, azokat is figyeltetik. Páskándi Géza szerint nem mindig fegyverrel lehet egy embert megölni, pszichológiai terrorral is elérhető. "... A szájból milyen érzés a szájból, - embert ölni?" /85/.

Az író keresi az okait annak, hogy egy ember miért válhat árulóvá, ezeket a tényezőket a kiszolgáltatottságban, az anyagi érdekekben és ellenkező meggyőződésben találja. Az embernek mindig van választási lehetősége, de ezeknek a lehetőségeknek a köre determinált a politikai rendszer, és az adott személyiség etikai normái által. Annál értékesebb ez a választás, minél magasabbrendű a cél. Dávid Ferenc mindig a nehezebbet választja, választhat a hallgatás és az igazság kimondása között, ő az utóbbi mellett dönt. Reméli, hogy hitének igazsága olyan erős, hogy besugójával vitatkozva meggyőzi és ezt a "hatalommal" is elismerteti. Az író szerint az ember szabadsága mindig

saját küzdelmének eredménye kell, hogy legyen. Jól érzékelteti, hogy az érdek a cselekedetek mozgatórugója, mert hiába győzi meg az igazságról Dávid Ferenc besugóját, az mégis elárulja őt, hiszen ezzel otthont, anyagi biztonságot kap. Az író mindenféle mentséget és magyarázatot elvet, keményen ítélkezik, az árulásra nincs bocsánat.

Az író megvizsgálja azt a kérdést, hogy érdemes-e egy embernek élete árán is kitartani egy eszme mellett. Nem elfogadható az az álláspontja, mert csak a negatív erkölcsi viszonyulású embereket vizsgálja meg. Az emberek egy részének, - szerinte, - mindegy milyen eszméről van szó, ha ételük, italuk, szerelmi partnerük megvan, - másik részük gyáva, ellenfeleinek pedig érdekeit veszélyezteti az új eszme létezése. A hibás szemlélet abból fakad, hogy rejtve marad az a lényeges megállapítás, hogy a történelmi személyiségek tömegek nélkül nem forradalmasíthatják a társadalmat. A tömegeket viszont szervezni kell, meg kell győzni őket az eszme igazságáról. Antagonisztikus társadalmakban szükségszerű a machiavellizmus. A szocialista társadalom az egyetlen a történelem folyamán, amelyben a hatalom, az eszme és a tömegek érdeke azonos.

Drámairodalmunk utóbbi évtizedének története a közvetett utak, módok felerősödését mutatja: a történelmi dráma és tematika megnövekedett népszerűségét jelenti. Nem a kor a legfontosabb, hanem az általa kimondott problémák, az ebből kinövő emberi magatartások. A realista művészetre mindig az volt a jel-

lemző, hogy a művészet eszközeivel küzdött az ember kiszolgáltatottsága ellen, harcolt a szabadságért, az ember önmegvalósításáért. Kereste a felszín mögötti okokat, a lényeges összefüggéseket, amelyek az ember, a társadalom helyzetét korlátozták, vagy felemelték. Évek óta tapasztalható a történelmi tematika realista ábrázolásának növekvő népszerűsége. A történelmi dráma nem pusztán a romantikus igényeket elégíti ki, hanem a tegnap történetével a ma gondjaira is figyelmeztet. A történelmi tematika másfajta szerepet is betöltött már: az elfordulást, a menekülést a múltól. Történelmi drámáink vonulatára a mai problémáinkra való válaszadás és a fontosabb etikai kérdések boncolgatása a jellemző. A történelmi esemény és történelmi személyiség szubjektivizált, művészi ujratereztése, a sorsában, küzdelmében, győzelmében és bukásában a mai emberi, társadalmi tartalmak tükrözését is jelenti. Legtöbbször kiemelkedő személyiség tragédiáját ábrázolják. A különböző szituációkban bemutatják a magasabbrendű emberi magatartásformák vállalásának feltételeit. Ezek a gondolatok határozzák meg Kocsis István: "A nagy játékos" című, Martinovicsról szóló történelmi drámáját is.

Az egyéniség történelemformáló szerepét vizsgálja dialektikus materialista felfogásban, mely szerint egy mozgalomban meghatározó a tömeg, amelyik minden korban kitermeli saját történelmi személyiségét, vezetőjét, de az események menete szempontjából a történelmi személyiség jelleme, képessége, vérmérséklete, egyéni becsvágya is alakítóan hat. Martinovics szemé-

lyiségével is sokan foglalkoztak. Az írók a nagy történelmi alakokat vizsgálva úgy motiválták hőseik választását, hogy szükségszerűnek érezzük.

Kocsis István történelmi realizmusra törekszik, elvi szempontból megvalósuló, annak ellenére, - hogy a halálra ítélt Martinovics belső gyötrődése, öngigazolása, halálfélelme, Ferenc császárral folytatott elképzelt vita keretében állítja mondani-valóját. Az események értékelése helyett, a hatalomvágytól megrontott, cinikus, mégis emberibb társadalomra törekvő Martinovics jellege vizsgálata fő célja. Kocsis István helyesen értékeli Martinovics alakját a drámában, - terméke és áldozata is a történelemnek. Ezrével voltak ilyen jellemű emberek, legfeljebb kevésbé felkészültek, okosak, és - egyetlen -, aki a kínalkozó alkalmat biztos kézzel megragadta. Bukása is szükségszerű, mivel a társadalom még nem volt elég fejlett tervei megvalósításához. Kocsis István ezt azzal teszi teljessé, hogy rámutat arra is, Martinovics egyéni becsvágya is hozzájárult bukásához. Tény az is, hogy jóval előbb jött koránál, hogy nem a magyar társadalmi életből kinőve jutott el a mozgalomig.

Ellentétbe állítja az író a hazai viszonyokból forradalmárrá növőket, akik az elnyomást, a nemzeti függetlenség hiányát saját sorsukon tapasztalták, - a külföldről jött, csak az eszmében rokon, így bizonyos fokig kozmopolita Martinoviccsal. Ugyanakkor rámutat, hogy éppen ebből fakad szélesebb látóköre, vezetésre bermettsége is. Vizsgálja az író a cél és eszköz kap-

csolatát, véleménye szerint a "szent" célt csak sokszínű játékkal lehet bukás nélkül elérni, mindenkit a saját eszközeinek visszafordításával lehet és kell legyőzni, Kocsis István kereste a nemesebbre, a haladásra vágyó ember, és ennek megvalósítására felhasznált negatív eszközök közötti összefüggéseket. Mennyiben van létjogosultsága a machiavellizmusnak? Az író szerint a hatalomvágy a becstelenség alapjául szolgálhat. Martinovics a besugó szerepét vállalja, azzal áltatva magát, hogy mind ezt a haladás szolgálatában teszi. Később társai elárulására is keres öngazolást: "Az igazságot csak akkor lehet kihuzni kinzással, ha a kinzók már ismerik az igazságot. ... Mert a kinzóknek nagyon ritka esetben, vagy talán soha nincs szükségük az igazságra, csak beismerésre van szükségük, ..." /86/. Másrészt annak az okát is keresi, hogyan lesz ágensből a mozgalom vezetője. Nemes tett hogy fakadhat részben kicsinyes bosszúból /I. Ferenc császár nem tart igényt szolgálataira/, részben tulzott önbizalomból, pótolhatatlanság, vezetésre termettség hitéből.

Az a sokat vitatott kérdés is felvetődik, milyen szerepet játszik az ember tulajdon sorsa kialakításában, - amellet, - hogy történelmi személyiségről van szó, s mindent feláldozva készült a nagy terv megvalósítására. Kocsis István biztos szemmel felismeri, hogy Martinovics azért kerülhetett a mozgalom élére, mert eszméi a fejlődés irányába hatottak, és tudott is aszerint cselekedni, - azt is megvizsgálja, hogy az ember saját sorsán kívül mennyiben felelős mások tetteiért. Martinovics

alakjában mondja el azt a véleményét, hogy a mozgalmak vezetői a politikai hatalom megszerzésére törekszenek: "... az én diktatúrát készítitek elő, a zseniális diktatúrát, amely végső fokon a ti álmaitokat fogja megvalósítani, az a diktatura lesz, amely lehetetlenné teszi a diktatúrát." /87/.

Mindezt az író a szabadság és szolgaság problémájával vergődő ember belső vívódásán keresztül mutatja be. A szabadságért folytatott harc szükségszerűen veti fel az élet-halál problematikáját is. Fel lehet-e készülni a halálra? Az ember attól a perctől kezdve, hogy saját akaratából fegyvert vesz a kezébe, készül a halálra. Mégis a mű középpontjában éppen az életért folytatott utolsó, legnagyobb játék áll. Martinovicsot halálfelelme arra ösztönzi, hogy mindenáron élni kell. Az utolsó pillanatig lehetetlennek tartja, hogy megöljék. Az író bemutatja, hogy ennek az embernek legfőbb tehetsége a kibuvásban van. A császárhoz írt leveleivel próbálja életét megmenteni, ezért eszméit is megtagadná. Ez a szemlélet eltér a Galileivel foglalkozó írók szemléletmódjától, akik erkölcstelennek találják már magát a vívódást is egy bizonyos tanítás vállalásán vagy megtagadásán. Martinovics egyéni menekülési kísérlete már hiábavaló, mert az eszmék, amelyeket tételekbe foglalt, már függetlenítették magukat, önálló életet élnek nélküle is.

Az író olyan konfliktust teremt, melyet Martinovicsnak legvégsőbb következményéig végig kell élni. Vitatkozó módszerrel oldja meg, a végeredménye attól függ, hogy mennyire köte-

lezte el magát az életnek, és mennyire az eszmének. Végig fennáll a választás lehetősége. Martinovicsot ellentétekből állítja össze: eszméiben, számításaiban rendkívül okos, józan, jó taktikus, - de becsvágyból, sértett hiuságból fakadó indulata juttatja el a hirtelen döntésig, lendíti át a lényeges pontokon. Így jut el végül a döntésig, lelkiileg is vállalja a halált, a jellemtelen megalkuvást, a hazugsággal, árulással szerzett élet helyett. Ez az első őszinte szembenézés önmagával. Komolyra fordul a "játék", amikor rájön, hogy társai elvesztek, ha élve marad, valóban árulóként értékelheti a történelem. Ezt Kocsis István realista módon oldja meg, - nem patetikus önfeláldozás, hanem a célját el nem érő, hatalomra vágyó ember gőgje is segíti, nemcsak az eszmével való azonosulása. Ez emberibb.

A politika, az etika egyik fő problémája, amikor a társadalom mozgásában előtérbe kerül, akkor az irodalmi művekben is fő kérdésként szerepel. Különösen az ötvenes, majd a hatvanas években kapott hangsúlyozottan szerepet, ma pedig az előző vélemények értékelése folyik hatalom és az erkölcs kapcsolatának viszonylatáról.

Évszázadok óta foglalkoznak a filozófusok a hatalom és az erkölcs kapcsolatával, már az ókorban Platon és Arisztotelesz is önálló művet szentelt ennek a kérdéskörnek. Az antagonisztikus osztálytársadalmak etikusai a hatalom és erkölcs antagonisztikus kapcsolatát hangsúlyozták. Nietzsche és Machiavelli igen negatív módon értelmezte. Machiavelli szerint a hatalomért

folytatott harcban az erkölcsi elvek követése naivitás, fékezi a cselekedeteket, kudarcra vezethet. Nietzsche szerint a hatalomért folytatott harc a legfőbb jó, az erkölcs a gyengék menedéke. A hatalom és az erkölcs antagonizmusát vallók, hogy a hatalom és az erkölcs formális és absztrakt fogalmával dolgoznak, általában vett hatalom és erkölcs kapcsolatáról beszélnek, pedig osztályoktól független hatalom nincs. Az erkölcs a mindenkori uralkodó osztály és az azt szolgáló hatalom erkölcs. A hatalom szankciókkal is előmozdítja az uralkodó osztály erkölcsének szabályozó szerepét, az uralkodó osztály pedig morálisan igazolja. Minden hatalom ellentétben van a hatalomból kiszorított osztály erkölcsével, de ez nem a hatalom és az erkölcs ellentétét jelenti. A hatalom parancsait kiszolgálóik végzik el. Az amorális politika mindig szembenáll a pozitív erkölcsi normákkal. A hitszegés és a csalás az ilyen hatalom velejárója.

A hatalom jellege a szocialista társadalomban megváltozott, többség diktatúrája a kisebbség felett, egyre több ember veszi ki részét a társadalom demokratikus irányításából. Azonban a hatalom a konkrét megnyilvánulásában különböző fejlettségi szintű, erkölcsű embereken keresztül valósul meg, a végrehajtásban bürokratikus intézmények is részt vesznek, így ellentmondások is jelentkezhetnek. A szocialista hatalom humanista hatalom, betartja az együttélés elemi normáit, elveti a cél szentesíti az eszközt machiavellista felfogást.

A hatalom gyakorlásában részt vevő embereknél előfordul,

hogy a rendelkezésükre álló lehetőségekkel visszaélnek, a vezető és a vezetettek közti munkamegosztás lehetővé teszi, hogy egyes vezetők igazságtalanul, erkölcstelenül döntsenek, a közösség érdekeinek rovására az egyéni érdekeik, vagy szűkebb csoportérdekeinek figyelembevételével. A vezetéssel járó lehetőségek, a beosztottak elvtelen hizelgése teszi lehetővé. Morálisan lesüllyednek, anyagi előnyökre törekszenek, a vezetés lenini elvét csak szavakban hangoztatják. Ezért fogják fel most is íróink közül néhányan úgy, hogy a hatalomnak erkölcsöt megrontó szerepe van, pedig az egész társadalom szintjén ez nem érvényes, sőt káros szemlélet, mert bizalmatlanságot szül.

Egyes irodalmi alkotások szembeállítják egymással a hatalom és az erkölcs világát. Azt akarják bizonyítani, hogy aki hatalomra tör, az törvényszerűen immoralis. Irodalmilag jelentős példa Illyés Gyula Különce. Egy elbukott forradalom utóhatásáról van szó, a konfliktus lényege az, hogy a hatalom szempontjából a hatalomért küzdők moralitását a machiavellizmus jellemzi. Aki a küzdelemben a "jó" morálját meg akarja őrizni, csak a halált választhatja. A dráma szereplője, Teleki azért lövi agyon magát, mert belátta, a politika eszközeivel nem lehet teljesíteni a társadalom felszabadításának feladatát. Mindenfajta kompromisszum tagadásáról van szó a drámában. Teleki nem ismer alkut semmilyen értelemben, ezért el kell buknia. Csakhogy megalkuvás sokféle lehet, ha behódol a reakció erejének, árulás a neve. Megalkudni lehet egy forradalmi mozgalom pillanatnyi ne-

hézségei miatt is erőgyűjtés érdekében, ez a realitásokat számbevéő forradalmi politika. A dráma tanulságával nem érthetünk egyet, a politika, a hatalom szférája amorális, mert a kompromisszumok, a hazugság szférája. Nemcsak az elvtelen kompromisszumot itéli el, de mindenfajta kompromisszumot. Eszményként olyan embert állít elénk, aki mitsem törődve azzal, hogy társadalmi eszményeit hogyan lehetne megvalósítani, csupán, hogy megőrizze egyéni integritását, erkölcsi tisztaságát, lemond az igazi ügy képviselétéről, lemond a harcról és a halálba menekül.

A marxizmus álláspontja a hatalom kérdésében más. Megkülönböztet forradalmi haladó hatalmat és konzervatív, reakciós hatalmat. A forradalmi hatalomnak haladó, a reakciónak reakciós erkölcs felel meg.

A forradalmi proletariátus hatalma a többség hatalmát jelenti a kisebbség felett, a diktatórikus elemek egyre háttérbe szorulnak és a demokratikus elemek teljesednek ki. Megszűntet minden erőszakot, egyre kiteljesíti a szabadságot. Elsősorban az erkölcsi törvények, a legemberibb erkölcsük fognak szabályozni. Kérdés, hogyan lehet ezt elérni? Lenin szerint nehéz út lesz, mert az emberek nem lettek szentek, és az erkölcsben a régi elemek nehezen tűnnek el. A hatalom és az erkölcs szétválasztása értelmetlen absztrakció, apolitikusság. Nem lehet társadalmon kívüli erkölcsi tisztaságról, humanitásról beszélni, mert végülis a politikamentesség helytelen politikát eredményezhet, ami esetleg nem is volt célja az írónak.

Íróink, költőink sokat foglalkoznak azzal a kérdéssel: mit jelent ma forradalmárnak lenni. A forradalmárról alkotott eddigi kép és a mai, békés építőmunka forradalmisága között az emberek egy csoportjának tudatában ellentmondás van. Az ötvenes évek forradalmárai hőroszoknak tartották magukat, megvívta a nehézségekkel, viszont az egyszerű, a hétköznapi szürke teendőiben elfásultak, nem látták a forradalmi motívumokat. A hatalom megszerzése után a permanens forradalom jegyében az építés, a szövetségi politika, a nemzeti egység megvalósítására irányuló békés forradalmi tevékenység dominált. A mindennapok forradalmisága, a munkahelyi helytállás, tanulás, művelődés, személyiség megújulása jelenti az osztályharc forradalmi ambícióval történő konstruktív anyagi és szellemi építőtevékenység megnyilvánulását. Ilyen jellegű forradalmi tevékenység gyakorlati megnyilvánulása kihat a gazdasági, kulturális, tudományos élet minden területére. Íróink számos műben vizsgálják: a társadalmunk fejlődésében bekövetkezett változások, konfliktusok, válságok hogyan hatnak a különböző társadalmi helyzetű emberek gondolkodására, magatartására. Az ilyen célzatu alkotások legtöbbször rendszerint megjelenik a kor forradalmár típusa is. Olyan embernek mutatkozik be, akinek az élete nem egyszerű, sokat töpreng, vivódik magában azért, hogy megmaradhasson forradalmárnak. A személyi kultusz éveit, a megtorpanásokat, a válságokat csak az nem szenvedte meg már-már kiábrándulásig, aki vagy nem hitt, vagy vakon hitt a szocializmusban. Érett, szilárd meggyőződésű

forradalmárok azokból lettek, akik képesek voltak józanul számot vetni az eredményekkel és a hibákkal egyaránt, leszűrték a tanulságokat, és a megváltozott kor igényeinek megfelelően, az új problémákra összpontosítva képesek voltak folytatni a küzdelmet a régi eszményekért, célokért. A forradalmi meggyőződést nem adták ingyen, meg kellett érte szenvedni.

Az emberek egy másik típusa is jól ismert társadalmunkban, noha erkölcsi hatását nem mértük fel még eléggé. Azokról a forradalmároknak indult emberekről van szó, akiknél a forradalmi magatartás alapja a kispolgári ösztönösség volt, de miután ez nem bizonyult elegendőnek egy bizonyos történelmi szakaszon túl, képtelenek voltak magukban kifejleszteni az új történelmi szakasz által kívánt tulajdonságokat, Ilyen módon létrejött a forradalmi fejlődés egyik szakaszában kialakult egyéniség összeütközése egy másik forradalmi periódus követelményeivel. Ennek a konfliktusnak az eredménye az lett, hogy az embereknek ez a típusa megpróbált szembefordulni eszményeivel érzelmi alapon. Hiányzott az erkölcsi bátorsága a dolgok átgondolására és az újért való közdelemre. Ezt a gondolatot Somogyi Tóth Sándor fejti ki "Próféta voltál, szivem" című művében. Az elénk állított figura, Szabados Gábor olyan ember, - aki tagadja -, hogy az értelmes tevékenység társadalomátalakító hatású lehet, nem hisz az erkölcsi normákban, az emberi kapcsolatokban és a munka értelmében. Erkölcsi relativizmusból a hedonizmus, a parazitizmus magatartása adódik, s az ennek megfelelő életfilozó-

fia: "Az élet roppant érdekes, csak minden napra bölcsen meg kell csinálni a szabadságot. Jó legyen a mai nap - királyi közérzet - ez fontos." /88/.

Ennek az erkölcsi alapállásnak a birtokában tönkreteszi emberi kapcsolatait, majd egyre jobban belebonyolódik saját elidegenedett és értelmét vesztett életének kusza összevisszaságába. Cinikus fölénnnyel álcázza talajvesztettségét. Az ő alakján keresztül figyelmeztet az író, hogy nagyobb figyelmet érdemel egy társadalmi réteg, amelynek cinikus magatartásmódja társadalmi-erkölcsi dezorientáltságot takar. Ennek a rétegnek a tagjai, mivel képtelenek romantikus illuziójukból reális küzdésbe átváltani, még tehetségük révén sem képesek megtalálni a számukra tartósan elviselhető életet. Individualizmusuk, cinizmusuk nemcsak saját életükre nézve jelent veszélyt, hanem az ifjúság egy részére is rossz hatással van. A "hőskorszak" ifjúságát naiv, lelkes hit jellemezte: a világ istenien egyszerűnek látszott, itt mi vagyunk, amott az osztályellenség. A világmegváltó szándéku illuziókban ringatózó fiatal "prófétáknak" később szembe kellett nézniük a társadalom ellentmondásaival. Az újabb történelmi szakasz azt kívánta e nemzedéktől, hogy régi illuziók nélkül, de még sem hitét veszítve haladjon tovább, mint józan, alkotó forradalmár nemzedék. Az új kor által követelt magatartáshoz való eljutás nagy erkölcsi érettséget kíván. A vállalt feladat és az erkölcsi erő között megfelelő arányt kell kialakítani. Nem tudják dialektikusan szemlélni az életet így, ezért,

bár közösségben mozognak, erősebb az önzés, a maga kényelmét és közérzetét mindennél fontosabbnak tartó "okosság", mint a közösség ügyének és az azzal járó kényelmetlenségeknek, kockázatoknak a vállalása. Karrierista válik belőle. Karrierizmusa jellegzetesen a szocializmusba való átmenet korszakának terméke. Minden eszközzel kiemelkedni a többiek közül, anyagi, hatalmi előnyökhöz jutni, a maga vágyaihoz akarja idomítani az embereket. Antihumanus magatartás jellemzi. A maga szűk környezetében lévő embereket kiszolgálóivá teszi.

"Prófétáltunk, harcoltunk, a hátunkról folyt a veríték. Aztán egyszer csak körülnéztem ... Most is elfog a röhögés, ha arra a látványra gondolok. Képzeld, meghiztak körülöttem a próféták. Látott már kövér prófétát?" - s rögtön cinikusan meg is jegyzi: "Láttam, le kell mondanom az olyasfajta kedvelt rögeszméről, mint aminő a világ megváltása, egy párszor még neki mentem a falnak, aztán egészen megszeliidültem, és azt mondtam: abbahagyni az erőlködést Szabados, ha így folytatod, leszorulsz az utról." /89/. Annyiban feltétlenül igaza van, hogy a tenni-akarást lefékező, megalkuvó bürokraták, és ezen még a mély szenvedéllyel és tudással folytatott társadalomátalakító célzatu tevékenység sem változtat mindig közvetlenül és rögtön.

VII. A társadalom alapvető érdekeinek és követel-
ményeinek kifejeződése a munkavégzésben,
mint elemi erkölcsi normában

Az elemi erkölcsi normák a társadalom alapvető létérdekeit és követelményeit fejezik ki, tehát olyan követelményeket tartalmaznak, amelyek betartása valamilyen formában minden társadalom valamennyi osztályára szükségszerű.

Elemi norma a munkához való viszony is. A termelésnek, mint tevékenységnek a lényege a munka, a társadalom alapvető létérdeke. Az egyén megkerülhetetlen érdeke is az élethez szükséges anyagi és szellemi termékek előállítás. Az embert a munka emelte ki az állatvilágból, a munkatevékenység során szerezte meg azokat a lényegi erőket, amelyek a legsajátosabb minőségét, ember voltát jelentik. Nemcsak gazdasági követelmény, hanem egyben már erkölcsi norma is. A társadalmi fejlődés szakaszaiban nem egyformán érvényesül a társadalom minden osztályára, így tartalma is változik. Az antagónisztikus osztálytársadalmak uralkodó osztályának erkölcsébe nem tartozott a munkavégzés kötelessége, a fizikai munkát megvetették, mint a szükséges rosszat az "alacsonyabb rendű" emberek feladatává tették.

A szocialista társadalomban nyerte el méltó helyét ez az erkölcsi követelmény. A társadalom fejlődésének szakaszaiban gazdaságilag és erkölcsileg különbséget tettek a munkák között minőségük szerint. A bonyolultabb, magasabb képzettséget igénylő munkát nemcsak különbözőnek ítélték az egyszerűbbtől, hanem

együttal magasabbrendűnek is. Azonban a végzett munkák közötti minőségi különbség nem jelent etikai /emberi/ értékkülönbséget. Szocialista erkölcsi követelmény is, hogy már lehetőleg mindenki képességei szerint dolgozzon, minél előbb váljon a munkavégzés belső igénnyé. A magasabb minőségű munka végzése, magasabb szintű termelést jelent, ha pedig az egész közösség, vagy annak egy tagja a megelőző időszakhoz viszonyítva magasabbszintű munkát végez, az lényegében a termelés fejlődését jelenti. A termelés szükségszerű fejlődése, így a képzettség és a képességek fejlesztésének követelménye formájában definiálható elemi erkölcsi normában konkretizálódik.

"A termelőerők egyik leglényegesebb elemét az ember adja, az ember részvétele nélkül a termelés nem valósítható meg. A fejlett szocializmus viszonyai közepette az embernek mint termelőerőnek növekszik a szerepe. Ez a kérdés közvetlenül az ún. "szakember kérdést" jelenti. A szocialista országok eddig is rendkívül sokat tettek a szakember kérdés megoldása érdekében - hisz egész oktatáspolitikánknak ez az egyik leglényegesebb feladata - ma már megszűnőben van a szakemberhiány, de a probléma megoldását az jelenti majd, amikor nemcsak nem lesz hiány szakemberekben, hanem magasan kvalifikált, jó szakemberek állnak rendelkezésünkre a társadalom életének minden területén, tehát kialakul a helyes szakember arány a különböző szakmák között, értve ez alatt azt is, hogy nemcsak kellően differenciált módon rendelkezünk szakemberekkel, hanem a társadalom legkülönbözőbb

szféráiban is megoldódik az un. káderkérdés." /90/.

A munkamegosztás kialakulása a társadalom feltétlen egymásrautasztottságát jelenti, az emberek együttműködését tételezi fel, egyben lehetőséget ad a tökéletesebb munkavégzésre. Ellentmondást is hordoz magában, hogy a különböző munkát végzők el is különülnek egymástól, a társadalom osztályokra szakad. Alapvető létérdek, ami általános emberi, erkölcsi normává válik a munkatapasztalatok átadása. Ez viszont egy másik erkölcsi követelményt tételez fel, a tapasztaltabb, idősebb nemzedék tiszteletét.

Az erkölcs a maga sajátosságának megfelelően az emberek közti viszonyként tükrözi a gazdasági helyzetet. Sántha Ferenc egyik novellájában feldolgozta a székelyek régi szokását, hogy idős szüleiket a hegyek barlangjaiba küldték meghalni, mert nem tudták őket eltartani. Ma viszont emelik a nyugdíjakat, szociális otthonokat építenek, bár ezek újabb erkölcsi problémákat jelentenek. Váci Mihály írt erről a "Hatszáz forint" című versében:

"Hatszáz forint nyugdíja van.

Én ennyit költök feketére.

...

Már ötven éve robotol.

...

Napszámba jár és pergetez.

Én fecsegek az eszpresszókban," /91/.

A közös munkavégzéshez kapcsolódik egy fontos erkölcsi követelmény, a kollektivitás. Fejlődése során valóságos tartalmát

az elnyomott osztályok őrizték meg és fejlesztették tovább. Lenin "Az Ifjúsági Szövetség" feladatairól tett beszédében hangsúlyozta: az együttélés elemi szabályainak egyik jellemző vonása, hogy azokat az elnyomott osztályok tagjai alakítják ki és tartják fenn, fejlesztik tovább. Egyik legfontosabb norma, a kollektivitás, ha nem is általánosságban, de a maga valóságában csak az elnyomott osztályokban marad meg. A szocializmusban kiteljesedik, az együttműködés legfőbb követelménye lesz.

A másik alapvető követelmény az egyes emberek életének védelme. Ezt a társadalomnak két irányban kell megoldania, egyrészt a többi embertől, - más csoportoktól -, másrészt a természet erőivel kell biztonságot nyújtania. Így a követelmény két normában fog kifejeződni, ezek - a ma már klasszikusnak számító példa normában - ne ölj-ben konkretizálódik. Több irodalmi alkotás foglalkozik ezzel a kérdéssel. Galgóczi Erzsébet a "Kinek a törvénye" című művének tévesz elnöke megundorodott mindenféle munkától, csak másokat dolgoztat, ezért őt felelősségre vonó fiatal rendőrt elgázolja.

A társadalomnak minden hasznos munkát végző emberre szüksége van. Nem engedheti meg, hogy egyéni okokból, indulatból, bosszúból, nyereségvágyból egyik ember a másikat megölje, mert lényegében termelőerőt semmisít meg. Nem engedheti meg továbbá, hogy egyes emberek egyéni szempontok alapján ítéljék meg, hogy egy másik ember hasznos-e a társadalom szempontjából, vagy nem.

Alapvető követelmény az emberi faj fenntartása. Ez közvet-

lenül három normában fejeződik ki. Egyrészt szükséges az, hogy egyáltalán szülessenek új egyedek, hogy legyenek új termelőerők, másrészt, hogy az újonnan születettek egészségesek legyenek, hogy tovább tudják vinni az emberiség elért eredményeit, harmadrészt fel kell nevelni őket, hogy biológiailag és szellemileg egyaránt alkalmasak legyenek a termelőmunkára.

Az elemi normák általánosak, minden társadalom, minden osztályában valamiképpen érvényesülnek. Ez azonban nem jelenti azt, hogy osztályok felettiék lennének. Nem jelenti, hogy minden osztályban azonos módon érvényesülnek. Maguk a normák általánosságuk folytán mintegy keretet jelentenek, olyan általános érdeket fejeznek ki, amelyet minden osztály a sajátos osztályszempontjai szerint alkalmaz, fogad el, érvényesít. Az elemi normák területén is érvényes a folytonosság és megszakítottság, formailag nem változnak, - folytonosságuk van, tartalmilag változnak, osztálymeghatározottságuk, mozgásuk miatt.

VIII. A boldogságnak, mint etikai kérdésnek
tükröződése a mai magyar irodalomban

A marxista etika szerint az etika az orvostudományhoz hasonló, amely az embereket gyógyítja, csak más viszonylatban. Legerőteljesebben hat, ha egy másik tudatformán, a művészetten át jut el az emberekig, mert észrevétlenül emelheti magasabb erkölcsi szintre őket. A művészet érzéki, érzelmi és racionális eszközökkel alakítja át az egyént. A filozófia egyik legfontosabb etikai problémája a boldogság, az emberi élet értelmének kérdése, - az irodalmi alkotások központi kategóriája is.

Az ókorban kialakult nézetek a boldogságról a mai napig megtalálhatók. Az ókori eudaimonizmus képviselői szerint az erkölcsi tevékenység belső mozgatórugója a boldogságra való törekvés, a cselekvés célja a boldogság elérése. Demokritosz szerint tökéletes, abszolút boldogság nincs, le kell mondani boldogságunk egy részéről mások javára. Az etikai gondolkodás történetén végighúzódó eudaimonizmus sok tekintetben hasonlít a hedonizmusra, gyakran együtt jár vele. De míg a hedonizmus az élvezeteket és a szenvedések elkerülését tette meg az erkölcsi élet fő célkitűzésévé, addig az eudaimonizmus a boldogság fogalmát tartja az etika alapvető kategóriájának és az erkölcs alapelvének. A boldogság elérése az erkölcsi cselekedetek alapja és célja. Az eudaimonizmus etikáját kidolgozó materialista filozófusok fő érdeme, hogy szemben álltak azzal az idealista erkölcsi felfogással, amely az erkölcsi magatartást elszakított

ta a boldogságtól. Ezek a materialista etikusok a földi, materiális viszonyok között keresték a boldogságot. Az eudaimonisták a boldogságra való törekvést az emberi természetből eredeztették, de magát a boldogságot a társadalmi és osztályviszonyoktól független kategóriaként kezelték. Az eudaimonista etikai irányzat elméleti megalapítója Arisztotelesz volt, aki tovább lépett, mert racionalista típusú és társadalmi. A fő kérdés az volt, hogyan érheti el az egyén a boldogságot, ha társadalomban él, mégsem ellentétbe a közjával. E feltétel érdekében Arisztotelesz azt a magatartást tartotta erkölcsileg helyesnek, amely biztosítja az ember javát, boldogságát úgy, hogy ez a magatartás egybeesik az állam javával. Ehhez Arisztotelesz szerint a társadalom céljainak és érdekeinek megértése kell. Boldogságra való törekvés a középkorban vallási alapon vált az erkölcs alapelvévé. A boldogság e szerint a földi örömmel ellentétes túlvilági boldogság. A polgári eudaimonizmus utolsó nagy képviselője Feuerbach, aki az erkölcs és boldogság magyarázatában történelmen kívüli, elvont ember természetéből indul ki. A marxista etika azt vallja: a boldogság kategóriája bármilyen fontos szerepet töltsön be az erkölcs elméletében, nem lehet az erkölcs megalapozó elve. A konkrét társadalmi viszonyoktól függően a különböző osztályok és csoportok, egyének a boldogság fogalmáról, illetve annak tartalmáról mást és mást vallanak. Alapvető eltérés van az antagonisztikus osztálytársadalmak és a szocializmus boldogság-felfogása között, - míg

az előző a nyugalomhoz, derűhöz rendelte hozzá, addig Marx szerint a boldogság harc, amelyben le kell küzdeni a boldogtalanság állapotait, uralom önmagunk negatív érzelmei és vágyai felett. A magyar irodalomban ez a felfogás már Madách Imre: "Az ember tragédiája" című művében megtalálható: "Ember küzdj és bizva bizzál." /92/. Az író, miután a boldogságot egyetlen társadalmi formában sem találta, nem adta meg a gazdagság, a hatalom és az érzéki örömök sem, - azt a következtetést vonta le: a boldogság a küzdelem maga. Ma íróink ezzel a szemlélettel, hogy boldogság ugyan van, de elérhetetlen, nem értenek egyet.

Ma is kulcskérdés a boldogság is, mert a konkrét emberben mélyen gyökerezik a boldogság utáni vágy, mint törekvéseinek egyik legfontosabb mozgatórugója. Schaff a boldogság egyedi és szubjektív voltára hivatkozva kizárja a boldogság kérdését a tudomány köréből, a marxizmus központi jelentőségű problémájának fogja fel, de tudományos megközelítést lehetetlennek tart. Schaff szerint a marxizmus humanizmusa tartalmilag nem más, mint eudaimonizmus, mely szerint az élet célja a legszélesebb embertömegek maximális boldogságra való törekvés, és csak ezen belül elégíthető ki a személyes boldogság.

A boldogság az objektív és szubjektív elemek dialektikus egysége. Objektív feltételek, az adott társadalom gazdasági, osztályszintje, a szükségleteket hogyan tudja kielégíteni és milyen az uralkodó boldogságésszmény. Másrészt szubjektív elemekből áll, mivel a boldogság egyedi, megismételhetetlen, sajátos

szituációban levő személyes sorssal, és értékstrukturával rendelkező emberek boldogok vagy boldogtalanok. A boldogság tartalma és formája koronként és osztályonként változik, és az irodalom ezt tükrözi. A boldogság két fajta formában létezik, mint az egyén objektív és szubjektív elemekből álló boldogsága és mint a társadalom által felhalmozott anyagi, erkölcsi összetevők rendszere és boldogság feltételek. A társadalmi méretekben elérhető boldogságért folytatott harc rendkívül fontos társadalmi és etikai kérdés. A boldogság mindig az egyén és a társadalom által kielégített szükségletek mutatója is. A szükségletek kielégítése a boldogságérzés alapja, azonban a szükségletek is állandóan fejlődnek és változnak. A pillanatnyilag elért szükséglet boldogságérzést keltheti, melyet harmónia és öröm érzése kísér, de ez hamar felbomlik, mert új vágyak ébrednek, és az ember harcba indul azok kielégítéséért. Ez nem azonos azzal, hogy az emberek egy része örök elégedetlenség, így boldogtalanság állapotában van, mivel elérhetetlen álmokat kerget, nem jól méri fel az objektív lehetőségeket, nincs tisztában igazi érdekeivel. Ez konfliktusokat eredményezhet.

Fontos, hogy az emberek időnként boldogok legyenek rövidebb, hosszabb ideig, mert ez örömet jelent, testi, szellemi aktivitást, életörömet, a világgal, más emberekkel és saját magával kiegyensúlyozott, harmonikus kapcsolatot. A boldogság dialektikus ellentétpárja a boldogtalanság. Néha előfordul, hogy a boldogtalanság érzése olyan alapvetővé válik, hogy az ember

csak önmaga fizikai elpusztításával gondolja megoldhatónak. Az ember öngyilkos lesz, nem biztos, hogy helyesen értékelt megoldhatatlan konfliktus miatt, amikor életét végképp boldogtalannak és kilátástalannak tartja. Bár a boldogtalanságot sokszor nehezebb elviselni, mint a fizikai fájdalmat, az emberek nagy része mégis háttérbe szorítja egyéni boldogsága miatt érzett fájdalmát, családjá, a környezetében élő emberek munkája miatt. A boldogságra is érvényes a dialektika törvénye, az ellentmondás egysége és harca, ez minden társadalomban így lesz, hiszen a kommunista társadalom sem tudja majd megszüntetni a betegséget, a kudarcélményt, a halált és a viszonzatlan szerelmet.

A boldogság relatív érzés, az emberek helyzetüket a már előzőleg megélt boldogságérzettel vetik össze, vagy másokéval adott szituációban, pedig ugyanaz a dolog nem biztos, hogy boldogságot jelent másnak is. A boldogság csak a boldogtalansággal együtt mérhető, csak aki boldog volt az tud igazán boldogtalan lenni, csak aki volt magányos is, az tud igazán örülni a barátságnak és a szerelemnek. Az élet teljességét a boldogság és boldogtalanság együtt jelenti.

A boldogságért való küzdelem az irodalmi alkotások központi kategóriája. Különböző szituációkat, családokat, történeteket választanak műveik témájaként, amelyekben megpróbálják megfogalmazni, mi a boldogság, hogyan lehet elérni. Közös az irodalmi alkotásokban az a felfogás, hogy az embernek magának kell boldogságáért megküzdeni. A passzivitás csak boldogtalanságot ered-

ményezhet. Szakonyi Károly: "Adáshiba" szereplői is feleslegesnek ítélnék minden tevékenységet, természetesnek vélik boldogtalanságukat, amin úgy sem tudnának változtatni. Nem értik meg, hogy az ember feladata saját szabadságának kidolgozása, ezért hagyják, hogy a körülmények uralkodjanak rajtuk. A televízió állandó nézésébe menekülnek, tudatosan elterelik figyelmüket a valóságos életről, álmodozókká, dekadensekké válnak, villanásnyi boldogságérzésük evés, ivás, testi szerelem hatására keletkezik.

Tartalmas, reális célt kell az emberek elé tűzni, figyelni kell arra, hogy az egyéni és társadalmi cél adekvát legyen. Az embernek önmaga és környezete átalakításának folyamatában a "van"-ból reálisan megfogalmazott "kell"-t, eszményt, szükséges követnie, mert ha nagy a szakadék az elmélet és a gyakorlat között, úgy nem éri el, és pesszimistává válik, lemondásba menekül cselekvés helyett. Az önmegvalósítási folyamatnak pedig fontos része a sikerélmény, a bizakodás a jövőbe. Boldogság pozitív önértékelés nélkül nem létezik, aki sorozatos kudarcok hatására helyes önelemzés, objektív körülmények értékelése helyett pesszimista alapállásba menekül, az az ember csak boldogtalan lehet.

A pszichikai érzetek nagy szerepet játszanak, elsősorban a boldogság kísérője az öröm és sikerélmény, másrészt a boldogtalanság kísérői, a szomorúság, a kudarcélmény és a félelemérzet. Nem önmagunkban, hanem attól függően, hogy az őket kiváltó szükségletek erkölcsi tartalmuak-e. A reális szükségletek objektíve elérhető lehetőségekre támaszkodnak és a következetesen végig-

vitt cselekedetekkel a kitűzött cél is elérhető. A fantasztikus szükségletek eredménytelenek, mert lehetőség híján a tettek értelmetlenek, így csak illúzió marad, és erkölcsileg is tönkreteszi a szenvedély hordozóját. A boldogságért való küzdelem mindig konfliktusos, miközben az ember arra törekszik, hogy egy célt megvalósítson, konfliktusba kerülhet az általános normákkal, hisz az ember, az egyes, soha nem lehet azonos az általánossal, mindig tartalmazza a különbözőség mozzanatát. Mindig választ az egyik érték realizálása érdekében, ugyanakkor más erkölcsi értékekről lemond. Így erkölcsi konfliktusba kerül önmagával, ha ezt elképzelésének megfelelően oldja fel, boldogságérzése alakul ki, a kudarc boldogtalanságot eredményez. Ez a konfliktust végigvivő ember szempontjából tragikus. Értéket nem realizál, ilyen szituációkba bizonyos szempontból gyenge ember kerül, aki képtelen választani, vagy rosszul választ.

Örkény István: "Kulcskeresők" című művében a kudarcélményt tette vizsgálata tárgyául, és az ebből fakadó bizonyítási szenvedély, hogy az embernek semmilyen körülmények között nem lehet elfogadott életformája a kudarcok sorozata: "... arra jöttem rá, hogy a mai viszonyunk a valósággal nem egészen reális. Mi nagyon sokszor éltünk úgy, hogy átköltjük a dolgokat. És akkor született meg bennem a gondolat, hogy én ezt a vonásunkat megszemélyesítem. ... Azt figyeltem meg magamon, környezetemen, közeli és távoli barátaimon, hogy minekünk nemcsak sikereink sikeresek, hanem bukásaink is, legfeljebb egy kis idő kell hozzá ..." /93/. A ku-

darcot: "... lehet persze végleges életcsódként is elszenvedni, s aki ebbe beletörődik, más utja nem lévén, alkoholista lesz. Sokan buknak el így, de a statisztikai többség a balsikert elviseli, túléli, sőt egy egészséges logikátlan logikával sikerre is tudja eszményíteni ..." /94/. A "Kulcskeresők" című dráma hőse a polgári légiforgalom kapitánya, aki csak egy utasszállító repülőgép leszállásáért felelős, amit ő sikeresen el is végzett volna, ha nem kap a hátába egy feltételezett "pöfföt". Sikere és bukása között csak egy lehelletnyi volt a differencia. Állandó kudarca az, hogy szaktudása, gyakorlata és igyekezete ellenére sem a kijelölt leszállópályán teszi le a gépet. Ujból és újból bizonyítani akarja kiválóságát. Már szenvedéllyé vált benne, hogy elismertesse a többiek felé emelkedő, az átlagból kiváló tudását. Minden igyekezete kudarcot vall, miközben azt igyekszik bizonyítani, hogy ő küdben is le tud szállni Drezdában, nem kell továbbmennie Berlinbe, leszáll ugyan, de a polgári repülőtér helyett a mezőgazdaságin landol. Nem hallgat feleségére, aki figyelmezteti: "Te jó pilóta vagy, csak nem vagy pilótának való." /95/. Környezete igyekszik magyarázatot adni kudarcaira, szerintük nagy tettekre hivatott, mert már a veszélyes helyzeteket jól meg tudja oldani, csak a békés, egyhangú, menetrendszerű repülés kevés neki, így kihasznál minden kockázatot. Egész életét, családját rendkívüli voltának bizonyítására rendeli alá, nem törődve azzal, hogy közben idegileg és erkölcsileg tönkreteszi őket. A felesége és leánya viseli el a kudarc

következtében kialakult rossz hangulatot. A felesége várja az alkalmat, mikor férjének sikerül bizonyítania alkalmasságát a repülőgép irányítására és lelkiismeretfurdalás nélkül elhagyhatja, s ezzel örökre megszüntetheti eddigi félelmeit. Ebből az élethelyzetből azonban nincs menekvés. Lánya, Katinka szerint: "... számotokra a kudarc természetes állapot. Te már nem tudsz élni szorongás nélkül, ahogy apám sem repülés nélkül ... Husz éve hazudtok egymásnak, hazudtok magatoknak." /96/.

Az író keményen ostorozza korunk egyik jellemző tünetét, a közömbösséget. A hullaszállítók felületesen nézik meg az épületben az ajtószámot, és mindenáron a pilóta lakásából akarják elszállítani az egy emelettel lejjebb bejelentett halottat. Ezzel tovább fokozzák a családban kialakult fölelemérzetet. A férj és feleség kapcsolatát a közömbösség jellemzi boldogság helyett. A feleség többször közli férjével, hogy elhagyja, levélben is megírta, kéri, olvassa el, de a férj oda se figyel, meg sem érti, csak a saját problémáján vívódik. Az egész ház tele van különböző okok miatt boldogtalan emberekkel. A boldogtalanság fokozatait mutatja be az író az egyes szereplők sorsán keresztül: a magányos, öregedő nő, aki abban reménykedik, hogy valamikor csak férjhez tud menni és a szerelmet is megismerheti, a férfit, aki abban reménykedik, hogy halálán lévő felesége meggyógyulhat még, és boldogok lehetnek és az öngyilkos grófnőt, aki már nem reménykedett semmiben, s a boldogtalanságnak olyan mélységét érezte, amit már nem lehet elviselni. Ezzel kapcsó-

latban felmerül az amerikai McCoy: "A lovakat lelövök, ugye?" című művében felvetett etikai kérdés: amelyik ember gyógyíthatatlan lelki sérülést szenved, az jogosan, mint egyetlen lehetőségét választja a halált. Ezt a grófnőt is megmenthette volna szomszédja, de úgy döntött, értelmetlen cselekedet lenne: "... Persze, nyithattam volna ablakot, kezdhettem volna éleszgetni szegényt, de a levele meggyőzőtt: hagyni kell sorsára." /97/.

Az író szerint egyik legfontosabb erkölcsi kategóriát, a félelemérzetet, amely ösztönszerűen az állatvilágban is megvan, az emberben bizonyos társadalmi érzetek, mint a becsvágy, kiszoríthatják. A pilóta is, akit állandóan a becsvágy hajt, hogy mások fölé emelkedjen, állandóan kockázatot vállal, de ezzel nemcsak saját életét kockáztatja, hanem az egész repülőgépen tartózkodó embereket. A konfliktusok erkölcsi tartalmának megítélésében lényeges a megoldása. Az ember erkölcsisége nemcsak abban fejeződik ki, hogy milyen konfliktusba kerül, az adott szituációban mit választ, hanem hogyan oldja meg, a környezete milyen magyarázatot talál rá. Ez a pilóta, amikor elvesztette uralmát a gép felett, pánikba esett és döntésképtelenné vált, mégsem hallgatott munkatársai javaslatára, mert ezzel elismerte volna, hogy nem áll felettük tudásban. Az eseményeket családtagjai úgy magyarázták, hogy hősként viselkedett, mert ebben a szituációban is, - bár a temetőben landolt, de sértetlenül lehozta a gépet és utasait. Ezt addig ismételtették, míg a pilóta is elhitte és a kétségbeesését boldogságérzés váltotta

fel. Erre mondta Örkény István, hogy nálunk: "... kudarcból némi könnyed átfestéssel sikert csinálunk." /98/.

Engels szerint a világ állandó mozgásban, változásban van, így örök, állandó boldogság sincs. A marxista etika dolgozta ki a boldogság objektív kritériumait, de a fogalom bonyolult és komplex voltát mutatja, hogy még mindig nem tudtak egy egységes definíciót adni. Szoros összefüggésben tárgyalják az élet értelmével. Objektív viszonyok határozzák meg az élet értelmét, az életcél, az egyes szakaszok tartalmát, ezért a boldogság elérése társadalmi cél is. Az ember egyszeri élete számára az objektív világ adott: társadalom, osztályok, család, amibe születik. A szocialista társadalom az egyetlen, amelyik tudatosan tűzte ki célul az emberek boldogságsszintjének állandó emelését. Alapvető feltétel a béke, a szabadság egyre szélesedő terjedelme, rendezett anyagi és családi helyzet, azonkívül szubjektív feltétel, hogy a boldogsághoz érteni kell, olyan értelmi, érzelmi és akarati tulajdonságokkal kell rendelkeznie az embereknek, hogy képesek legyenek elérni, átérezni és tartóssá tenni a boldogságot. Minden ember más dologban találja boldogsága forrását, erre már Arisztotelesz is rámutatott, aki szerint az egyik ember a pénzben, a másik a hatalomban, míg sokan a fizikai gyönyörökben találják meg boldogságukat. Arisztotelesz legaalacsonyabbrendű boldogságérzésének a testi gyönyörökben való elmerülést tartotta. Szerinte a boldogsághoz szükséges tényezők ritkán találhatók együtt. Herakleitosz mondta: "Az embereknek

ha teljesülne mindaz, amit kívánnak, nem válna javukra." /99/.
A marxista etika szerint a boldogság komplex dolog, van egyéni és társadalmi oldala, ennek a kettőnek összhangban kell lennie. Egyénileg sem lehet boldog az az ember, aki nem törődik a közös-
séggel, nem veszi figyelembe a környezetében élő emberek boldog-
ság megszerzésére irányuló törekvéseit. A marxista etika Demok-
ritosszal ért egyet, aki szerint csak úgy lehetünk boldogok, ha
• boldogságunk egy részéről mások javára lemondunk. Gátolhatja a
boldogság kialakulását különböző negatív szemléletmód kialaku-
lása: nem kell foglalkozni más dolgaival!, foglalkozz a saját
dolgaiddal! - felfogás, ez közömbösséget szül. A közömbösök
legnegatívabb része az ugynevezett nem politizálók csoportja.
Íróink, költőink éles hangon ítélik el ezt a magatartást. Sza-
konyi Károly: "Adáshiba" című művében önző és kényelmesnek lát-
szó életmódnak tartja, ami gátolja a fejlődést. A magam boldog-
ságát csak más emberekkel együtt realizálhatom. Az író szerint
ennek egyik legfontosabb területe a munka, ahol munkamegosztás-
ból következően rákényszerülnek a közös tevékenységre. A társa-
dalom minden igyekezete ellenére nem lesz minden egyén boldog.

Íróink a boldogságérzet egyik fontos komponensének tartják
a szeretetet, amit különbözőképpen értelmeznek. Váci Mihály a
szeretetet csak a család és az eszmetársak iránt tartja szük-
ségesnek, a haladás gátlóit, az egyszerű embereket lenéző szel-
lemi elitet gyűlölni kell. Ladányi Mihály szerint mindenféle
szeretet szirupos érzés, valami más helyettesítésére kitalált

szó, Ördögh Szilveszter szinte keresztényi szeretetet hirdet a "Koponyák hegye" című művében, Jézus az őt eláruló, megkinzó, gunyoló emberek iránt is szeretet érzésére kényszeríti magát, sőt egy ponton boldognak érzi magát a megváltó szerepében.

Íróink megfogalmazták az emberi élet értelmét, bemutatták a boldogságért folytatott erőfeszítéseket, de az eredmény mindig az elért boldogtalanság lett. Pesszimizmusa foglalnak állást ebben a kérdésben, az ókori Szolónnal értenek egyet, aki szerint halála előtt nem mondható boldognak senki. Megvizsgálják: boldoggá teszi-e az embereket a munkájuk, az anyagi javak felhalmozása, a hatalom gyakorlása vagy az érzéki örömek. Egyértelmű nemmel válaszolnak. A munkával kapcsolatos állásfoglalásuk: a szocialista társadalomban is léteznek osztályok, a munkamegosztás is fenntartja az elidegenedést, léteznek emberek, akik elidegenedtek munkájuktól, a másik embertől, önmaguktól, a munka nem alkotó tevékenység, nem belső igény, hanem a pénzszerezés eszköze, ezért fárasztó és monoton. A munka mennyisége és minősége nem áll arányban sok esetben az érte kapott fizetéssel. A hatalom gyakorlása ellentmondást szül a beosztottak és a vezetők között, ezért feszültséget teremt, az intrikával terhes légkör félelmet és szorongást szül, ez boldogtalanná teszi az embereket. Az érzéki élvezetek már az ókori etikusok szerint sem adhattak boldogságot az embernek. Herakleitosz szerint: "Ha boldogság volna a test gyönyörűségeiben, az ökröket mondanók boldognak, mikor borsót találnak, hogy egyenek." /100/.

A marxizmus klasszikusai ennek jelentkezését társadalmi, gazdasági okokkal magyarázták, minek következtében az ember állati funkcióiban: evés, ivás, nemzés, érzi embernek magát, emberi funkcióiban, a munkában pedig állatnak. Szakonyi Károly: "Adás-hiba" című művében, melynek egyik főszereplője elidegenedik értelmetlen munkájától, családjától, akik felesleges nyűgnek érzik, amikor válás után bennük próbál megkapaszkodni, végül némi boldogságérzete csak a feszültségét pillanatnyilag feloldó testi szerelemben jelentkezett. Ez a kérdéskör felveti a marxista etika egyik fontos kérdését, a férfi és a nő kapcsolatát. A klasszikusok ezt a kérdést az emberi szabadság és az emberi lényeg kibontakozásának tendenciájában vizsgálták. Az ember munkája során önmagát naturalizálja, a természetet humanizálja. A férfi és a nő viszonya elválaszthatatlan az emberi önlétrehozás folyamatától. Az ember természeti lény is, ösztönei, biológiai szükségletei vannak, kapcsolatot teremt a fajfenntartás biztosítására. Íróink szerint, aki csak eddig jutott el, nem áll magasabb szinten az állatoknál. Sarkadi Imre: "Bolond és szörnyeteg" című művének orvosa szerint az erotika: "... reggeltől estig betöltheti az ember napját, sőt, esetleg éjszakáit is." /101/. Ma sok esetben a férfi és a nő nemi kapcsolatához nem kötődik feltétlenül a szerelem, vagy a fajfenntartást biztosító házasság, csak szexuális éhség megoldására találkoznak, pillanatnyi időre, felelősség nélkül. Csak öröm szerzésére törekszenek, a másinak semmilyen jogai ne legyenek vele kapcsolatban. Garai Gábor kü-

lönösen veszélyesnek itéli ezt a magatartásformát a fiatalság körében, amikor a páرزó düh és ösztön ágaskodik szívében. A "Tűz-tánc" című versében a mai fiatalokból hiányolja az erkölcsi tartást, az egymás iránt érzett felelősséget és a férfi és nő között ma is meglévő ellentmondást, hogy a nők tartós kapcsolatra, család adta biztonságra törekednek inkább, míg a férfiak többsége a változatosságot kedveli, pillanatnyi élvezetek rabja:

"estére már a tarka hegyoldal

bokrai közt üzekednek ...

S reggel a lány remegve kérdi:

ugye, hü lesz örökre?

S szeretője felel:

Nem ismerlek leányzó...

sosem is láttalak." /102/.

A férfi és nő viszonyát a him és nőtény természetadta kapcsolatáról emberivé kell változtatni. Két ember kölcsönös érzelmi azonosulásán alapuló páros kapcsolattá kell tenni, mert ennek színvonala mutatja az ösztönös kapcsolatok humanizálódásának fokát. A nő élete, mint a társadalom tagjáé, tükrözi az adott társadalom fejlettségét. Iróink szerint a káros hagyományok miatt még teljes egyenjoguságról beszélni nem lehet, ezért gyakran előfordul, hogy most is alá- és fölérendelt helyzet alakul ki. Az egyik ember nem lehet eszköze a másiknak, csak célja önmaga magasabb fokon történő megvalósításának. A szocializmus fejlődése során a férfi és a nő kapcsolatának olyan viszonyrá kell ala-

kulnia, ahol az egyik ember nem áll szemben a másikkal, hanem egyenranguan valósítják meg közös érdekeiket: "... mindaddig nem beszélhetünk személyes szabadságról, amíg a női emancipáció nem valósult meg maradéktalanul, ugyanis ha a nőknek nincsenek a férfiakkal azonos jogaik, akkor a társadalom egy része jogfosztott, ami kizárja, hogy a személyes szabadság mint reális tény létezhesen. A női emancipáció számos összetevőből álló, sokirányú feladat, amelynek megvalósításához többek között társadalmi, gazdasági, politikai, jogi, etikai, pszichikai, családi stb. feltételek szükségesek. A nő emancipálódásának döntően két síkon, társadalmi és családi síkon kell végbemennie. A kettő összetartozik, feltételezik egymást. Számunkra jelenleg a családon belüli emancipáció a fontosabb, marxista értelmezését a következő főbb jegyek jellemzik. Biztosítani kell a nő gazdasági függetlenségét, azaz meg kell szüntetni a nők anyagi kiszolgáltatottságát apáiknak, illetve férjüknek. Ennek érdekében a nők számára lehetővé kell tenni, hogy megfelelő szakképzettséget szerezzenek, és bekapcsolódhassanak a termelés társadalmi folyamatába. Más vonatkozásban pedig biztosítani kell, hogy a nők mentesüljenek a gyermeknevelés bizonyos feladatai és a házimunka egésze alól." /103/.

Sarkadi Imre: "A gyáva" című művének hősnője irtózáttal szemléli a gyermekneveléstől, házimunkától ideges, fáradt, elbutult vidéki asszonyokat, akiknek legfontosabb témája beszélgetés során: mit hogyan kell megfőzni és hogyan kell jól elké-

szíteni az uborkát. Íróink bírálják a régi szokások alapján fennálló ur és szolga kapcsolatot a család viszonyában, amikor a férfi parancsol, a többiek teljesítik feltételeit, saját elképzeléseik, vágyaik rovására. Galgóczi Erzsébet foglalkozik ezzel a magatartásmóddal, ami szerinte a falu erkölcsi konzerválóerejének köszönhető. "Kinek a törvénye?" című novellájában mutat be ilyen gondolkodású családot, a téesz elnök a hatalom gyakorlása közben nemcsak beosztottai felett uralkodik ellentmondást nem tűrően, hanem felesége, lánya is csak eszközök arra, hogy gélja-it elérje. Lányát felettesének adja át, hogy az kedvezően oldja meg problémáját. Erkölcstelen célhoz, erkölcstelen eszközöket használ fel. Most is megtalálható a férfi és nő kapcsolatában a birtoklás motivuma. Vögh Antal téesz elnöke érdekből felajánlja az IBUSZ vezérigazgatójának titkárnőjét, aki visszautasítja azal, hogy csak a sajátját szereti "használni", ezzel eszközfunkciót tulajdonít egy másik embernek. Sarkadi Imre nőalakjai csak férjük reprezentatív tulajdonai, akikkel társaságban dicsekedni lehet, mint egy mutatós tárggyal: "... együttlétünk üzlet, aminek alapja az ő pénze és az én személyem -" /104/.

A szocialista etika célkitűzése a férfi és a nő társadalmi egyenlőségének megteremtése. A férfi és a nő kapcsolatának ma is legmegfelelőbb formája a család, ha az kölcsönös tiszteleten, szerelmen alapul. A család és a társadalom között kölcsönhatás van, funkciója sokoldalú. Egyik jelentős összetevője a biológiai oldal, melynek célja a nemi ösztön kielégítése, a fajfenntar-

tás biztosítása, gyerekek nevelése. A társadalom is támogatja ezt a feladatot. Sarkadi Imre mutatja be szemléletesen "A gyáva" című művében: az állam óvodákat, iskolákat épít, iskolabuszt állít be a távollakó gyerekek közlekedésére. Felhívja a figyelmet egy káros jelenségre: az anyagilag sikeresebb emberek családjában a villa, nyaraló, autó és a külföldi utazások mellé már egyáltalán nem vállalnak gyereket, esetleg egyet, mert a vele járó kötöttséget, felelősséget a szabadság nevében elhárítják. Súlyosabb az, hogy ezt a szemléletet más rétegek is kezdik átvenni és eluralkodott az egy-két gyerek kell, fel fogás. Költőink szerint ennek gazdasági okai is vannak, de különbözőképpen foglalnak állást, Vészi Endre egyetért vele:

"... nekem se tép kevésbé szívembe
az átlagos munkabér,
az átlagon aluli gyerekáldás,
és a fiatal párok vágyakozása lakás után." /105/.

Ladányi Mihály viszont az "Anno ..." című versében megvetéssel beszél ezekről az emberekről:

"A nő az még szeretni vágyott,
de aztán menten elvetélt,
midőn veszélyben forgott a
takaros takarékbetét." /106/.

A családnak gazdasági oldala is van, tartalma konkrét, társadalmanként változik. A régi nagycsaládok eltűnnek, amelyek közösen dolgoznak a földjükön. Az apa volt az irányító, a közös

munka szervezője, és az elosztó, ez a többiek alárendelt helyzetét eredményezte. Ma a fiatalok önálló család alapítására törekednek, maguk döntenek hivatásuk, munkahelyük, lakóhelyük és párválasztásuk fölött. Ma is összekötő kapocs azonban a közös anyagi szerzemény. Válás esetén sokszor hamarabb megegyeznek abban, hogy kihez kerüljenek a gyerekek, mint a közös anyagi javak elosztásában. Iróink elítélik a családon belül a kapzsiságot, a minden eszközzel gyűjteni akarás szenvedélyét. Végh Antal különösen keményen ostromozza ezt a tulajdonságot a "Ha az isten nyulat adott..." című művében, ahol bemutatja, hogy a család sok helyen, különösen falun még mindig a régi értelemben vett gazdasági egység, ahol a feleség az összetartó erő, aki otthon dolgozik, állatokat tart eladásra, a család anyagi fejlődéséről gondoskodik, a fiatal titkárnő pedig a tévesz elnök férj érzéki élvezeteiről. Elítéli a családi munkára alapozott gebint, és a nyereszkeskedési vágyat ujrászülő magánvendéglőket, szerinte többet ront ez a megoldás az emberek erkölcsi arculatán, mint amennyit javít az ország gazdasági helyzetén.

A család jelentős pszichikai egység is. Fontos szerepet tölt be az egyén életében, jó vagy rossz irányba alakíthatja, tartalmaz célt adhat, munkakedvet, ösztönözheti jobb eredmények elérésére, de tönkre is teheti. Szakonyi Károly "Kulcskeresők" című pilótája mellett egész életében ott van a családja, féltő gondoskodással veszi körül, és kudarcaiban is kitart mellette, ezzel újból és újból visszaadja önbizalmát, viszont nem szembesíti

a tényekkel, hogy tehetségtelen, alkalmatlan a vezetésre, vagyis állandó hazugságban élnek és ezzel újabb kudarcait készítik elő. Kertész Ákos : "Makrája is bizonyítja, hogy hiába szolgálja ki felesége finom étellel, tiszta lakással, mivel Makra érzéseit képtelen megérteni, teljesen elidegenedik tőle férje.

Jobbágy Károly így foglal állást ebben a kérdésben:

"Nékem nem elég csak az étel
a tiszta ing, a megvarrt zokni...
Szerelem! Édes melegség kell,
ne kényszerülj kódorogni."/107/

Rendkívül fontos a család eszmei, ideológiai oldala. Íróink, költőink a káros maradványok ellen kemény harcot követelnek, így a vallásosság maradványai ellen Kertész Ákos. A kispolgári magántulajdonosi gondolkodás elleni harc a legtöbb írónál, költőnél központi szerepet kap, az egoizmus, az egyéni érdeket közösségi érdek fölé helyező szemlélet és a nacionalizmus elleni küzdelem szintén megtalálható majdnem mindegyik irodalmi alkotásban.

A család minden funkciójához kötődik etikai oldal. A család a fontosabb erkölcsi tulajdonságok kialakítója. A ragaszkodás, a hűség, a hazaszeretet, a közösségért végzett odaadó munka és a negatív erkölcsi tulajdonságok is a családban jönnek létre, válnak meghatározóvá az egyedek élete végéig. Költőink nagy jelentőséget tulajdonítanak az egyén fejlődése szempontjából a kiegyensúlyozott harmónikus családi életnek. Nagyon szépen fogalmazódik ez meg Váci Mihály költészetében, aki a dolgozó nép iránti erkölcsi.,

eszmei elkötelezettségének kezdetét, erejét és mélységét a szülői házból, környezetéből hozott hatásoknak tartja. A család a legkésőbb alakuló szféra, nem követi elég gyorsan a társadalom fejlődését, egyes családok felbomlanak, ennek különösen káros hatása lehet a gyerekekre. Ladányi Mihály foglalkozik verseiben a válások társadalmi, erkölcsi és pszichikai vetületével.

"A szükség neve Vágy, s a jólakottság
hivatalos neve Családi Fészek
S ha megunod és otthagysz az egészet,
hagyományos Magányosság rohad rád." /108/.

A család szétbomlásáért költőink nagy része a városiasodást teszi felelőssé. A rohanó életmód miatt az emberek érzelmszegények lesznek, eltűnik a gyengédség, a romantika, csak a pusztán anyagi érdek tartja össze a családok nagy részét:

"A város felett szentháromságként lebeg
a válóperes bíró, az anyakönyvezető és a küretőr" /109/.

Költőink néhány állásfoglalásából is levonhatjuk azt a következtetést, hogy a férfiak mentalitásán is változtatni kell, hogy a helyes családi légkör kialakuljon, így például Jobbágy Károly még mindig ügygondolja el a boldog családot, hogy a felesége este vacsorát főz, és felvarrja leszakadt gombjait, Ladányi Mihály elítélően nyilatkozik a gyermekgondozási segélyről, mivel az szerinte csak arra jó, hogy a nők unatkozzanak, ellustuljanak és elzüljenek. Nem méri fel ennek a rendelkezésnek fontos, társadalmi, erkölcsi, pszichikai vetületét. Hegedüs

Géza író a családot tartja a férfi és a nő viszonyának rendezésére a legalkalmasabbnak, mert megvédi az embereket az erkölcstelenségtől. Az élet teljességét követelve elutasítja a szabad szerelmet, lélek-, érzelemölő hatása miatt, lealacsonyítja az embereket, kiégetté teszi, nem nyugalmat hozó hatású lesz, hanem újabb problémákat jelent.

"A tényekbe a lényeg belevész,
kiszáradunk, ha nincs egyéb jelen
csak rációvá fonnyadt emberész,
s pusztá szexszé züllött szerelem." /110/.

A család fenntartása azonban nem minden áron szükséges, ha negatív érdekekért való szövetség tartja össze és káros erkölcsi hatást gyakorol a gyerekekre, vagy konzervál bizonyos erkölcstelen szemléletet, akkor inkább fel kell bontani. Magyarországon deviáns családok is kialakultak, vannak ma is, ezek káros hatást gyakorolnak az egész társadalomra. Csurka István mutat be ilyen családot a "Házmestersirató" című drámájában. Vizsgálja az okokat, minek következtében ez a család ilyenné alakult. Az anya törvénytelen gyereket szült, alkoholista férfihez ment feleségül, a pénzszerzés volt egyetlen öröme, ezért "bögre csárdát" nyitott, pálinkát mért a környékben dolgozó munkásoknak. Gyermekai rossz példát látva teljesen elzüllöttek, a fia többször börtönbe került, lánya tizenhat éves korától prostituálként kereste a pénzt a családnak, amelyik büszkén emlegette, hogy milyen jól megy az üzlet. Az író szerint az ilyen perifériára szorult, szocialista

erkölcsnek alapvetően ellentmondó magatartásformákat radikálisan és gyorsan fel kell számolni.

Költőink, íróink foglalkoznak azzal a kérdéssel, hogy hogyan alakulhatott ki, sőt egyre inkább terjed a prostitúció. Engels: A család, magántulajdon és az állam eredete című művében kifejti, hogy a prostitúció a magántulajdonnal együttjáró jelenség, és a magántulajdon eltűnésével megszűnik. Azonban a szocializmus átmeneti társadalom, így még mindig vannak, akik munka nélkül akarnak jó keresethez jutni. Ladányi Mihály társadalmi okokkal magyarázza ezt a negatív jelenséget:

"Izzadt arcomba beleásít a haza.

Utcalányok napoznak tenyerén

és új kocsikból kikáromkodó új urak." /111/

Maria Ossowska az Erkölcpszociológia című művében foglalkozik a prostitúció kérdésével: "Az elemi szükségletek kielégítését hangoztató funkcionalisták nem tagadhatják, hogy a prostitúció a szexuális készség elemi szükségletének kielégítését szolgálja. Ennélfogva a nyugtalanság, feszültség és kudarcélmény kiküszöbölését szolgálja, amelyek megszüntetésére a különböző teoretikusok ma oly nagy gondot fordítanak. Az evolucionista funkcionalistáknak továbbmenően el kell ismerniök, hogy e jelenség makacs ismétlődése a történelem során, és fennmaradása igen különböző struktúrájú társadalmakban a természetes kiválogatódási folyamatokban betöltött fontos szerepéről tanuskodik. Mandeville a prostitúció javára hozza fel, hogy megvédi a "tisztességes" nőket a férfiak tolatkodásától.

A férfiak eredményesebben és termelékenyebben dolgoznak akkor., ha a szexuális éhség nem köti le figyelmüket. Egy másik szerzőé ha jól emlékszem, hozzátette ehhez, hogy megóvjá a férfiakat olyan felbonthatatlan kapcsolatok létesítésétől, amelyek pusztán a pillanatnyi kielégítetlen vágyak csilapítására alakulnak ki. Ezekkel a funkciókkal szembeállítják a diszfunkciókat. Így tehát, mint ismeretes, a nő, sőt voltaképpen mindkét partner megalázásáról beszélnek olyan természetű kapcsolatokban, amelyeket nem lenne szabad kereskedelmi alapra helyezni. Hangsúlyozzák az érzelmekkel nem párosuló nemi kapcsolatok visszatetsző voltát.../112/

A férfi és a nő leghumánosabb kapcsolata a házasság, alapvető célja a tartalmas, baráti, érzelmi, gazdasági egységet jelentő együttélés. Ezeket a szempontokat megvalósító család elősegíti az egyének szabadságát, fejlődését, és minden viszonyának humanizálódását.

A boldogság, a szerelem, a család mind a létezéssel kapcsolatos erkölcsi kérdések körébe tartozó problémák. Dialektikus ellentétpárja, a társadalmi mozgásformában többé nem létezéssel, a halállal kapcsolatos etikai kérdések, amelyek mindig izgatták a filozófusokat, költőket az ókortól kezdve. Az ember egyik legalapvetőbb ösztöne a létfenntartás, mégis bizonyos körülmények között erkölcsi megfontolásból a halált választja, háboru, forradalom vagy a magánélet problémái miatt. Már a görög filozófusok keresték a haláltól való félelem okát. Demokritosz és Epikurosz tanítása nyomán a római Lucretius fogalmazta meg, hogy a haláltól

való félelem oka az istenhát, ha nem félünk a tulvilági büntéstől, többé nem félünk a haláltól. Platon és Arisztotelesz az szerint az államért és barátunkért bátran kell vállalni a halált is, hogy hűségünket bizonyítsuk. Az ókortól kezdve egyes etikai tulajdonságokat a félelem ösztön felé emelte. A marxista etika szerint az ember felismeri létének végeességét, de úgy fogja fel, hogy a halál az élethez tartozik, és az élet szemszögéből értékeli a vele kapcsolatos magatartásformákat, nem fordítva, hogy a halál szabja meg az életben minden cselekedetünket. Ebből ugyan is olyan káros magatartásforma adódna, mint a "használd ki minden perc virágát", mert minden embernek csak egyszeri élete van. A magyar irodalomtörténet bizonyítja, hogy költőink, íróink foglalkoznak a halálhoz való viszonyulással, és nagy költőink etikai, eszmei megfontolásból a halált is vállalták, Petőfi Sándor a szabadságért halt meg, Radnódi Miklós végigmenetelt a többiekkel haláláig a munkatáborban, és a szenvedés, éhezés nem gátolta abban, hogy megírja legszebb verseit a hazaszeretetről, a szerelemről, a barátságról, és az embertelenség elleni küzdelemre szólította fel a népeket. Mai háboru ellenes liránk is őt tartja példaképének, megtöltve a körnak megfelelő tartalommal. A marxista etika a boldogság társadalmi feltételei között említi a békét, a háboru elkerüléséért folytatott harcot, és a félelmet is meg kell szüntetni, amelyet egy lehetséges háboru gondolata okozhat. Költőink, íróink közös felelősségre hívják fel a figyelmet. Hegedüs Géza verseiben a második világháborúra utalva fi-

gyelmeztet arra, hogy a hallgatás bűnrészesség, a háboru az embert öli ki az emberből. A teljes pusztulás vízióját vetíti elénk Jobbágy Károly is:

"S majd gomba-felhőraj lebeg,
lángcsorda legeli a fákat"/113/

A fegyverkezés ellenére reménykednek benne, hogy a békés, emberi célokért folytatott munkát igénylő emberek győznek a háborus érdekeket képviselő erők felett. Garai Gábor a "Fürtös fejek" című versében próbálja megfogalmazni az okot, amiért nem kerülhet sor háborura. Szubjektív okokkal magyarázza, ezzel nem értünk egyet, mert a háborunak elsősorban objektív, gazdasági okai vannak, szerinte "e lány csipőjü, bágyadt-szavu és fürtös-fejü himek" -, akik kifordultak nemük formáiból, nem alkalmasak a háboru viselésére, pedig "férfias férfiak nélkül gyilkolni lehetetlen." /114/.

A halálnak egy másik oldala a természetes halálhoz való etika viszonyulás. Ez a téma a magyar irodalomban először Janus Pannoniusnál jelent meg. Megalázónak tartotta, mert a gyatra, esendő test legyőzi az alkotni, repülni vágyó szellemet, eltörli az emberi értelmet, és lehetetlen többé cselekedni. Az ember a halállal szemben tehetetlen, a legokosabb ember sem tud segíteni magán. A halál ritka esetben könnyű és váratlan, betegség, fájdalom előzheti meg. Ezt kétféle magatartást válthat ki, gyűlöletet, dühöt, az emberektől való elzárkózást, vagy belenyugvást a változtathatatlanba, abból az alapállásból kiindulva,

hogy minden anyag, ami egyszer létezik valamilyen formában szükségszerűen idővel átmegy valamilyen másikba. Ez nem egyszerű dolog. Jobbágy Károly irtózattal tele verseket ír a ráktól való félelméről, Váci Mihály műtétei előtti halálfélelméről vall megrendítő módon, Garai Gábor pedig azt a vonást ragadja meg, hogy a betegség, a halálfélelem egyenlővé teszi az embereket, nincs többé értéke a rangnak és pénznek. Örkény István foglalkozik különösen sokat a halálhoz való viszonyulás etikai kérdésével. Szerinte a legtöbb, amit egyik ember a másiknak adhat, a szolidaritás. Amitől szubjektíve a legjobban félhet az ember, az a halál. Amikor műveiben Örkény István a halálról beszél, tulajdonképpen az életéről ír. Módszere, hogy valamiképpen nevetségessé teszi a haláltól való félelmet. Bemutatja az ember leghősiesebb gesztusát, azt, ahogy semmibe veszi a halált. Az ember, aki tudja magáról, hogy meghal és mégsem hiszi el, hogy vele is valóban előfordulhat. Így minden cselekvés kétértelmű - egyrészt tudja róla, hogy véges és így hiábavalónak tűnik, másrészt dacol az ember ezzel a tudattal és él, azaz cselekszik és alkot, és ha eljut addig a pontig, amikor már úgy érzi lehetetlen továbbélni, akkor mindent elfelejt, kudarcot, keserűséget, és újra nekilendül az életnek. A remény még akkor is élteti hőseit, amikor már nincs is remény. A "Rózsakiállítás" című műve három halálról szól, belesűrítve a három ember agóniájába egész életüket. Életük nem titok, hanem nyitott, mindenki belepillanthat, aki arra jár, és akár akarja mi, akár nem. Ezt a nyitottságunkat legjobb-

ban a halálunk példázza. Az életünk legszemélyesebb magánügye sem magánügy többé. A technika századában ha ez a végóránk sem igaz, nem igaz az egész életünk sem. Az író szerint csak szerepet játszunk, jelmezt öltünk, amely még végóránkban sem hull le rólunk. Mindhármuk sorsára a cselekvésben vetett hit a meghatározó. A professzor, aki utolsó lehelletéig írja könyvét, a virágkötő, akinek nagyon "rosszkor" jön saját halála, mert még iszonyu sok elintéznivalója van hátra: gondoskodnia kell a mamáról, és nyerni szeretne még a virágkötő versenyen is. Az emberek a legtöbb, amit tehetnek, hogy szolidárisak a haldoklóval, és éppen úgy bánnak, beszélnek vele mint az élővel, mintha nem történné semmi. Örkény István utal arra, hogy nálunk a halál tabu. A haldoklóval nem illik erről beszélni, a halálos ágyánál többnyire valami értetlen, gügyögő magatartást vesznek fel, amellyel megzavarják a haldokló egész életét visszamenőleg, mert megfosztják őt emberi méltóságától. Ezt az emberi méltóságot adja vissza az író hőseinek, akik tudják, hogy meg fognak halni. Örkény István szerint az íróval szemben azzal az igény-nyel lépnek fel, hogy a lét magyarázatát adja, pedig magyarázat helyett csak felismerést tud nyújtani, ami olykor kegyetlen, sértő vagy fájdalmas. Véleménye szerint, ahhoz, hogy tájékozódni tudjunk, könyörtelenül szembe kell nézni önmagunkkal, képességeinkkel, lehetőségeinkkel, - vagyis egész életünkkel és halálunkkal. Minden szépítés, lágyítás vagy érzelmi vigasz tévuttra vezet.

IX. A mai magyar irodalomban jelentkező etikai
kérdések főbb jellemzői, fejlődési irányuk

A gazdasági életünk mellett egyre nagyobb gondot kell fordítani az emberi tudat fejlettségi szintjére. Ennek egyik lényeges oldaláról, a kulturális tevékenységről, az irodalom helyéről és szerepéről a szocialista erkölcs kialakításáért folyó harcban, egyre több vita folyik. Sokoldalú társadalmi jelenségként fogják fel, anyagi és szellemi értékek szintézisét jelentí. A marxizmus klasszikusai is így fogták fel. A fizikai és szellemi munka közti ellentmondást megszüntetését, a munkához való új viszony kifejlesztését, az egyén képességeinek kibontakozását segítő tényezőként értékelték a kulturális tevékenységet, amelyben az irodalom a szocialista világnézet, az erkölcs és a humanista magatartás uralkodóvá tételét tűzte ki célul.

Az irodalomban a felszabadulás óta utkeresés folyik. Irodalmi hagyományainkhoz, Petőfi Sándor, Arany János, Ady Endre, József Attila örökségéhez méltó irodalom megvalósítása a cél. Ez az utkeresés nem pusztán művészeti kérdés, hanem egész életmódunkkal, szemlélettel, erkölcsi, izlésbeli problémákkal összefüggő komplex cselekvés. A szocializmus kialakította a múltban a közösségért, a jövőért harcoló forradalmár eszményét. Ezt az irodalom korán meg tudta ragadni. A fő problémát az jelentette, milyen legyen a korszerű életforma, amikor a szocializmusnak a gyorsan és nyugodtan fejlődő időszakáról van szó, és a békés építőmunka feladatai kerülnek előtérbe. Ma sem lehet irodalmi

alkotásokat gazdasági-társadalmi háttér nélkül vizsgálni, csak az írókat, költőket felelőssé tenni a leirtakért. Köpeczi Béla szerint: "Magyarországon különböző okokból az irodalmi és művészeti életben nem marxista irányzatok is jelen vannak. Ha eddig nem sikerült "átnevelni" a 60-70 esztendőes embereket, ezentul sem fog különösebben sikerülni. Ez nem azt jelenti, hogy valamilyen passzív álláspontot foglalunk el műveikkel szemben. A régi és az új nem-marxista nézetekkel szembeni vitának helye van s a baj itt az, hogy a kritika meglehetősen passzív.

Mik ezek a nézetek? Nacionalizmus, ennek legkülönbözőbb válfajai. De ma ennél is elterjedtebb a pesszimizmus, cinizmus, a szkepszis, a közöny, amelyet táplálnak a polgári filozófiák. Van bizonyos anarchizmus is, amely álforradalmiságként jelentkezik. Ismétlem, a fő gond az, hogy jobban, meggyőzőbben folytassuk a vitát ezekkel a nézetekkel." /115/.

A hatvanas évektől viták indultak a szocialista irodalomról. Ez az ún. reealizmus vita, azt próbálták megállapítani, hogy a szocialista realizmusnak mely vonásai állták ki az idő próbáit, melyeket számolt fel a változó élet. A szocialista realizmus a folytonosság követelményének a XIX. század realizmusához kapcsolódott. Sokan a szocialista realizmust szűken értelmezték, amely alkalmatlan a legújabb jelenségek ábrázolására. A hatvanas években tisztázták, hogy nem korstílus, állandóan alakul a tartalom és forma egységének megfelelően a valóság által felvetett problémákhoz igazodik. A realizmus nem köthető

egyetlen irodalomtörténeti korhoz sem, ujrafogalmazásra volt szükség, illetve a régi kategóriákat kellett új tartalommal feltölteni. A hatvanas években megkérdőjelezték olyan alapvető követelményeket, mint a pártosság. A pártosság fogalmát a közéleti irodalom kifejezéssel akarták helyettesíteni. Az igaz, hogy az irodalom szocialista jellege a "jó" értelemben vett társadalmiságán mérhető le, de akkor is a pártosság marad az alapvető kategória. Az ötvenes években szükséges volt a történelmi események, változások rögzítése, ezt minden kor feladatának tartja. A fő feladatnak a szocialista ember eszményének kidolgozását tartották, mivel a tömegekhez akartak szólni, egyik legfontosabb szempontnak a közérthetőséget tartották. Erre Lenin is figyelmeztette az írókat Majakovszkij kapcsán: tartalmilag igazi kommunista elkötelezettségű ember, de nehéz, lépcsőzetes formája miatt nem alkalmas a tömegek nevelésére. Ezért a magyar írók is igyekeztek egyszerűsíteni, hogy mindenki megértse. Ennek ellenhatásaként jött a hatvanas években az áttételekben kifejező, mélyen elvont, szimbólumokban beszélő irodalom. Az ötvenes és hatvanas évek irodalma ún. "nagy, egész társadalmat érintő" kérdésekkel foglalkozott. A hetvenes évek irodalma áttért a magánéleti kérdésekre. Szűkebb körrel, csoporttal vagy a családdal foglalkoztak, vagy egyetlen etikai kérdést választottak művük témájául /kudarcélmény/, ebből próbáltak általános erkölcsi következményeket levonni. A hetvenes évek végére és a nyolcvanas évek elejére egy újfajta szemlélet-

alakul ki, leszámolnak a nagy kérdésekkel és a morális indítatásu témákkal is. Erről vita folyik, egyesek az irodalom válságának tartják, a csend állapotának, "történelemkivüliségnak", pedig ilyen nincs, az apolitikusság is politikusság. Mennyiségi-
leg is nagyon megnőtt az írók, költők száma, - kihasználják -, hogy a szocialista társadalom a művészek támogatását feladatának tartja. A teljességre való törekvést, - József Attila célkitűzését -, illúzióknak tartják, Juhász Ferenc költői hitvallását, - a folyamatos cselekvés megvalósíthatatlanságát vallják -, és sok esetben csak az anarchista lázadásig jutnak el. A szürkeséget, a monotoniságot, az egyszeri indulatokat választják, a társadalmat alapvetően nem érintő történetek leírását /házbuli/. A nagy átütőerejű művek hiányoznak. A kisszerű tartalmakhoz kisszerű forma és nyelvi kifejezőeszközök tartoznak. Eluralkodnak az obszcén kifejezések, ami rendkívüli rossz hatással van az olvasókra. A fiatal korosztály jogosnak véli ezután, ha ő is használja, kár az idősebbeknek felháborodni. Realizmus nem jelent másolást, tehát ha vannak is trágárul beszélő emberek, ezt másképp kell érzékeltetni.

Szász Imre szerint ma nincs igazi nagy regény, ennek oka, hogy a magyar irodalom az ötvenes évekre háritani. Az irodalmi alkotások tartalom és forma egységében jelennek meg, minden tartalom megtalálja a magának megfelelő formát. Ha ma inkább verset, novellát irnak, azt jelenti, hogy a tudományos forradalom rohanó világában nem érnek rá az emberek tolstoji hőm-

pálygásban élni, így az irodalmi alkotások is csak ezt tükrözhetik." /116/. Czine Mihály szerint: "... bármilyen jól megírtak is, sok ujat nem mondanak. A neveket időnként fel lehetne cserélni az egyes novellák alatt." /117/.

A ma problémáira, - tudományos-technikai forradalom, fegyverkezés~~ese~~, alkalmat adna az egész emberiség érdekeivel foglalkozó művek életrehívására, de helyette a magányérzést váltja ki belőlük, egzisztencialista szorongást, félelmet. Ennek oka az, hogy a jelentkező ellentmondásokat nem tudják helyesen értelmezni. Az új társadalom gazdasági érettségének jelenlegi fokán is szükségszerűen jelentkeznek ellentmondások, ha felismerjük őket, reálisan számolunk velük, a fejlődés hajtóerői lehetnek. Azonnali felszámolásuk lehetetlen, csak az ellentétek kiélezését jelentené a fejlődés helyett. Miközben a régi ellentmondások megszűnnek, a mozgás újakat szül. A gazdasági egyensúly helyreállítása a legfontosabb feladat, hogy annyit fogyasszunk, amennyit megtermelünk és hamis luxusszükségletek, igények kialakítását fékezzük. A szocializmus összetett organizmus, működése feltételezi a különböző oldalak kölcsönhatását, összhangját. Ez az összhang nem statikusan adott. Különböző területei nem egyidőben, nem azonos ütemben változnak, a változásokban ellentétes tendenciák jelentkeznek. Az ellentmondások általában a változás szükségét jelzik, feltárják a fejlődés új lehetőségeit, ösztönöznek a szocializmus még rejtett lehetőségeinek feltárására. Hiba lenne az ellentmondások-

ban a szocializmus gyengeségét látni, de hiba feloldásuk halogatása, vagy figyelmen kívül hagyása. Ez visszavetheti, késleltetheti a társadalom fejlődését. A megoldásuk feltételeit is ki kell kell dolgozni. A szocialista társadalomban is a folyamatosság és a megszakítotttság dialektikája érvényesül. A kommunista társadalom különböző fejlődési szakaszokban valósul meg. A szocializmus még nem kommunizmus, hanem egy olyan történelmi szakasz, amely lehetővé teszi a kommunizmusba való átmenetet.

Éppen ezért nem állithatunk fel vele szemben a "kell" irányában rendkívüli követelményeket, amelyek csak nagyon távoli jövőben valósulhatnak meg. A "van"-t a lehetne és a kell összefüggésében kell elemezni. A lehetőségeket valósággá kell változtatni, nem utópista színezetű elvárásokat kell egyáltalán távoli jövőbe kitolni. A szocializmust perspektívájában kell szemlélni, s ha helyesen mérjük fel mai lehetőségeinket, akkor már nem is olyan távoli, utópisztikus a kommunizmus.

A kommunizmusban létrejön az emberek valóságos egyenlősége, ami itt már nem pusztán jogegyenlőséget jelent, hanem elsősorban az egyenlő lehetőségeket egyrészt ahhoz, hogy az ember saját személyiségét maximálisan kifejlessze, másrészt és ezzel kapcsolatban ahhoz, hogy az egyes ember saját lehetőségeit teljesen tudatosítsa, és ezen belül tevékenységét maga határozza meg. A kommunizmus - Engels klasszikus meghatározásával - ugrás a szükségesség birodalmából a szabadság birodalmába. Ez nemcsak társadalmi szinten igaz, hanem az egyén-

nél is, mert az egyes ember szabadsága függvénye a társadalmi szabadság szintjének. Az egyes ember tudatosan végzett tevékenységében tudatossá válnak az erkölcsi viszonyok is. Továbbá a kommunizmusban éri el a társadalomban a valóságos célját is: az egyes, elkülönült ember erejét messze meghaladó szinten uráá lenni a természet törvényei felett, s ezt az uralmat az egész társadalom a szó valódi, kollektívát jelentő értelmében. Ebből következően nyilvánvaló, hogy a kommunista társadalom erkölcsé a valóságos emberi erkölcs. A proletárerkölcs uralkodó erkölccsé válása egyben ilyenként való megsemmisülését és általános emberi erkölccsé tételveződését fogja jelenteni.

Irodalomjegyzék

1. A deviáns viselkedés szociológiája
Gondolat Kiadó, Budapest - 1974
2. A lira ma - Vallomások, esszék
Gondolat Kiadó, Budapest - 1968
3. A marxista etika
Kossuth Könyvkiadó, Budapest - 1978
4. Aradi Nóra - Fukász György: Művészet és technika
Gondolat Kiadó, Budapest - 1974
5. Az értelmiség a szocialista országokban
Kossuth Könyvkiadó, Budapest - 1980
6. Bálint B. András: A róka megszelídítése - Gondolatok
a barátságról
Kozmosz Könyvek, Budapest - 1979
7. Barna József: Szabadság, érték, erkölcsi érték
A filozófia időszerű kérdései - 1977/28.sz.
8. Berta Bulcsu: Írók műhelyében
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest - 1973
9. Berta Bulcsu: Délutáni beszélgetések
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest - 1978
10. Biró Katalin: Erkölcsi tudatossági szintvizsgálatok és a
kísérleti etikaoktatás eredményei az álta-
lános iskola negyedik osztályában
Akadémiai Kiadó, Budapest - 1976

11. Csernisevskij: A művészet esztétikai viszonya a valósághoz

Magyar Helikon, Budapest - 1974

12. Csizmadia Ernő - Nagy Sándor - Zsarnóczai Sándor:

Az egységes szocialista szövetkezeti parasztosztály kialakulása

Kossuth Könyvkiadó, Budapest - 1966

13. Csúrka István: Házmestersírató

Magvető Kiadó, Budapest - 1980

14. Élő irodalom - Tanulmányok a felszabadulás utáni magyar irodalom köréből

Akadémiai Kiadó, Budapest - 1969

15. Értékelméleti tanulmányok

A filozófia időszerű kérdései - 1981/47.sz.

16. Eszmék harca az esztétikában - A reakciós esztétikai nézetek marxista-leninista bírálata

Corvina Kiadó, Budapest - 1976

17. Esztétikai olvasókönyv

Kossuth Könyvkiadó, Budapest - 1965

18. Etika

A filozófia időszerű kérdései - 1971/7.sz.

19. Etikai tanulmányok

A filozófia időszerű kérdései - 1972/8.sz.

20. Etikai tanulmányok

A filozófia időszerű kérdései - 1976/24.sz.

21. Fejes Endre: Rozsdatemető
Magvető Kiadó, Budapest - 1965
22. Fiatal magyar prózairók 1965-1978
Akadémiai Kiadó, Budapest - 1980
23. Földesi Tamás: Erkölcseről - mindenkinek
Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest - 1978
24. Fukász György: Munka és alkotás
A filozófia időszerű kérdései - 1971/6.sz.
25. Fulep Lajos: Művészet és világnézet
Magvető Kiadó, Budapest - 1976
26. Gáll István: Hullámlovas
Kozmosz Könyvek, Budapest - 1981
27. Heller Ágnes: Portrévázlatok az etika történetéből
Gondolat Kiadó, Budapest - 1976
28. Hermann István: A mai kultúra problémái
Kossuth Könyvkiadó, Budapest - 1974
29. Dr. Horuczai László: A család és házasság néhány problémájának marxista és nem marxista értelmezése a munkásmozgalomban
Tanulmányok - 1977 MSZMP Békés megyei Bizottsága
Oktatási Igazgatósága
Békéscsaba, 1977
30. Jánosi János: Szépség és művészet
Kossuth Könyvkiadó, Budapest - 1978

31. Juhász Ferenc: Hare a fehér báránnyal
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest - 1965
32. Kallós Gábor: A boldogságkategória elmélet és köznap
értelmezésének kérdéséhez
A filozófia időszerű kérdései - 1977/28.sz.
33. Kovács Sándor Iván: Váci Mihály
Akadémiai Kiadó, Budapest - 1972
34. Lenin: Az irodalomról
Szikra Kiadás, Budapest - 1949
35. Lukács György: A művészet és az objektív igazság
Magvető Kiadó, Budapest - 1975
36. Magyar Filozófiai Szemle
Akadémiai Kiadó, Budapest - 1979/1-2.sz.
37. Magyar Filozófiai Szemle
Akadémiai Kiadó, Budapest - 1980/4-5.sz.
38. Makai Mária: Az erkölcsi tudat dialektikájáról
Kossuth Könyvkiadó, Budapest - 1966
39. Marx és Engels Válogatott Művei I.k.
Kossuth Könyvkiadó, Budapest - 1977
40. Marxista-leninista esztétika
Kossuth Könyvkiadó, Budapest - 1977
41. Mezei József: A magyar regény
Magvető Könyvkiadó, Budapest - 1973
42. Miért szép? - Verselenzések napjaink magyar költészetéből
Gondolat Kiadó, Budapest - 1981

43. Módszer, történelem, egyén - Válogatás Jean-Paul Sartre
filozófiai írásaiból
Gondolat Kiadó, Budapest - 1976
44. Moldova György: Mandarin, a híres vagány
Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest - 1976
45. Nagy Endre: Moder művészet - szocialista művészet
Magvető Kiadó, Budapest - 1977
46. Örkény István: Rózsakiállítás
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest - 1977
47. Palotai Boris: Bejöhetsz hozzám panaszkodni
Magvető Kiadó, Budapest - 1982
48. Pintér Zoltán: Művészet és realizmus
Akadémiai Kiadó, Budapest - 1976
49. Selsam, H.: Etika és haladás
Kossuth Könyvkiadó, Budapest - 1966
50. Siskin: A marxista etika alapjai
Kossuth Könyvkiadó, Budapest - 1964
51. Stiehler, G.: A dialektikus ellentmondás formái és
funkciói
Kossuth Könyvkiadó, Budapest - 1972
52. Szabó Magda: Disznótor
Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest - 1975
53. Szerdahelyi István: A magyar esztétika története
Kossuth Könyvkiadó, Budapest - 1976

54. Szigethy Gábor: Machiavellizmus
Magvető Kiadó, Budapest - 1977
55. Szigeti József: Bevezetés a marxista-leninista esztétikába
Kossuth Könyvkiadó, Budapest - 1964
56. Sziágyi Imre: Az "örök" értékek nyomában
Gondolat Kiadó, Budapest - 1975
57. Szilvási Lajos: Ott fenn a hegyen
Magvető Kiadó, Budapest - 1967
58. Szocializmus és erkölcs
A filozófia időszerei kérdései - 1976/23.sz.
59. Tókei Ferenc: A társadalmi formák marxista elméletének
néhány kérdése
Kossuth Könyvkiadó, Budapest - 1977
60. Ungvári Tamás: Avantgarde vagy realizmus?
Magvető Kiadó - Budapest - 1979

Felhasznált irodalom

1. A MŰM Marxizmus-Leninizmus Oktatási Főosztálya Tájékoztató - 1961. 6.sz. 106.old.
2. Wirth Ádám: A filozófiai tudományos munka helyzete és feladatai - Magyar Filozófiai Szemle, 1964. 2.sz. 214.old.
3. A Magyar Szocialista Munkáspárt XII. kongresszusa
Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1980. 180.old.
4. Petőfi Sándor Összes Költeményei, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1960. 263.old.
5. Lenin: Művészetről, Irodalomról, Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1966. 445-46.old.
6. Esztétikai olvasókönyv, Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1965 349.old.
7. Történelmi jelenidő, RTV-Minerva, Bp. 1981 75.old.
8. Uo. 105-106.old.
9. Uo. 144.old.
10. Uo. 141.old.
11. József Attila Összes Versei, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1975. 362.old.
12. Váci Mihály: Százhuszat verő szív, Magvető Kiadó, Bp. 1971. 326-327.old.
13. Lenin Összes Művei, Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1971. 29.k. 326.old.

14. Fejes Endre: Jó estét nyár, jó estét szerelem, Magvető
Kiadó, Bp. 1972. 145.old.
15. Pomogáts Béla: Regénytükör, Kozmos Könyvek, Bp. 1977.
254.old.
16. Kertész Ákos: Két regény, Magvető és Szépirodalmi
Könyvkiadó, Bp. 1979. 422.old.
17. Heller Ágnes: A szándéktól a következményig, Magvető
Kiadó, Bp. 1970. 447.old.
18. Kertész Ákos: Két regény, Magvető és Szépirodalmi
Könyvkiadó, Bp. 1979. 323.old.
19. Uo. 333.old.
20. Uo. 431.old.
21. Uo. 358.old.
22. Uo. 358.old.
23. Uo. 359.old.
24. Uo. 487.old.
25. Uo. 515.old.
26. Uo. 554.old.
27. Dobozy Imre: A tizedes meg a többiek, Magvető és
Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1975. 352.old.
28. Galgóczi Erzsébet: Kinek a törvénye? Szépirodalmi
Könyvkiadó, Bp. 1971. 95.old.
29. Uo. 97.old.
30. Uo. 96.old.

31. Végh Antal: Ha az isten nyulat adott... Szépirodalmi
Könyvkiadó, Bp. 1981. 31.old.
32. Uo. 26.old.
33. Uo. 37.old.
34. Népszabadság, 1972. november 12
35. Lenin Művei, Kossuth Könyvkiadó, Bp. 26.k. 1978
255.old.
36. Végh Antal: Ha az isten nyulat adott... Szépirodalmi
Könyvkiadó, Bp. 1981. 30.old.
37. Lenin Művei, Szikra, Bp. 1953. IV.k. 205.old.
38. Lenin Művei, Szikra, Bp. 1953. VII.k. 279-80.old.
39. Sarkadi Imre: Regények, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp.
1973. 613.old.
40. Uo. 481.old.
41. Uo. 588.old.
42. Uo. 623.old.
43. Uo. 626.old.
44. Uo. 649.old.
45. Béládi Miklós: Az epikai hagyományok és a mai "erkölcs
regény", Kortárs, 1962/4.sz. 593.old.
46. Koczás Sándor: A újragondolkodó életmű
Népszabadság, 1971. december 9
47. A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága
1978. IV. 19-20.-i. ülésének dokumentumai, Kossuth
Könyvkiadó, Bp. 1978. 71-72.old.

48. Losonczi Ágnes: Az életmód az időben a tárgyakban és az értékekben, Gondolat Kiadó, Bp. 1977. 165.old.
49. Koroknai Zsuzsa: Életmód és emberi kapcsolatok, Társadalmi Szemle, 1978/8-9.sz. 67.old.
50. Szakonyi Károly: Adáshiba - Husz dráma /1945-1975/ Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1980. 593.old.
51. Uo. 529.old.
52. Uo. 530.old.
53. Uo. 554.old.
54. Uo. 531.old.
55. Uo. 553.old.
56. Uo. 546.old.
57. Uo. 595.old.
58. Uo. 590.old.
59. Uo. 582.old.
60. Uo. 583.old.
61. Történelmi jelenítés, RTV-Minerva, Bp. 1981. 200.old.
62. József Attila Összes Versei, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1975. 325.old.
63. Kant: Az ítélelterő kritikája, Akadémiai Kiadó, Bp. 1975. 414.old.
64. Uo. 414.old.
65. Uo. 414.old.
66. Uo. 414.old.

67. Farkas Endre: Erkölc és forradalmiság, Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1976. 44.old.
68. Lich József: Az erkölcs: kényszer vagy döntés, Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1970. 113-14.old.
69. Földesi Tamás: Az akaratszabadság problémája, Gondolat Könyvkiadó, Bp. 1960. 293.old.
70. Engels: Anti-Dühring, Szikra, Bp. 1950. 118.old.
71. Filozófia és szaktudományok, Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1981. 81.old.
72. Jobbágy Károly: Éjszakai vetítés, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1967. 207.old.
73. Uo. 208.old.
74. Jobbágy Károly: Papírszárnyak, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1970. 27.old.
75. Jobbágy Károly: Éjszakai vetítés, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1967. 277.old.
76. Bari Károly: Holtak arca fölé, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1970. 59.old.
77. Garai Gábor: A szenvedély évszakai, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1973. 226.old.
78. Ördögh Szilveszter: Koponyák hegye, Magvető Kiadó, Bp. 1976. 36.old.
79. Uo. 44.old.
80. Uo. 52.old.
81. Uo. 70-71.old.

82. Uo. 18.old.
83. Uo. 72.old.
84. Páskándi Géza: Vendégség - Husz dráma /1945-1975/
Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1980. 212.old.
85. Uo. 226.old.
86. Kocsis István: Örömtéremtés, Irodalmi Könyvkiadó,
Bukarest, 1969. 103.old.
87. Uo. 85.old.
88. Somogyi Tóth Sándor: Próféta voltál, szívem, Magvető
Kiadó, Bp. 1968. 9.old.
89. Uo. 8.old.
90. Tanulmányok - 1976 - Az MSZMP Békés megyei Bizottsága
Oktatási Igazgatósága Kiadványa, Békéscsaba, 1976.
Dr. Horuczi László: Gondolatok a fejlett szocialista
társadalom jellemzőiről 146.old.
91. Váci Mihály: Százhuszat verő szív, Magvető Kiadó, Bp.
1971. 222.old.
92. Madách Imre: Az ember tragédiája, Szépirodalmi Könyv-
kiadó, Bp. 1959. 232.old.
93. Lázár István: Ürkény István alkotásai és vallomásai
tükrében, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1979. 314.old.
94. Uo. 9-10.pld.
95. Ürkény István: Kulcskeresők, Magvető Kiadó, Bp. 1977.
94.old.
96. Uo. 40.old.

97. Uo. 76.old.
98. Lázár István: Örkeny István alkotásai és vallomásai
tükrében, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1979. 315.old.
99. Filozófiai szöveggyűjtemény I.k. Tankönyvkiadó, Bp.
1962. 27.old.
100. Uo. 23.old.
101. Sarkadi Imre: Regények, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp.
1973. 466.old.
102. Garai Gábor: A szenvedély északai, Szépirodalmi
Könyvkiadó, Bp. 1973. 78-79.old.
103. A marxista etika mai problémái II. - A filozófia
időszervi kérdései, 1973/14.sz.
Dr. Horuczi László: Család, szerelem 114.old.
104. Sarkadi Imre: Regények, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp.
1973. 567.old.
105. Vészi Endre: Visszapillantás a jelenbe, Magvető Kiadó,
Bp. 1969. 15.old.
106. Ladányi Mihály: Kitépett tollu szél, Magvető Kiadó,
Bp. 1974. 37.old.
107. Jobbágy Károly: Éjszakai vetítés, Szépirodalmi Könyv-
kiadó, Bp. 1967. 160.old.
108. Ladányi Mihály: Kitépett tollu szél, Magvető Kiadó,
Bp. 1974 15.old.
109. Uo. 12.old.

110. Hegedűs Géza: Négyszemközt a mindenséggel, Szépirodalmi
Könyvkiadó, Bp. 1981. 78.old.
111. Ladányi Mihály: Kitépett tollu szél, Magvető Kiadó, Bp.
1974. 67.old.
112. Maria Ossowska: Erkölcsszociológia, Kossuth Könyvkiadó,
Bp. 1973. 192.old.
113. Jobbágy Károly: Papírszárnyak, Szépirodalmi Könyvkiadó,
Bp. 1970. 9.old.
114. Garai Gábor: A szenvedély évszakai, Szépirodalmi
Könyvkiadó, Bp. 1973. 366-67.old.
115. A MŰM Marxizmus-Leninizmus Oktatási Főosztály Tájékoztató,
1967/1.sz. 55.old.
116. A hetvenes évek magyar irodalmáról, Kossuth Könyvkiadó,
Bp. 1979. 31.old.
117. Uo. 33.old.